KILENCVENNYOLCADIK KÖTET 2025 2. FÜZET

TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye

A KÖZGYŰLÉS MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

Rácz György főszerkesztő

Avar Anton, Kovács Eleonóra, Körmendi Tamás,
Laczlavik György, Neumann Tibor, Soós István

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG
MMXXV

TARTALOM

1. Értekezések
Körmendi Tamás: Szalók nembeli Péter alnádor pecsétje 53
Kupovics Renáta: A Himfi család leszármazása 63
Pálosfalvi Tamás: Besenyők Bozókon – avagy honnan származott Fáncsy Borbála, Diósgyőr úrnője? 80

2. Kisebb cikkek
Bácsatyai Dániel: IV. Béla halicsi követe, Lodomér fia Aladár. Az Ákos nemzetség Somogyban 92
Kálmán Dániel: A király kamarásai. A Zapata de Herrera-fivérek II. Lajos szolgálatában. Hat (nagyrészt) ismeretlen középkori oklevél 96

TURUL
XCVIII. évfolyam
2025. évi 2. füzet
A Turul folyóirat alapítója a Magyar Heraldikai
és Genealógiai Társaság. Alapítva 1883. évben.

Kiadja a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
(székhely: H–1088. Budapest, Múzeum körút 6–8., 1. em. 156.)

Felelős kiadó: dr. Pandula Attila Rudolf (MHGT, elnök)

Felelős szerkesztő: dr. Rácz György (főszerkesztő)
Szerkesztőség: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Postacím: H–1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4., II. em. 56.
E-mail cím: turul@mnl.gov.hu

Tördelés: Máté István
Nyomdai munkák:
Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila
ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatta:

mnl Országos Levéltára

Nemzeti Kulturális Alap

Körmendi Tamás

Szalók nembeli Péter alnádor pecsétje[1]

The Seal of Peter of the Szalók Kindred, Vice-Palatine

The seal of Peter of the Szalók kindred, vice-palatine, dating from 1298 is a valuable source not only from a sigillographic perspective but also for reconstructing aspects of its owner's career that remain obscure in the written record. In light of the sealing practices of office-holders in this period, the shield bearing an eagle depicted on the impression can hardly be identified as a kindred or personal coat of arms; it is far more likely that it reproduces the heraldic emblem of the magnate to whom the vice-palatine was bound as a familiaris. On this basis, it appears plausible to conclude that at some point between 1288 and 1298 Peter may have served as a familiaris and vice-palatine of Amadeus of the Aba kindred, palatine, and that by 1298 at the latest he may have entered the familia of Roland of the Rátót kindred.

1298. november 24-én Péter alnádor Pesten ülésező ítélőszéke előtt megjelentek a kálozdi András fiai, Péter és István, valamint velük szemben András ispán fia Ivánka képviseletében bizonyos Domonkos és Szerém (Zerem) fia Miklós, hogy az alnádor korábbi felszólításának megfelelően bemutassák bizonyítékaikat a Bars megyei[2] Szencse (Zenche) földdel kapcsolatban folyó perükben. A felek – pontosabban az események menetéből kikövetkeztethetően valószínűleg Péter és István – be is nyújtottak a bíróságnak egy privilegiális oklevelet, ám Szencse föld határjárását korábban még nem végezték el *(ipsam terram non reimpediverant)*, így a bíróság nem tudta egyértelműen meghatározni a per tárgyát. Az alnádor tehát az ügyet vízkereszt nyolcadára halasztotta, egyben elrendelte, hogy a közbeeső időben Péter és István járja meg Szencse föld határaiból mindazt, amit saját jogcímen *(nomine sui iuris)* magukénak kívánnak.[3]

Az erről beszámoló irat a *damus pro memoria*-típusú oklevelek közé tartozik, vagyis intitulatio nélkül állították ki, ám a promulgatiótól kezdődően egymástól jól elkülöníthetően és az idehaza a 13. század elejétől megszokott sorrendben következik benne a narratio, a dispositio és a datatio.[4] Kibocsátó-

1 Köszönöm szépen Berényi Iván emeritus professzornak (ELTE BTK Történelem Segédtudományai Tanszék) a dolgozatom kéziratához fűzött megjegyzéseit és tanácsait.

2 Azonosítására ld. *Györffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp. 1963–1998. I. 477.

3 HU-MNL-OL-DL 58436. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár]; Hazai okmánytár. I–VIII. Kiad. Nagy Imre et alii. Győr–Bp. 1865–1891. (a továbbiakban: HOkm) VIII. 383–384.; Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. eg Tibor. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 51.) Bp. 2012. (a továbbiakban: Reg. Pal.) 289. sz.; Damus pro memoria-oklevelek. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 54.) Szerk. Szőcs Tibor. Bp. 2017. (a továbbiakban: DpM) 204. sz. – Az ügy utóbb alighanem kedvezőtlen fordulatokat vehetett (vagy talán eleve hosszabb ellenségeskedés része lehetett). III. András király ugyanis 1299. máj. 7-én kelt parancslevelében az esztergomi stefanitákat hiteleshelyi ember kiküldésére utasította bizonyos András ispán fia Jovánka (Ioanca) panaszával kapcsolatban, amely szerint a kürti Péter és társai a panaszos köbölkúti (Kubulkuth) birtokáról harminc ökröt elhajtottak (HOkm VIII. 391; Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II/4. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. [A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 9., 13.] Bp. 1923–1987. [a továbbiakban: Reg. Arp.] 4236. sz. [pontatlan, vö. HU-MNL-OL-DL 58435.]), a stefaniták pedig már május 12-én jelentették, hogy a bejelentést a királyi ember a helyszíni tanúvallomások alapján megalapozottnak találta (HU-MNL-OL-DL 58435.; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Ed. Georgii Fejér. Buda, 1829–1844. [a továbbiakban: Fejér CD] VI/2. 236.). Jovánkát nem nehéz az alnádor oklevelében említett Ivánkával azonosítanunk, a kürti Péterben pedig már csak azért is könnyen felismerhetjük a kálozdi András fiát, mert kevéssel később III. András király damus pro memoria típusú feljegyzése egyértelműen összeköti a két ügyet. Ez utóbbi irat 1299. júl. 8-i dátum alatt arról számol be, hogy András fiai: Péter, István és András, valamint András ispán fia Jovánka mester megállapodtak: egyfelől Szencse birtok ügyében fogott bírók döntésére kívánnak hagyatkozni a feljegyzésben részletezett feltételek mellett, másfelől pedig Péter esküt fog tenni tizenhét eskütársával, hogy Jovánka köbölkúti birtokát nem pusztította, ottani szolgáiban (servientibus) nem tett kárt, és nem is hajtotta fogságba őket (HU-MNL-OL-DL 58437.; Fejér CD VI/2. 234.; Reg. Arp.. 4850. sz.; DpM 219. sz.).

4 A damus pro memoria típusú oklevelek fogalmára ld. *Borsa Iván:* Irattípusok a középkori Magyarországon. Levéltári Közlemények 64. (1993) 28–29.; *Szőcs Tibor:* A „Damus pro memoria" oklevéladás (előtanulmány). In: DpM 11–27. 11. – Amint arra Borsa Iván is rámutat, ezeket a jellemzően a 13. század középső és utolsó harmadából, ill. a 14. század első évtizedeiből ránk maradt iratokat a keletkezésük korában memorialisoknak nevezték. Magam azért tartom szerencsésebbnek a Szőcs Tibor által bevezetett terminus technicust, mert nem csak a későbbi középkorban, de már a 13. század második felében is ugyancsak memorialis volt az elnevezése az egyes jogügyletek részleteiről (vagyis általában a jogügyletet végleges hatállyal nem lezáró köztes aktusokról) az érintett felek részére készített azon emlékeztetőknek is, amelyek viszont a kibocsátó megjelölésével (intitulatióval) készültek (vő. *Szőcs T.:* A „Damus pro memoria" i. m. 26–27.).

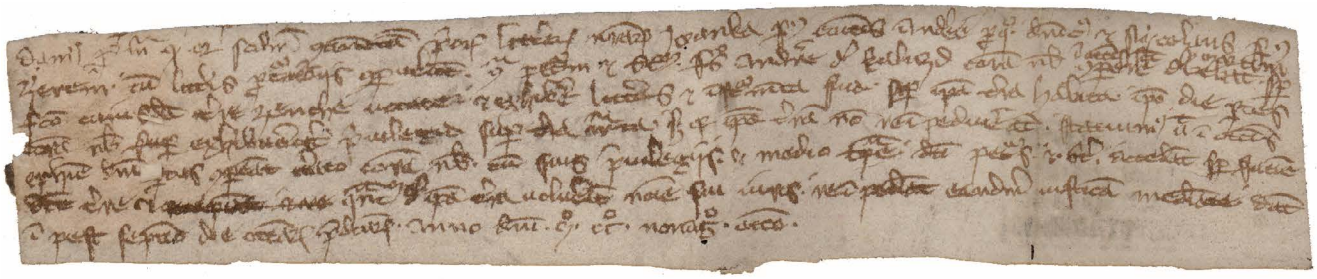

1. kép – Az alnádori oklevél előlapja

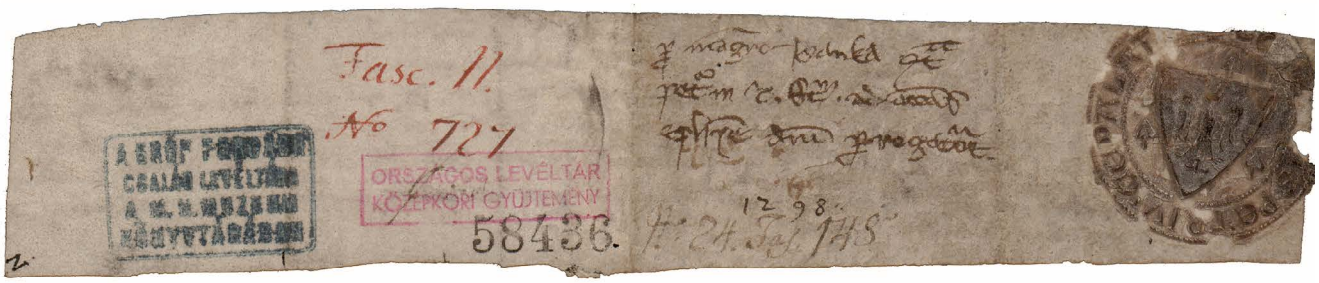

2. kép – Az alnádori oklevél hátlapja

ját a zárópecsétje körirata alapján lehet meghatározni, hiszen ez egyértelműen megnevezi Péter ispán alnádort.[5] A kivételesen jó megtartású lenyomat azonban nem csak oklevéltani szempontból becses forrásunk: heraldikai motívumai miatt joggal tarthat számot érdeklődésre a címertani kutatás részéről is. Tanulmányomban ezért előbb a vicepalatinus pályafutását mutatom be, majd a pecsétjének értelmezésére igyekszem kísérletet tenni.

Péter alnádor Szalók nembéli Miklós fia volt,[6] akit egy kései adat szerint a kortársak „Disznós" (Gyznous) ragadványnéven ismertek.[7] Forrásaink első ízben egy 1287-i eset kapcsán szólnak róla, amikor is 120 márkáért három évre zálogba vette a Gutkeled nembeli Apaj fia Apajtól és ennek fiától: Ecsktől a Bereg megyébe helyezhető[8] Galgó (Golgoua) és Adony (Odon) falvakat. Minderről az az oklevél számol be, amelyet a felek 1290-ben az említett zálogidő leteltének közeledtével a váradelőhegyi konventtel állíttattak ki, és amely egyszersmind azt is rögzíti, hogy mivel Apaj és Ecsk nem tudta kiváltani az elzálogosított javakat, azok végleg a későbbi alnádor birtokába kerültek.[9]

Kevéssel később Péter részt vett azon a váradi gyűlésen, amelyet III. András király 1291 első napjaiban tartott Bihar, Kraszna, Szabolcs, Szatmár és Szolnok megye nemesei részére. Hogy a felsorolt *comitatus*ok közül melyikben lehetett

5 *Majláth Béla:* Péter alnádor pecsétje 1298-ból. Turul 1. (1883) 13.

6 *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1995. 962.; *Varjú Elemér:* A Szalók nemzetség. Turul 19. (1901) 162.; *Zsoldos Attila:* Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) Bp. 2001. 346. – A kézikönyvek szerzői a műfajhoz illő tömörséggel tárgyalják Péter származásának kérdését: a releváns forrásokra csak az egyes oklevelek levéltári jelzetével vagy kiadásuk oldalszámával utalva helyezik őt el a Szalók nemzetség tagjai között. Ha pedig egyenként is szemügyre vesszük az általuk is hivatkozott forrásokat, gondolatmenetük rekonstruálható, végkövetkeztetésük pedig igazolható. Először is, a budai káptalan év nélkül kibocsátott, ám 1299-re keltezhető (*Zsoldos A.:* Archontológia i. m. 25: 118. jz.) oklevele az őket felkereső alnádort bizonyos Miklós fiának, a vele együtt megjelenő Aladár fia László mestert pedig az alnádor rokonának *(cognatus eiusdem)* mondja (HU-MNL-OL-DL 82843.; A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. I–XII. Szerk. Nagy Iván et alii. Bp. 1871–1931. [a továbbiakban: Zichy] I. 98.): innen ismerjük Péter ispán apjának a nevét. Másodszor, még 1291. január 5-én egy ezúttal Angyalos atyjafiaként (fratrem Angeli), ám atyja nevének megadása nélkül csupán Péter ispánként említett személy szintén Aladár fia László társaságában bukkan fel a III. András király által öt vármegye részére tartott váradi gyűlésen (HU-MNL-OL-DL 82740.; Zichy I. 99–100.; Reg. Arp. 3697. sz.): a nevek teljes azonossága alapján okkal sejthető, hogy ez esetben is a későbbi alnádorról van szó, akiről tehát most már azt is tudjuk, hogy volt egy Angyalos nevű rokona is. Végül harmadszor, az egri káptalan 1294-i oklevele szerint Szalók (Zolouk) nb. Miklós fia Angyalos (Angalus) özvegye az ismét Angyalos atyjafiaként (frater) említett Péter ispánt nyugtatja a férje elhunyta miatt neki járó hitbér és hozomány dolgában (HU-MNL-OL-DF 262334. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény]; HOkm VIII. 344–345.): ez tehát azt is jelenti, hogy Péter ispán maga is valóban Szalók nemzetség tagja kellett, hogy legyen.

7 1344: HU-MNL-OL-DL 76728.; Zichy II. 98.; Anjou-kori oklevéltár. I–XL., XLII–XLIV., XLVI–LIII. Főszerk Kristó Gyula – Almási Tibor. 1990–2025. (a továbbiakban: AOkl) XXVIII. 51. sz. (Piti Ferenc) – Az viszont nem igazolható, hogy már Péter apját is Disznósnak nevezték volna (vö. *Varjú E.:* Szalók nemzetség i. m. 162.).

8 Azonosításukra ld. *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori i. m. I. 528., 539.

9 Druget Vilmos nádor 1342-i tartalmi átírása az egri káptalan ugyancsak 1342-i átírásában: Zichy II. 32.; AOkl XXVI. 221. sz. (Piti Ferenc) – A napi dátum nélkül ránk maradt 1290-i oklevél keltét véleményem szerint szinte bizonyosan az esztendő utolsó napjaira helyezhetjük. Nem tudunk róla, hogy akár Péternek magának, akár a Szalók nemzetségnek lettek volna Bihar megyei birtokai, amelyek indokolták volna a jelenlétét az ország ezen részében. 1291 januárjának elején viszont Péter tudhatólag ott volt a király által tartott váradi gyűlésen (Reg. Arp. 3697. sz.), ésszerűnek tűnik tehát a következtetés, hogy alighanem közvetlenül ezt megelőzően kereshette fel Apaj és Ecsk társaságában a Sebes-Körös túlpartján álló váradelőhegyi hiteleshelyet, és állíttathatta ki ott magának még az előző esztendő utolsó napjaiban az 1290-es évszám alatt kelt oklevelet. A kétszeresen átírt szöveg Péter ispánt egyébként nem Szalók nembelinek, hanem „szalókinak" (de Zolok) nevezi: ez utóbbi talán a nemzetségnév megadásának („de genere Zolok") a másolások során torzult formája.

a későbbi alnádornak jószága, azt sajnos nem tudjuk, mindenesetre jelentős birtokokról lehetett szó. A gyűlés során ugyanis – Gutkeled nembeli várdai[10] Aladár fia Miklós társaságában – arról tett panaszt az uralkodó előtt, hogy Balogsemjén nembeli kállai Ubul fia Mihály fia István kettejük falvaiban összesen 600 márka kárt okozott,[11] ilyen értékű pusztítást pedig csak tucatnyi falu tönkretételével lehetett elérni.[12] Magának a kártételekről szóló bejelentésnek a hitele azonban annak ellenére sem áll minden gyanú felett, hogy az esetről beszámoló oklevél szerint Péter és László szavai nyomán az egybegyűltek közfelkiáltással nyilvános gonosztevőnek jelentették ki az egyébként nyomban elmenekülő Balogsemjén nembeli Istvánt, a király pedig annak rendje és módja szerint ki is mondta rá a halálos ítéletet.[13] Kételyeink elsősorban azért lehetnek a panasz valóságtartalmával kapcsolatban, mert egyfelől 1294-től megsokasodnak az olyan adatok, amelyek István ártatlanságára mutatnak.[14] Másfelől pedig az is bizonyos, hogy Péter és László fellépése – valamint az utána bekövető események – pontosan megfeleltek az ország északkeleti megyéiben korábban példátlannak számító hatalmat szerző Aba nembeli Amadé, illetve a bihari részeken szintén tartományt építő Borsák érdekeinek, legalább három okból.[15] Először is: valószínűleg mindkét oligarcha súlyos személyes sérelmeket hordozhatott Balogsemjén nembeli Istvánnal szemben még azokól az időkből, amikor IV. László király éppen ez utóbbi előkelőnek gyakorlatilag szabad kezet adva próbálta megfékezni az Alföld északkeleti területén terjeszkedni kívánó kiskirályokat és a tevékenységük nyomán támadó zűrzavart.[16] Másodszor: akármennyire is hűséges volt István az uralkodóhoz, fellépése mégiscsak egy tartomány kiépítésének ismérveit hordozta magán. Családja elsősorban Szabolcs és Szatmár megyékben fekvő törzsbirtokaira támaszkodva éppen az északról Amadé megyéi, délkeletről pedig a Borsák tartománya által határolt területen kezdett hatalomkoncentrációba. Ezt pedig a szomszédos (és ennek megfelelően Istvánnal súlyos konfliktusokba kerülő) tartományurak aligha nézhették jó szemmel.[17] Harmadszor: rendkívül elgondolkodtató az a körülmény is, hogy István elítélése után nem sokkal az egykori birtokai éppen Amadé vagy a Borsák kezén tűnnek fel,[18] akik ekképpen háromszorosan is haszonélvezői voltak a Balogsemjén nembeli előkelő bukásának. Mindennek – és ezeken felül a királyi udvarhoz az 1290-es évek második felében István ártatlanságáról érkező híreknek[19] – a fényében valóban nem zárható ki, hogy Miklós fia Péter és Aladár fia Miklós fellépése a váradi gyűlésen csakugyan egy tudatos összeesküvés része volt, ahol a szálakat Amadé és a Borsák mozgatták.

Péter ispán személyes ügyeiről a továbbiakban még három adattal rendelkezünk. 1294-ben az egri káptalan oklevele említi őt, miután teljesítette a fivére: Angyalos elhunytával rá háruló kötelezettségeit özvegy sógornője, az olaszi (de Olozy) Egyed név szerint meg nem nevezett leánya felé annak hitbérével és hozományával kapcsolatban.[20] 1299-ben ismét felkereste az egri káptalant, hogy éppen az előbb részletezett oklevélről kérjen egy újabb példányt *(par)* a régebbi elvesztése miatt.[21] Végül valószínűleg szintén ugyanerre az esztendőre, 1299. május 24-re keltezhető[22] a budai káptalannak az az év megadása nélkül, pusztán napi dátum alatt kiállított memorialis oklevele, amely szerint színük előtt személyesen megjelent az egyik részről Péter alnádor és rokona *(cognatus eiusdem),* Aladár fia László – akivel már a váradi gyűlésen is együtt szerepeltek –, a másik részről pedig bizonyos Tamás, János és Miklós,[23] és írásba foglaltatták halasztási megállapodásukat a Bereg megyei[24] Márok (Mark) birtok ügyében közöttük folyó perben.[25] Pétert mindezen adatok már az 1280-as évek második felében is vagyonos embernek mutatják,[26] akinek anyagi helyzete a későbbiekben sem ingott meg. Kapcsolatrendszerére nézve pedig értékes adalékot jelent, hogy nem csupán többször is együtt szerepel a már sokat emlegetett Lászlóval, de az 1299-i adat szerint rokonságban (nyilván sógorságban vagy ennél távolabbi nőági nexusban) is állottak egymással. László a Gutkeled nemzetség várdai ágából származott,[27] amelynek tagjai a 13. század végén még a tehetősebb vármegyei nemesek közé tartoztak, és éppen László apja: Aladár, majd ennek fiai kezdték megalapozni azt a birtokállományt,[28] amelyre támaszkodva utódaik Zsigmond korára az ország befolyásos bárói közé emelkedtek. Péter ispán talán az ország északkeleti részén tarthatta lakóhelyét: erre utalhat az a körülmény,

10 *Zsoldos A.:* Archontológia i. m. 25: 118. jz.; *Zsoldos Attila:* III. András. In: *Lenkey Zoltán – Zsoldos Attila:* Szent István és III. András. (Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból) Bp. 2003. 164.; vö. *Engel Pál:* Középkori magyar genealógia. [CD-ROM] Bp. 2001. Gutkeled nem 10.: Sárvármonostori 5.: Várdai – Aladár fia László egyrészt a budai káptalan már sokat emlegetett, 1299-re keltezhető memoriálisa (HU-MNL-OL-DL 82843.; Zichy I. 98–99.), másrészt az egri káptalan két ugyancsak 1299-i oklevele (Zichy I. 90–91.; 91–94.) alapján azonosítható a Gutkeled nembeli Várdaiak családfáján szereplő, hasonló nevű személlyel. A budai káptalan feljegyzése ugyanis említi Péter ispán és Aladár fia László perét bizonyos Tamás, János és Miklós ellen Márok faluval kapcsolatban, az egri káptalan okleveleiben pedig a Márokról és Surányról pereskedő felek mint a várdai László fia Aladár, ill. Gáborján ispán fiai: Tamás, János és Miklós szatmári főesperes szerepelnek.

11 HU-MNL-OL-DL 82843.; Zichy I. 98.

12 Csak a váradi gyűlés által érintett megyék korabeli példáinál maradva: 1290-ben a Bihar megyei Léta birtok vételára 25 márka, 1291-ben a Szabolcs megyei Halász és Balsa falvaké 100 márka volt (Reg. Arp. 3683., 3848. sz.) – és arról se feledkezzünk meg, hogy maga Péter ispán is 120 márkáért vásárolta meg az imént emlegetett Galgót és Adonyt.

13 HU-MNL-OL-DL 82843.; Zichy I. 98.

14 *Zsoldos Attila:* Adorján három ostroma. Oligarchák a Tiszántúlon a 13–14. század fordulóján. (Tanulmányok Biharország történetéből 6.) Nagyvárad 2019. 88–89.

15 *Zsoldos A.:* Adorján három ostroma i. m. 87–89.

16 *Zsoldos A.:* Adorján három ostroma i. m. 75–81.

17 *Zsoldos A.:* III. András i. m. 166–167.

18 *Zsoldos A.:* Adorján három ostroma i. m.. 89.

19 *Zsoldos A.:* Adorján három ostroma i. m. 88–89.

20 Az egri káptalan 1299-i átírásában: HU-MNL-OL-DF 262334.; HOkm VIII. 344–345.

21 HU-MNL-OL-DF 262334.; HOkm VIII. 399–400.

22 *Zsoldos A.:* Archontológia i. m. 25: 118. jz.

23 Valószínűleg a Káta nemzetség tagjai (*Zsoldos A.:* Archontológia i. m. 25: 118. jz.; vö. *Engel P.:* Genealógia i. m. Káta nem 3.: Csarnavodai [surányi]).

24 Azonosítására ld. *Györffy Gy.:* Az Árpád-kori i. m. I. 544–545.

25 HU-MNL-OL-DL 82843.; Zichy I. 98–99.

26 *Varjú E.:* Szalók nemzetség i. m. 163.

27 ld. 10. jz.

28 *Karácsonyi J.:* Magyar nemzetségek i. m. 530–531.

hogy a sógornője leánynegyedével és hozományával kapcsolatos fassióját 1294-ben az egri káptalannál tette, míg a váradelőhegyi és a budai konventet az életrajzából levezethető egyéb okokból is felkereshette.[29]

Alnádori hivatalviselésének emlékét mindössze három oklevél tartotta fenn, és fentebb más összefüggésben ezek közül kettőt már érintettem is. Az első ilyen forrásunk az a *damus pro memoria*-típusú kiadvány, amelyet maga Péter vicepalatinus bocsátott ki 1298. november 24-én, és amelyről a pecsétjét is ismerjük. Mint arra emlékezhetünk, ez az irat a kálozdi András fiai: Péter és István, valamint András ispán fia Ivánka között Szencse birtokkal kapcsolatban zajló per egyik köztes fázisát rögzíti.[30] A második forrás egy tartalmi átírásban megőrződött exhibitoria típusú (vagy bizonyítékbemutatást elrendelő) oklevél, amelynek szövegmaradványai éppen az előbb említett 1298. november 24-i iratban maradtak ránk. Amikor ugyanis Péter alnádor az utóbbi dokumentumban arról tesz említést, hogy a Ivánka és a kálozdi András-fiak perének tárgyalásán Ivánka ügyvédek útján képviseltette magát, akkor arra is kitér, hogy a felek az ő korábbi oklevelének megfelelően *(secundum continentiam priorum litterarum nostrarum)* jelentek meg színe előtt a kitűzött határnapon.[31] A tartalmi átírásban fennmaradt exhibitoria keltének dátuma nem ismert, ám a korabeli perjogi gyakorlatot figyelembe véve alighanem hetekkel megelőzte annak a november 24-i tárgyalásnak az időpontját, amelyről maga az ugyanazon a napon kelt *damus pro memoria* tudósít, ekképpen kibocsátójának hivatalviselését valószínűsíti legkésőbb már november első felében is. A harmadik forrás pedig Péter ispán alnádori tevékenységéről a budai káptalan már sokat emlegetett oklevele a Márok faluval kapcsolatos perben. Mivel ez az irat a benne foglalt ügylet magánjogi jellegétől függetlenül „Budán székelő alnádorként" *(vicepalatinus Bude residens)* nevezi meg Pétert, nem csupán működésének idejére, de székhelyére vonatkozólag is értékes adatot szolgáltat.[32] Alnádori hivatalviselését mindebből kiindulva az 1298. november 24. és 1299. május 24. közötti, kereken hat hónapnyi időszakban tekinthetjük bizonyosan igazolhatónak,[33] azzal a kiegészítéssel, hogy az exhibitoria tanúsága szerint minden nagy valószínűséggel legkésőbb már 1298 novemberének első felében hivatalban lehetett.

III. András uralkodása során megfigyelhető kormányzattörténeti jelenség, hogy belső válságok idején az uralkodó egyidejűleg két nádort nevezett ki, és ezeket évente váltotta, mégpedig mindig nyáron: így volt ez 1291-ben, majd 1296–1299 között is.[34] Péter alnádor hivatalviselése éppen olyan időszakra esett, amikor – bár az országban éppen nem zajlott fegyveres konfliktus – a király megtartotta a kettős nádorság rendszerét, méghozzá gyaníthatóan belpolitikai okokból.[35] 1298 nyara és 1299 nyara között Péc nembeli Márk fia Apor és Rátót nembeli Leusták fia Loránd volt a nádor,[36] sőt azt is tudhatjuk, hogy az előbbi a „dunáninneni" (*citradanubialis,* vagyis a korszak szóhasználatának megfelelően a Dunától nyugatra fekvő), az utóbbi pedig a „dunántúli" (*ultradanubialis,* a Dunától keletre húzódó) területeken volt illetékes.[37] Péter minden valószínűség szerint Rátót nembeli Loránd alnádora lehetett: bár írásos adat nem maradt fenn ezzel kapcsolatban, heraldikai megfigyelések erre utalnak. A vicepalatinus pecsétjén ugyanis a mező közepébe helyezett háromszögpajzs pajzs felett és mellett összesen három apró hárslevél látható, márpedig ez a 13. században is a Rátót nemzetség címermotívuma volt.[38] Mindennek alapján Péter alnádor Rátót nembeli Loránd hivatali szervezetéhez tartozhatott, területi illetékessége feletteséhez hasonlóan a Dunától keletre fekvő területekre terjedhetett ki, és talán hivatal ideje is 1298 nyarától 1299 nyaráig tarthatott.

Szalók nembeli Péter alnádor pályaképének viszonylag részletes ismertetését azért láttam szükségesnek, mert életrajzának némely ismert adatát a pecsétjének elemzése során is

29 A budai káptalan előtt akkor tett bejelentést, amikor alnádorként éppen Pesten (vagy Budán) működött. Váradelőhegyi felbukkanásával kapcsolatban ld. 9. jz.

30 HU-MNL-OL-DL 58436.; HOkm VIII. 383–384.; Reg. Pal. 289. sz.; DpM 204. sz.

31 HU-MNL-OL-DL 58436.; HOkm VIII. 383.; Reg. Pal. 288. sz. – Péter alnádor 1299. nov. 24-i oklevelének ezen exhibitoriából származtatható részlete: contra Petrum et Stephanum filios Andree de Kaluzd coram nobis in octavis sancti Martini comparere debebat super facto cuiusdam terre Zenche vocate et exhibere litteras et instrumenta sua super ipsa terra habita.

32 HU-MNL-OL-DL 82843.; Zichy I. 98. – Az alnádor és a nádori albíró tisztsége és feladatköre a tatárjárás után egyértelműen elkülöníthető egymástól, és a „vicepalatinus" megnevezés mindig az okleveleiket Budán vagy Pesten keltező helyetteseket jelöli (*Szőcs Tibor:* A nádori intézmény korai története 1000–1342. [Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 5.] Bp. 2014. 205.). Esetünkben elgondolkodtató ugyanakkor, hogy míg Pétert a budai káptalan oklevelében mint „vicepalatinus Bude residens" szerepel, az egyetlen eredetiben fennmaradt kiadványa mégis Pesten kelt. Csupán két adatból (mivel további források nem állnak rendelkezésre) természetesen nem lehet megbízható következtetést levonni, magam azonban nem látom kizártnak, az egyik alnádor esetében szokványos (de nem kötelezően feltüntetendő) elemévé válhatott a tisztségnévnek a „Bude residens" kifejezés, miközben a „budai" alnádor alkalmasint Pesten is tarthatott ítélőszéket. Hogy ez mennyiben lehetett általános gyakorlat III. András uralkodásának azon időszakaiban, amikor az országnak éppen két nádora volt, és mennyiben függhetett össze azzal a körülménnyel, hogy Péter alnádor a budai residentiája ellenére éppenséggel a Dunától keletre és északra fekvő területeken, vagyis éppen a pesti oldalon volt illetékes (l. alább), az további kutatások témája lehetne. A kérdésben az sem segít tisztábban látnunk, hogy az alnádorok pesti residentiája éppen a 13. század utolsó harmadában kezd kialakulni (*Zsoldos Attila:* Pest megye az Árpád-korban. In: Pest megye mongráfiája. I/1–2. Főszerk. Kosáry Domokos, szerk. Fancselszky Gábor – Zsoldos Attila. Bp. 2001–2007. I/2. 31–73. 49–50: 176. jz.). Szintén nem tudjuk, hogy Péter ellátott-e Pest megyében vagy legalább annak a Duna bal partján fekvő területein megyésispáni feladatokat, amint azt a kései Árpád-kor vonatkozásában az alnádorok esetében sejteni lehet (*Zsoldos A.:* Pest megye i. m. 49.).

33 *Zsoldos A.:* Archontológia i. m. 25.

34 *Zsoldos Attila:* III. András nádorai. Történelmi Szemle 52. (2010) 303–327. 325–326.; *Szőcs T.:* A nádori intézmény i. m. 94–95.

35 *Zsoldos A.:* III. András nádorai i. m. 326.

36 *Zsoldos A.:* Archontológia i. m. 25.

37 1298. júl. 28. (29.?): Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I–VII. Bearb. Franz Zimmermann et al. Hermannstadt–Köln–Wien–Bucureşti 1892–1991. I. 192.; Erdélyi okmánytár. I–V. Szerk. Jakó Zsigmond – Hegyi Géza – W. Kovács András. Bp. 1997–2021. I. 570. sz.; Reg. Pal. 281. sz. – Keltére ld. *Gerics József:* A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp. 1987. 260–261: 90–91. jz.; Reg. Pal. 281. sz.

38 *Zsoldos A.:* Archontológia i. m. 25: 118. jz. – A Rátót nemzetség korabeli címerhasználatára ld. *Körmendi Tamás:* A magyarországi nemzetségi címerek kialakulásának kérdéséhez. Századok 143. (2009) 409–410.

fel szeretném majd használni. Fentebb láthattuk: a vicepalatinus typariumának egyetlen lenyomata maradt ránk, a dolgozatom bevezetőjében idézett 1298. november 24-i irat záróp ecsétjeként. Ennek mezejében központi motívumként egy ívelt oldalú háromszögpajzs szerepel, amely gyakorlatilag kitölti a mezőben rendelkezésre álló teret. A pajzsban kiterjesztett szárnyú sas látható. A pajzs felett és mellette kétoldalt pedig a már emlegetett hárslevelek ábrázolták. A körirat kifejezetten utal Péter hivatali tisztségére is: [SIGILLUM] C[O]M[IT] IS : PeTRI VICePALAT[INI]. [39]

3. kép – Az alnádor pecsétje

Amint azt fentebb már szintén láthattuk, az alnádor hivatali felettesét éppen a pecsétmező növényi motívumai alapján sikerült azonosítani. A lenyomatnak azonban nem ezek az apró hárslevelek adják a domináns ábráját, hanem a sasos címerpajzs, amelynek az értelmezése nem könnyű feladat. A sas mint címermotívum ugyanis minden ésszerűséget meghazudtolóan felülreprezentált[40] a korszak magyarországi heraldikájában. Azon összesen tizenhat hazai nemzetségi és családi címer közül, amelyeket 13. századi forrásokból ismerünk (tehát nem későbbi adatok alapján vetíti őket vissza a szakirodalom az Árpád-korba), ötnek is sas vagy sólyom a fő motívuma: ez a helyzet az Aba, az Ákos, a Miskolc és az Osl nemzetség, valamint a Nagymartoni család esetében is.[41]

Elvileg elképzelhető lenne, hogy Péter alnádor is a saját nemzetségi vagy családi címerével vésetett magának pecsétet. A sast ekképpen talán a Szalók nemzetség heraldikai jelképeként azonosíthatnánk, ami már csak azért is csábító lehetőséget jelentene, mert ennek a genusnak a címerét más forrásból egyáltalán nem ismerjük.[42] Ebben az esetben Péter ispán pecsétjén a nemzetségi címere szerepelne a pecsétmezőt dominál központi ábraként, amely körül az alnádor hivatali felettesére, Rátót nembeli Lorándra utaló hárslevelek másodlagos motívumként jelennének meg. Amennyiben csakugyan így lenne, úgy ezt tekinthetnénk az első olyan alkalomnak, amikor a középkori Magyarországon egy nagybíró helyettese magáncímert helyez központi motívumként a hivatali pecsétjére. Mindez valóban nem lehetetlen, ám véleményem szerint a pecsétképnek elképzelhető egy másik – és talán valószínűbb – magyarázata is.

A szakirodalom alighanem okkal feltételezi, hogy a késő Árpád-korban az egyes országos vagy udvari méltóságviselők helyettesei rendre az adott méltóságot betöltő előkelő familiárisai közül kerülhettek ki,[43] akik a hivatali pecsétjükön uruk címeréből vett heraldikai motívumokat használtak.[44] A mindenkori alnádorról például ennek alapján azt szoktuk gyanítani, hogy az aktuális nádor famíliárisa lehetett, az országbírók esetében pedig ránk maradt pecsétjeik vizsgálata azt mutatja, hogy azokon elsősorban nem a saját címerüket, hanem országbírói méltóságot betöltő felettesük (uruk) jelvényét ábrázolták. A második esetben nem véletlenül nem a vicepalatinusokkal példálóztam. Az Árpád-kori alnádorok esetében ugyanis a címerhasználatukra vonatkozó tétel források híján érdemben aligha vizsgálható, hiszen csak igen kevés nádori helyettes pecsétje maradt ránk. Péter ispánt leszámítva mindössze András (Endri) vicepalatinustól rendelkezünk példánnyal még 1235-ből, ám ennek a lenyomatnak az értelmezése önmagában véve sem problémamentes.[45] András

39 ld. Függelék.

40 A jelenség hipotetikus magyarázatára ld. *Körmendi T.:* Nemzetségi címerek i. m. 423.

41 *Körmendi T.:* Nemzetségi címerek i. m. 415., ill. az Ákos nemzetség esetében: *Rácz György:* Az Ákos nemzetség címere. Turul 68. (1995) 11–26. – Itt idézett korábbi munkámban csak 15 ilyen címerről szóltam, de amennyiben ezeken kívül a Geregye nb. Miklós országbíró 1275-i pecsétjén látható lebegő pólyát is valóban a Geregye nemzetség címereként azonosíthatjuk (vö. *Körmendi Tamás:* Geregye nembeli Miklós országbíró pecsétje és a Geregye nemzetség címere. [Kézirat]), úgy ez a szám értelemszerűen növekszik.

42 *Csoma József:* Magyar nemzetségi címerek. In: *Karácsonyi J.:* Magyar nemzetségek i. m. 1297–1298.

43 *Gerics József:* A királyi bírói jelenlét a XIII–XIV. század fordulóján. Jogtudományi Közlöny. Új folyam 17. (1962) 653.; *Zsoldos A.:* Archontológia i. m. 25: 116. jz.

44 *József Gerics:* Das Gericht praesentia regia am Ende des 13. Jahrhundert. Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica 19. (1978) 35.; *Körmendi Tamás:* Ki volt az országbíró 1293 tavaszán? Megjegyzések Marcell alországbíró pecsétje kapcsán. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. Szerk. Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél. I–II. Bp.–Debrecen 2014. I. 121–122.

45 Egyfelől az oklevelet kiállító Endri ispán az intitulatióban valójában eleve nem alnádorként nevezi meg magát, hanem a nádor helyett eljáró személyként (Endri comes vice palatini – Reg. Pal. 41. sz.; vö. *Szovák Kornél:* Rátót nembeli Roland nádor kúriája. In: A Dunántúl településtörténete. VII. Falvak, várak és puszták a Dunántúlon (XI–XIX. század). A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi és Pécsi Bizottságának VII. konferenciája, Veszprém, 1987. október 19–21. Szerk. Somfai Balázs. Veszprém 1989. 300.), ám a nádori helyettesek megnevezése a 13. század első felében még következetlen (*Szőcs T.:* A nádori intézmény i. m.. 204–205.). Másfelől vitatott és vitatható az iratra függesztett viaszcipő két oldalára nyomott pecsétek értelmezése is. Az egyik lenyomat egyenes oldalú háromszögpajzs alakú (mérete kb. 28 × 36 mm), mezejében ötágú csillagot látunk, körirata pedig: + SIGILLVm AИDRee [!] COm[ITIS]. A másik lenyomat álló oválist formáz (kb. 20 × 22 mm), ábrája hosszúnyakú, szárnyas, négylábú lény, körirata: + ZIGIL(L)V(M) eИDRI [!] CO(MIT)IS (HU-MNL-OL-DL 70387.; HU-MNL-OL 610. [Középkori pecsétekről készült műanyagmásolatok gyűjteménye], BTM 65.1512–1513. [Budapesti Történeti Múzeum

pecsétmásolati gyűjteménye]; fényképeik: *Bodor Imre*: Árpád-kori pecsétjeink II. Egyházi és világi pecsétek. Turul 75. (2002) 22: 33. ábra [az előbbi pecsété], *Gesztelyi Tamás – Rácz György:* Antik gemmapecsétek a középkori Magyarországon. Debrecen 2006. [ΑΓΑΘΑ XIX.] 160: 5. ábra [az utóbbié]). Mivel a két lenyomat jelentősen eltérő méretű és alakú, az nyilvánvalóan szóba sem jöhet, hogy egyazon kettős pecsét két összetartozó oldalaként azonosítsuk őket. Sulica Szilárd a nagyobb lenyomat alapján András (Endre) alnádort a Hontpázmány nemzetség tagjai közé sorolta, ők ugyanis már a 13. században is használtak csillagos címert (vö. *Csoma J.:* Nemzetségi címerek i. m. 1241–1243.; *Körmendi Tamás:*A Hontpázmány nemzetség címerváltozatai a középkorban. Levéltári Közlemények 82. [2011] 5–10.). A viaszcipő hátulján látható másik pecsétet pedig – Jakubovich Emil véleményére hivatkozva – Tomaj nembeli Dénes nádor „griffmadarat ábrázoló kámeás" gyűrűjének itt ellenpecsétként használt lenyomataként azonosította, sőt egyenesen arra következtetett, hogy a Tomaj nemzetség legkorábban amúgy csupán 14. és 15. századi példákkal dokumentált címerének fő motívuma, a heraldikai griff is erről a kámeáról származtatható (*Sulica Szilárd:* A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztálya. Hivatalos értesítő. Turul 48. [1934] 86.; vö. *Csoma J.:* Nemzetségi címerek i. m. 1307–1311.). Szovák Kornél szintén úgy vélekedett, hogy a két pecsét két különböző személyhez tartozott, ám az ő álláspontja szerint Endri alnádor saját pecsétje alatt kelt oklevelét bizonyos András ispán erősítette meg, aki ezek szerint rövid ideig talán nádor lehetett, csak éppen egyéb forrás nem tartotta fenn az emlékezetét (*Szovák K.:* Rátót nembeli Roland i. m. 300., 308–309: 15. jz.). A kérdéshez legújabban Szőcs Tibor szólt hozzá. Egyrészt elvetette, hogy a nagyobb (csillagos) pecsét alapján András ispánt a Hontpázmány nemzetség tagjának tekinthetnénk, mivel András pecsétjén a csillag csupán ötágú, a Hontpázmányok fennmaradt címeres emlékein pedig mindig hat ága van. Másrészt maga is akképpen vélekedett, hogy az 1235-i irat viaszcipóján a két lenyomatnak két különböző személytől kellett származnia „részint a címerképek különbözősége miatt, részint mert jogilag is furcsa lenne, ha ugyanazon személy két különböző méretű pecsétjét nyomná bele két oldalra." Harmadrészt felvetette annak lehetőségét, hogy a csillagos pecsétet használó András esetleg egy más forrásból nem ismert veszprémi ispán lehetett, hiszen magában az iratban egy Veszprém megyei ügyről esik szó (Reg. Pal.41. sz.). Magam teljesen másképpen értelmezném az Endri ispán oklevelének pecsétjeit. Először is: jóllehet én sem gondolnám András ispánt pusztán a pecsétje alapján a Hontpázmány nemzetség tagjának, de ezt pusztán heraldikai alapon teljesen kizárni a fentebb ismertetettek ellenére sem lehet. Az egyes címerábrák pontos ábrázolásmódja még a korabeli heraldikai innovációk bölcsőjének számító francia és angol területeken is csupán a 13/14. század fordulójára szilárdult meg (*Michel Pastoureau:* Traité d'héraldique. Paris 1997.[3] 58.). Az tehát, hogy ennél jóval korábban, a 13. század első felében hány ága van a csillagnak András pecsétjén, eleve semmilyen információt nem hordoz. A Hontpázmányok esetében ráadásul konkrét okunk is van óvatosan bánni az efféle következtetésekkel: a kétségtelen forrásadatok alapján ehhez a nemzetséghez sorolható Tamás fia Sebestől ugyanis történetesen 1231-ből (tehát gyakorlatilag Endri ispán 1235-i oklevelének kibocsátási idejéből) rendelkezünk egy olyan pecséttel, amelyen a töredékesen fennmaradt ábra kiegészítése alapján a csillagnak szintén nem hat, hanem nyolc ága lehetett (HU-MNL-OL-DL 71339.; HU-MNL-OL V8 778.; *Körmendi T.:* Hontpázmány nemzetség i. m. 55. [7.1.1. sz.]). Magam inkább azt látom komoly akadálynak a Sulica által javasolt azonosítás útjában, hogy 1.) a tetszetős elméletet semmilyen forrásunk nem támasztja konkrét írásos adattal; 2.) pusztán a heraldikai bizonyíték viszont a magyarországi címeres gyakorlat ezen legkorábbi – és éppen emiatt valószínűleg még igencsak kiforratlan állapotokat tükröző – periódusában önmagában nem tűnik megbízhatónak (a magyarországi előkelők címerviselésére az első adataink is éppen az 1220-as és 1230-as évekből vannak). Másodszor: a kisebb, ovális pecsét valójában egy szárnyas hippocampust ábrázoló antik gemma (bár Sulica megállapításával szemben nem kámea, hanem intaglio), amelyet csak 13. századi tulajdonosa számára láttak el körirattal (*Gesztelyi T. – Rácz Gy.:* Antik gemmapecsétek i. m. 73–74. [5. sz.]). Egy római kori tárgy természetesen eleve nem hordozhat címert, a körirat pedig egyszer és mindenkorra kizárja Sulica és Jakubovich azon feltételezését is, hogy ez a gemma Dénes nádor pecsétje lenne. Harmadszor: nem értek egyet azzal a megállapítással sem, hogy korszakunkban egyazon személy jogi okokból ne pecsételhette

pajzs alakú pecsétjének mezejében mindenesetre ötágú csillag látható, de hogy ez vajon összefüggésbe hozható-e felettesének, a nádornak a címerével, azt már csak azért sem lehet eldönteni, mert nem tudjuk pontosan, ki lehetett a felettese. Mivel az András vicepalatinustól fennmaradt egyetlen iraton napi keltezés nincsen, az 1235-ben egymást váltó két nádor bármelyike szóba jöhet: a méltóságot még II. András király szeptemberi halála előtt betöltő Ampod fia Dénes és az októberben trónra lépő IV. Béla által kinevezett Tomaj nembeli Dénes is. Ráadásul arról sem rendelkezünk semmiféle megbízható ismerettel, hogy az említett két nádor vajon miféle címert használhatott. Ampod fia Dénesnek még a nemzetségi hovatartozását sem lehet a források alapján megállapítani[46] (tehát ha volt is esetleg címere az adott genusnak, azt lehetetlen összekötnünk a nádor személyével). Ami pedig Tomaj nembeli Dénes nemzetségének címerét illeti, arról a legkorábbi adataink a 14. századból valók,[47] vagyis András alná-

volna meg ugyanazt az iratot két különböző pecséttel is. Csak a magyarországi gyakorlatnál maradva: III. István, III. Béla és Imre király, sőt IV. Béla ifjabb király nevében is állítottak ki idehaza olyan okleveleket, amelyekre előbb ráfüggeszették a királyi pecsétet, majd ennek mezejébe az uralkodó gyűrűjével ismét belepecsételtek (*Takács Imre:* Az Árpád-házi királyok pecsétjei. [Corpus sigillorum Hungariae mediaevalis 1.] Bp. 2012. 94–96. [15–16. sz.], 96–99. [17–18. sz.], 102–103. [20. sz.], 118. [29. sz.]). Az efféle lenyomatokat a szfragisztika szakirodalma ellenpecsétnek (contrasigillum) nevezi, és 1181-ből okleveles adatunk is van arra, hogy ilyenkor az uralkodó pecsétjébe valóban ugyancsak az uralkodónak egy másik pecsétjét nyomták bele. Amikor ugyanis III. Béla király Topuszkót a zágrábi püspökségnek adományozta, akkor az erről szóló királyi oklevél corroboratiója konkrétan azonosította is mindkét lenyomatot (regali sigillo et anuli mei impressione roboravi – Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. I–XVIII. Coll. et dig. Tadija Smičiklas – Marko Kostrenčić – Duje Rendić-Miočević. Zagrabia 1904–1990. II. 177.; *Takács I.:* Az Árpád-házi királyok i. m. 98. [18. sz.]). Az persze igaz, hogy a jelenségre idehaza az egész Árpád-korban kizárólag a királyi oklevéladásból tudunk példákat hozni, és az alnádor oklevéladó tevékenységének volumenét nyilvánvalóan még csak összehasonítani sem érdemes a nagyságrendekkel több iratot kibocsátó királyi írószervekével, ahol az ellenpecsét valószínűleg az uralkodó személyes jóváhagyását jelezte. Az is igaz, hogy az ismert királyi ellenpecsétek mindig a pecsétmezőbe (és sosem a pecsét hátuljára) kerültek. Ezzel kapcsolatban viszont hangsúlyozni kell, hogy egyfelől András ispán csillagos pecsétje – a királyi pecsétnél sokkal kisebb lévén – méreténél fogva is alkalmatlan lett volna, hogy az alig valamivel kisebb contrasigillumot a mezejébe nyomják, másfelől pedig a korabeli európai gyakorlat éppen hogy azt tekintette bevett megoldásnak, ha az ellenpecsét a nagyobb pecsét hátoldalán volt (*Michel Pastoureau:* Les sceaux. (Typologie des sources du Moyen Âge occidental 36.) Turnhout 1981. 42.). Mindennek alapján magam semmilyen akadályát nem látom annak, hogy az 1235-i irat viaszcipójába nyomott mindkét pecsétet ugyanahhoz az András (avagy népnyelven Endre/Endri) alnádorhoz kapcsoljuk, aki alkalmasint csupán az irat nagyobb hitele végett látta szükségesnek azt a hivatali pecsétje mellett a gyűrűspecsétjével is megerősíteni.

46 *Wertner Mór:* Ompud nádor és utódjai. Turul 13. (1895) 92.; *Zsoldos A.:* Archontológia i. m. 295.

47 A Tomaj nemzetség címerének történetéről korszerű és megbízható feldolgozással nem rendelkezünk, az 1350 körül befejezett gácsfalusi (ma Stará Halič, Szlovákia) templom gótikus szentélyének zárókövein ma is látható sárkányos pajzsokat mindenesetre Csoma József joggal azonosította a falu 14. századi birtokosainak: a Tomaj nembeli Losonciaknak a címerével (*Csoma J.:* Nemzetségi címerek i. m. 1308.). A nemzetség valamelyik tagjához kapcsolható heraldikai ábrát pecséten magam csak ennél későbbről, legkorábban is 1390-ből (HU-MNL-OL-DL 7649.), ill. 1391-ből (HU-MNL-OL-DL 7668., 78058., 78060., 87615., 91971.) ismerek, mégpedig a Losonci

dor pecsétjének keletkezési idejénél mintegy száz esztendővel későbbről. Más a helyzet az Árpád-korból fennmaradt másik alnádori pecsét esetében, hiszen a Szalók nembeli Péter nyomójától kelt és jelen dolgozatomban vizsgált 1298-i lenyomat egyes heraldikai motívumait – ahogyan arról fentebb már szó esett – egyértelműen párhuzamba lehet állítani az akkoriban nádorként működő Rátót nembéli Roland nemzetségi címerével. Vizsgálódásaimat a mintavétel bővítése érdekében az Anjou-kor első két évtizedére is kiterjesztettem, ám az 1320-ig terjedő időszak alnádoraitól már nem sikerült lenyomatokat találnom. Mindössze két pecsét tanúságtétele persze nyilvánvalóan nem szolgáltat elegendő alapot ahhoz, hogy tendenciákat rekonstruáljunk a vicepalatinusok jelképhasználatával kapcsolatban, különösen nem akkor, ha ezen két pecsét közül is csak az egyik (bár éppen Péteré) nyújt a nádorok és az alnádorok címerhasználatának esetleges összefüggéseiről vagy egymástól való függetlenségükről értékelhető adatokat. Azt mindenesetre jegyezzük meg: noha egyértelmű bizonyítékkal vagy cáfolattal egyelőre nem rendelkezünk, az egy szem értékelhető példa nemhogy nem cáfolja, de inkább támogatja azt a feltételezést, hogy az Árpád-kori vicepalatinusok pecsétjén a hivatali felettesük címere szokott szerepelni.

Ha a nádoroktól és alnádoroktól fennmaradt lenyomatok önmagukban nem is elegendőek ahhoz, hogy a késő Árpád-kori nagybírók és helyetteseik pecséthasználatának heraldikai vetületeiről pontosabb képet kapjunk, az országbírók és alországbírók példájához bízvást fordulhatunk analógiákért, mégpedig két okból is. Egyfelől, mert ésszerűnek látszik azt feltételeznünk, hogy a nádor és hivatali szervezete működésével a legközelebbi párhuzamokat – értelemszerű különbözőségek mellett – mégiscsak az országbíró és az alországbíró hivatalainak működése mutathatja korszakunkban.[48] Másfelől, mert a 13. századi alországbírók hatnak is megőrződött a pecsétje. Ezek a lenyomatok minden esetben hordoznak heraldikai motívumokat is, ráadásul ezeket a heraldikai motívumokat a hatból öt pecsétnél biztosan össze lehet kapcsolni az adott alországbíró hivatalviselésével párhuzamosan működő országbíró címerével,[49] míg a hatodik esetben az alországbíró igazolható működési idejéből nem maradt fenn az országbíró kilétére vonatkozó adat.[50] Mivel az ismert példákat egy korábbi dolgozatomban már tételesen ismertettem,[51] ezúttal nem térek ki rájuk részletesen, csupán az azok alapján kínálkozó végkövetkeztetéseket rögzítem. Először is: az öt releváns alországbírói pecsét mindegyike tartalmazza az országbíró címerének motívumát. Másodszor: nem egyszerűen tartalmazzák ezeket a motívumokat, de az alországbírói pecsét heraldikai ábrázolásának minden esetben a központi eleme (főmotívuma) az országbíró címeréből vett részlet. Harmadszor: az öt alországbírói pecsét közül négy a legcsekélyebb változtatás nélkül veszi át főmotívum gyanánt az országbíró címerének részletét, és csupán devecseri Eymich fia Márton alországbíró 1293-i és 1294-i pecsétjén figyelhető meg hivatali felettese, Péc nembeli Apor nemzetségi címerének módosítása, amely azonban az azonosíthatóság határain belül marad (a Pécek egyszerű harántpólyájából Mártonnál kettős harántpólya lesz). Negyedszer: mindez természetesen azt is jelenti, hogy egyetlen olyan esetet sem ismerünk az egész Árpád-korból, amikor egy alországbíró a pecsétje központi motívumaként a saját vagy nemzetségi címerével azonosítható ábrát használt volna.[52] Ha vizsgálódásainkat ismét kiterjesztetjük az Anjou-kor első két évtizedére, talán Szentemágócs nembeli Péter alországbíró 1319-ben kelt pecsétjének példája is megerősíti az iménti megfigyelést, bár ez a párhuzam több okból is rendkívül erőtlen.[53] Ellenpélda mindenesetre – vagyis

István macsói bán typariumának lenyomatain látható és a gácsfalusihoz hasonlóan heraldikai sárkányt ábrázoló címert.

48 Vö. *Gerics J.:* A királyi bírói jelenlét i. m. 652–654.; *Szőcs Tibor:* Kinek az embere? Az alországbíró és az országbíró viszonya a 13. század második felében. Történelmi Szemle 58. (2016) 259–276. – Gerics és Szőcs álláspontja szerint III. András uralkodása alatt az alországbírók sokkal szorosabban kötődtek a királyhoz, mintsem a mindenkori országbíróhoz. Jelen dolgozatnak nem lehet célja ezen kormányzattörténeti megállapítás részletes vizsgálata, azt azonban érdemes leszögezni, hogy a korabeli alországbírók pecséthasználata ennek kategorikusan ellentmond: devecseri Eymich fia Márton 1293-ból és 1294-ből, valamint István alországbíró 1300-ból ismert pecsétjein is az aktuális országbíró címeréből vett motívumok láthatók (*Körmendi T.:* Ki volt az országbíró i. m. 122., ld. még 51. jz.), amit szerfelett nehéz lenne megmagyarázni, ha abból indulunk ki, hogy ezeket az alországbírókat az uralkodó Gerics és Szőcs szerint éppen az országbíróval szemben kívánta megerősíteni.

49 *Gerics, J.:* Das Gericht praesentia regia i. m. 35.

50 Marcell alországbíróról van szó, aki valamikor 1293. febr. 9. előtt lépett hivatalba, és utoljára ugyanezen év márc. 31-én adatolható ebbéli minőségében, miközben Hontpázmány nb. Tamás országbírósága az utolsó adatunk 1293. febr. 1-jéről van, az őt követő Péc nb. Aporéra pedig az első adatunk júl. 11-éről (*Zsoldos A.:* Archontológia i. m. 35.; *Körmendi T.:* Ki volt az országbíró i. m. 118–119.). Magam egyébként éppen Marcell pecsétje alapján úgy vélem, hogy Tamás és Apor méltóságviselése között rövid ideig a Kőszegi család egyik tagja, legvalószínűbben talán Henrik fia Miklós is országbíró lehetett (*Körmendi T.:* Ki volt az országbíró i. m. 119–128.).

51 *Körmendi T.:* Ki volt az országbíró i. m. 121–122. – Az ide vonható példák: 1.) Miklós alországbíró pecsétje 1239-ből a Rátót nb. Gyula országbíró nemzetségi címeréből levezethető hárslevéllel (HU-MNL-OL-DL 240.; HU-MNL-OL V2 [Varjú Elemér gipszmásolat-gyűjteménye] 24., 100., V8 1155., Budapesti Történeti Múzeum [Bp.] pecsétmásolati gyűjteménye [a továbbiakban: BTM] 64.38); 2.) Simon alországbíró két példányban fennmaradt pecsétje 1264-ből a Kemény fia Lőrinc országbíró későbbi nádori pecsétjén a címerpajzs sarkaiban felbukkanó csillaggal (HU-MNL-OL-DL 560.; BTM 64.58. és HU-MNL-OL-DL 562.; HU-MNL-OL V2 99., BTM 64.59.); 3.) István alországbíró pecsétje 1269-ből az Ákos nb. Ernye országbíró fia István későbbi pecsétjein is felbukkanó tarpajzzsal VÉFL Oklevelek, Nivegy 3. [Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár]; BTM 65.1831.); 4.) devecseri Eymich fia Márton alországbíró három példányban fennmaradt pecsétje 1293-ból és 1294-ből a Péc nb. Apor nemzetségi címeréből ismert pólya variációjával, kettős pólyaként (HU-MNL-OL-DL 1359.; HU-MNL-OL V2 51., V8 42., BTM 64.125.; HU-MNL-OL-DL 1374.; BTM 64.125., 65.1838. és VÉFL Veszprémi székeskáptalan magánlevéltára, Nagy et Kis Berén 14.; BTM 65.1838.); 5.) István alországbíró két példányban ismert pecsétje 1300-ból az Ákos nb. István országbíró nemzetségének címerével rokonítható sassal vagy sólyommal (HU-MNL-OL-DL 1490.; HU-MNL-OL V2 17a., 29., BTM 64.136.; HU-MNL-OL-DL 1559.; BTM 64.155. – vö. *Rácz Gy.:* Ákos nemzetség i. m. 18–19.).

52 Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy másodlagos címermotívumként adott esetben az alországbíró címerének motívumai is szerepelhetnek a pecsétjeiken, amint ez éppen az előbb említett Márton esetében, a címerpajzson látható (és a Péc nemzetség címeréből levezethető) kettős harántpólyát kísérő madárszárnnyal és madárfejjel kapcsolatban konkrétan fel is merülhet.

53 HU-MNL-OL-DL 76252. – Szentemágócs nembeli Péter viceiudex 1319-ben kiadott bírságelengedő (relaxatoria) oklevelének zárópecsétje ma már olyan erősen rongált, hogy ábrája teljesen kivehetetlen, ám a 19. század

olyan eset, amikor az alországbíró az országbíróétól egyértelműen megkülönböztethető heraldikai motívumokat vett volna a hivatali minőségében használt pecsétjére – az általam 1320-ig vizsgált időszakból sem ismert. Az alországbírók pecsétjein látható ábrázolások vizsgálata tehát egyértelmű – ha nem is törvényszerű – összefüggéseket mutat a korabeli nagybírók címere és helyettesük pecsétábrái között: a viceiudex pecsétjén mindig az országbíró címeréből vett heraldikai motívum szerepel, mindig központi ábraként, és egyetlen kivételtől eltekintve mindig változatlan formában. Térjünk vissza mármost a Szalók nembeli Péter alnádor typariumától kelt 1298-i lenyomat konkrét vizsgálatára ezen megállapítások és az alországbírók pecsétjei által kínált analógiák tükrében!

Először is: értelmezhetjük-e a pecsétmező közepén látható háromszögpajzsot és benne a kiterjesztett szárnyú sast Szalók nembeli Péter alnádor nemzetségi címereként vagy magáncímereként? Bár ezt a megoldást sem lehet kétségtelen bizonyossággal kizárni, nézetem szerint ez a magyarázat kevéssé valószínű. A korabeli alországbírók pecsétjei ugyanis azt sugallják, hogy a nagybírók hivatali helyettesei a késő Árpád-korban mindig a főnökük címeréből vett motívumot vésettek a typariumukra fő motívumként. Ha tehát Péter alnádor pecsétjén a felettesére utaló heraldikai jegyek csupán másodlagos elemként szerepelnének a vicepalatinus domináns ábraként megjelenített nemzetségi címere vagy magáncímere mellett, az egészen egyszerűen példátlan eset lenne – különösképpen egy olyan pecséten, amelynek egyébként a körirata is utal tulajdonosának alnádori tisztségére. Magam tehát ezzel a lehetőséggel nem számolnék komolyan, bár teljes bizonyossággal kizárni sem lehet.

Másodszor: ha a sast ábrázoló pajzs tényleg nem Péter vicepalatinus nemzetségi vagy saját címere, akkor az analógiák alapján elsősorban a hivatali felettese címerével kellene rokonságot mutatnia. Ez a felismerés viszont első pillantásra rendkívül zavarba ejtő. Mint arról fentebb már szó esett, az alországbíró pecsétjén a korábbi kutatásnak valóban sikerült azonosítania – méghozzá szerintem teljesen meggyőzően – annak a Rátót nembeli Rolandnak a nemzetségi címermotívumát, aki éppen Péter hivatalviselésének időszakában töltötte be a nádori méltóságot. Ez a motívum viszont nem a sas, hanem a vicepalatinus pecsétjén másodlagos elemként szereplő hárslevél. Hozzá kell tennünk: a Rátót nemzetség ismert címeres emlékei között sast ábrázoló egyáltalán nem akad, hárslevelek annál inkább.[54] Ráadásul éppen Roland nádornak még a hivatali pecsétje is fennmaradt 1299-ből, és ennek a kör alakú mezejében egy latin kereszt két oldalán szintén egy-egy hárslevél látszik.[55] Péter hivatali felettese tehát megvan, de ehhez a feletteshez sasos pajzsot kötnünk lehetetlen.

Harmadszor: érdemes alaposabban is szemügyre vennünk az alnádori pecséten látható apró hársleveleket. Azonosításuk a Rátót nembeli Loránd országbíró nemzetségi címerében szereplő növényi motívummal (már csak a néhány sorral feljebb leírtak miatt is) kétségtelen, ám elhelyezkedésük a mezőn belül bizonyos szempontból szokatlan. A három hárslevelet ugyanis a mező közepén fő motívumként ábrázolt háromszögpajzs mellé és fölé vésték, mintegy mellékalakként – márpedig mi fentebb az alországbírók esetében azt láttuk, hogy a hivatali felettes címeréből vett elem mindig a viceiudex pecsétjének fő motívumát adja. Mindezek nyomán adódik a kérdés: ha a sasos pajzs egyfelől valószínűleg nem Péter alnádor nemzetségi címere vagy saját címere (hiszen az analógiák ezt a feltételezést szerfelett elbizonytalanítják), másfelől gyakorlatilag biztosan nem azonosítható a vicepalatinus aktuális hivatali felettesének címerével sem, akkor mégis micsoda?

Véleményem szerint elképzelhető olyan magyarázat, amely feloldja a fenti paradoxont, ám forrásos bizonyítékok híján ezt természetesen magam is csak hipotézisként fogalmazom meg. Gondolatmenetemet a jobb áttekinthetőség kedvéért szintén pontokba szedve mutatom be.

Először is: amennyiben azzal a lehetőséggel is számolnánk, hogy Péter alnádor egy már meglévő sasos pecsétjére akár utólag is rávésethette a Rátót nembeli Lorándra mint felettesére (vagy urára) utaló hárslevelet, akkor rögvest érthetővé válna, hogy ezek miért nem szerepelhetnek a pecsét központi motívumaként – hiszen ebben az esetben a pecsétmező közepe már foglalt volt, a sast ábrázoló címer töltötte ki.

Másodszor: az iménti feltételezés egyben a sasos pajzs értelmezését is megkönnyítené. Ebben az esetben ugyanis egycsapásra elhárulna minden akadály az elől, hogy a ragadozómadár képmását hordozó heraldikai jelvényt mégis egy olyan előkelő motívumaként azonosítsuk, akinek Péter ispán a familiárisa volt – csak éppen még azt megelőzően, hogy csatlakozott volna Rátót nembeli Lorándhoz, és a pecsétjére is rávésette volna új urának hárslevelét. Ezek szerint tehát az alnádor előbb talán egy sasos pajzsot viselő arisztokrata familiájához tartozhatott.

második felében még sokkal jobb állapotban volt. Supala Ferenc leírása szerint 1871-ben az akkor még ép lenyomat mezejében állítólag „két egymás fölött álló madarat" lehetett látni (Zichy I. 167.). Magának a Szentemágócs nemzetségnek a 14. század eleji esetleges közös címeréről nincsenek adataink. A szakirodalom a nemzetségből kiszakadt családok esetében is csupán az Alsóniaknál tudott címert megállapítani: ők az 1370-es évektől kezdődően három rózsaszálat tartó, könyökben behajlított kart viseltek a pajzsukon (*Csoma J.:* Nemzetségi címerek i. m. 1298–1299.; *Bádi Barbara:* A Szentemágócs nemzetség címerváltozatai a középkorban. [Kézirat] 23–30. [Bádi Barbarának (Budapest Főváros Levéltára) ezúton is köszönöm, hogy kéziratát használhattam]). Péter alországbíró hivatalviselése idején ugyanakkor az a Hermány nembeli Lampert volt az országbíró, akinek egyfelől az 1322-ből ránk maradt pecsétjén a központi motívum éppen egy heraldikai sárkány (HU-MNL-OL-DL 2119.; HU-MNL-OL V2 12–13.; rajza: *Csoma J.:* Nemzetségi címerek i. m. 1237.), másfelől a nemzetségi címere is valószínűleg sárkányt ábrázolhatott (*Csoma J.:* Nemzetségi címerek i. m. 1237–1239.). Lampert országbíró címerének fő eleme tehát éppen egy szárnyas és saslábú képzelt lény volt – vagyis olyasmi címerábra, amelyet nagyon könnyen össze lehet téveszteni Szentemágócs nembeli Péter viceiudex gyakorlatilag egykorú pecsétjének Supala által madárként meghatározott figurájával. Magam ezért nem tartom elképzelhetetlennek, hogy a két motívum valójában azonos, és a címertanban járatlan Supala egyszerűen tévesen azonosította az alországbírói pecséten a sárkányt. Mindez azonban csupán spekuláció, és sokkal több benne a feltételezés, mint amennyit korrekt bizonyítás elbírna, ráadásul az is igaz, hogy Supala egyértelműen kettő madarat látott Szentemágócs nembeli Péter pecsétjén, míg Hermány nembeli Lampert címerében csupán egyetlen sárkányról tudunk.

54 *Csoma J.:* Nemzetségi címerek i. m. 1288–1292.; *Körmendi T.:* Nemzetségi címerek i. m. 409–410.

55 HU-MNL-OL-DL 1880.; HU-MNL-OL V2 30.; BTM 64.189.

Harmadszor: ahogyan arra már néhány bekezdéssel fentebb is utaltam, a 13. századi Magyarországon jó néhány úri nemzetség vagy éppen család tagjai viseltek sast vagy más ragadozómadarat a címerükben. Pusztán ennek alapján adott esetben az Abák, az Ákosok, a Miskolcok, az Oslok vagy a Nagymartoniak valamelyik prominense is szóba jöhetne Péter ispán korábbi uraként.[56]

Negyedszer: a pecsét körirata viszont nyomát sem mutatja átvésésnek vagy javításnak, azt kell tehát feltételeznünk, hogy eredetileg is pontosan ebben a formában szerepelhetett a typariumon. Márpedig ez a körirat Péter ispánt alnádornak mondja: [SIGILLUM] C[O]M[IT]IS : PeTRI VICePALAT[INI]. Amennyiben Péter a pecsétnyomót valóban akkor vésette, amikor még egy sasos címert viselő előkelő familiájához tartozott, akkor a körirat alapján arra kell következtetnünk, hogy ez az előző ura is nádori méltóságot viselhetett, maga Péter pedig már mellette is betöltötte az alnádori hivatalt.

Ötödször: ez az iménti felismerés – ha esetleg megállja a helyét – jelentősen leszűkíti azon előkelők körét, akikre Péter ispán első (vagy legalábbis) korábbi uraként gondolhatunk. Olyan bárót keresünk, aki az 1298 előtti években valamikor nádor volt, és személyéhez vagy nemzetségéhez ragadozómadarat ábrázoló címert tudunk kötni. A 13. század utolsó negyedéből mindössze három olyan előkelőt ismerünk, aki ezeknek a feltételeknek megfelel, és mindhárman az Aba nemzetség tagjai: a nádori hivatalt 1280-ban és 1281-ben betöltő Dávid fia Finta, a méltóságot 1286-ban viselő Bökény fia Makján, valamint az 1288-tól számos évben nádorként szereplő Dávid fia Amadé.[57] Korábbi tanulmányomban az Abáktól fennmaradt középkori heraldikai emlékeket vizsgálva arra a megállapításra jutottam, hogy a közös nemzetségi címerük eredetileg sast ábrázolhatott, ám ezt motívumot éppen a 13. század utolsó harmadában a legelőkelőbb ágaknál kiszorították a pólyák, amelyek aztán talán már az 1290-es években is, de legkésőbb a 14. század első évtizedére Amadé nádor és családja személyes szimbólumává is váltak.[58] Ha tehát a fenti okoskodással nem tévedek nagyot, úgy Szalók nembeli Péter legvalószínűbben valamelyik Aba nembeli előkelőnek lehetett a familiárisa és egyben alnádora azt megelőzően, hogy Rátót nembeli Lorándhoz csatlakozott volna.

Hatodszor: az imént felsorolt Aba nembeli nádorok közül Fintától magától semmilyen címeres emlékkel nem rendelkezünk, csupán nemzetségének ismeretében gyanítható, hogy esetleg maga is használhatott sasos jelvényt. Makján nádor pecsétjét egy 1286-i lenyomat alapján lehet tanulmányozni, ám azon madár nincsen.[59] Amadé két ismert pecsétje közül viszont az 1295 és 1304 között használt nádori typariumon már egy glóriás sas is felbukkan, még ha nem is a címerpajzsban, hanem mögötte, mintegy pajzstartóként.[60] Mindennek alapján magam úgy látom, hogy ha Péter ispánnak valóban volt egy korábbi ura is, aki nádorként sasos címert használhatott, akkor ezt legvalószínűbben a méltóságot már 1288 és 1298 között is összesen hétszer (majd a későbbiekben 1299/1300-ben, aztán 1302 és 1310 között is) betöltő Aba nembeli Amadéval azonosíthatjuk.[61]

A fenti gondolatmenet konkrét forrásadatok híján természetesen szükségképpen spekulatív, ennek megfelelően csakis feltételezésként fogalmazható meg. Érdemes azonban ezen a ponton visszautalni Szalók nembeli Péter dolgozatom első felében ismertetett pályaképének két részletére. Az alnádor talán az egri káptalan hiteleshelyi vonzáskörzetében élhetett: erre fentebb abból a körülményből következtettem, hogy 1294-ben éppen ennél az oklevéladó szervnél tett fassiót sógornője leánynegyedével és hozományával kapcsolatban. Márpedig az egri káptalan vonzáskörzete a 13. század végén nagyrészt egybeesett Aba nembeli Amadé formálódó tartományának területével. Péter tehát pályafutása elején adott esetben már csak azért is csatlakozhatott Amadé familiájához, mert birtokai és lakóhelye Amadé territóriumán belül fekhettek (mivel pedig a Rátót nemzetségnek szintén jelentős birtokai voltak az észak-alföldi területeken, ennek a logikának az a tény sem mond ellent, hogy a hősünk utóbb Roland nádor környezetében bukkan fel). Azonkívül emlékezhetünk Péter fellépésére az 1291 elején tartott váradi gyűlésen, amikor is a sógorságához tartozó Gutkeled nembeli Aladár fia László társaságában hatalmaskodással vádolta meg a Balogsemjén nembeli kállai Mihály fia Istvánt.[62] Ha itt csakugyan politikai leszámolásról volt szó Mihály fia Istvánnal szemben – amint arra a maga helyén részletesen is kitértem –, akkor a szálakat leginkább Aba nembeli Amadé és a Borsák mozgathatták. A váradi gyűlésen pedig adott esetben ki más állhatott volna elő az általuk koholt vádakkal, ha nem valamelyikük familiárisa? Péter ispán pecsétjének sasos címere és az által sugallt következtetések tehát tökéletes összhangba hozhatók az alnádor életrajzával és az 1290-es évek politikatörténetével is.

Végkövetkeztetéseim mindezek után azonban nagyjából ekképpen összegezhetők: címeres pecsétjének tanúsága szerint Szalók nembeli Péter az 1288 és 1298 közötti évek során valamikor talán Aba nembeli Amadé nádor familiárisa

56 *Rácz Gy.:* Ákos nemzetség i. m. 11–26.; *Körmendi T.:* Nemzetségi címerek i. m. 415. – vö. 41. jz.

57 *Zsoldos A.:* Archontológia i. m. 22–23.

58 *Körmendi Tamás:* Az Aba nemzetség címerváltozatai a középkorban. Turul 84. (2011) 110., 114–115.

59 HU-MNL-OL-DL 57220.; HU-MNL-OL V8 727.; rajza: *Majláth Béla:* Mokyanus nádor pecsétje 1286. évből. Archaeologiai Értesítő 14. (1880) 8.; *Csoma J.:* Nemzetségi címerek i. m. 1154.; *fényképe: Körmendi T.:* Aba nemzetség i. m. 129. (5.1.1. sz.)

60 1.) 1295: HU-MNL-OL-DL 70360. 2.) 1299: HU-MNL-OL-DL 2216.; HU-MNL-OL V2 11., 72., V8 83.; BTM 64.219.; rajza: *Nagy Imre*: Három XIII. századi pecsét. Archaeologiai Értesítő 11. (1877) 353.; *Csoma J.:* Nemzetségi címerek i. m. 1154.; fényképe: *Körmendi T.:* Aba nemzetség i. m. 129. (1.2.2. sz.). 3.) 1299: HU-MNL-OL-DL 1537.; BTM 64.152–153. 4.) 1304: Österreichisches Staatsarchiv (Bécs), Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Urkundenreihen, Allgemeine Urkundenreihe 3411.; fényképe: *Rácz György:* Főúri címerhasználat az Anjou-korban. In: Az Anjou-kor hatalmi elitje. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 2020. XVII. t. 7. kép. 5.) keltezetlen [1288–1301]: HU-MNL-OL-DL 75150. 6.) keltezetlen [1296–1311]: HU-MNL-OL-DL 75228. – Amadé nádor másik pecsétje: 1288: HU-MNL-OL-DL 90791.; HU-MNL-OL V8 650.; BTM 65.1599.; fényképe: *Körmendi T.:* Aba nemzetség i. m. 129. (1.2.1. sz.).

61 *Zsoldos A.:* Archontológia i. m. 23–25.; *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Bp. 1996. I. 2.

62 *Zsoldos A.:* Adorján három ostroma i. m. 87–88.

és vicepalatinusa lehetett, majd legkésőbb 1298-ban átmehetett Rátót nembeli Loránd familiájába. Magam nem számolnék komolyabban azzal a lehetőséggel, hogy mindez az alnádori funkció bármiféle függetlenedését jelezné a mindenkori nádortól mint hivatali felettestől – ha ugyanis így lenne, akkor a vicepalatinus pecsétjén aligha jelennének meg bármelyik palatinus nemzetségi címerének motívumai is. Azt szintén szerfelett valószínűtlennek látom, hogy Péter ispán pecsétjében a sasos pajzsot nemzetségi címerként vagy magáncímerként azonosíthatnánk. Mindezeket illetően azonban tényleg csak valószínűségről és lehetséges magyarázatokról beszélhetünk, hiszen a heraldikai ábrákkal vésett pecsétek és a címerhasználat tendenciáin alapuló következtetések a forrásanyag jellegéből adódóan legfeljebb nyomokat szolgáltathatnak számunkra, és sohasem nyújthatnak olyan kétségtelen bizonyosságot, mint az írott szöveg és az azon alapuló filológiai vagy történeti vizsgálat. Dolgozatommal ugyanakkor egyszersmind ahhoz is szerény adalékot szerettem volna nyújtani, milyen értékes forrásanyagot jelenthetnek mindennek ellenére a pecséteken látható címerek és címermotívumok az egyes személyek életútjának vizsgálata során vagy akár a familiaritást szélesebb kontextusba helyező társadalomtörténet számára is.

Függelék

Szalók nb. „Disznós" Péter alnádor

Miklós fia, 1290–1299 között szerepel a forrásokban: Rátót nb. Loránd dunántúli nádor alnádora (1298–1299) (*Karácsonyi J.:* Magyar nemzetségek i. m.. 896.; *Varjú E.:* Szalók nemzetség i. m. 162–163.; *Zsoldos A.:* Archontológia i. m. 346.).

1. Alnádori pecsét (1298)

A: kör alakú (d = kb. 37 mm)

M: enyhén ívelt oldalú háromszögpajzsban balra néző sas; a pajzs felett és mellette kétoldalt egy-egy hárslevél

K: mindkét oldalról gyöngysorral keretelt, gótikus majuszkulás körirat: [SIGILLUM] C[O]M[IT]IS : PeTRI VICePALAT[INI]

Pld.: 1298. nov. 24.: DL 58436. – barna viaszú zárópecsét, sérült (pereme felül és jobb oldalt letört)

Irod.: *Majláth B.:* Péter alnádor i. m. 12–16.; Reg. Pal. 289. sz.

Kupovics Renáta

A Himfi család leszármazása

The descent of the Himfi family

The Himfi family rose to the rank of nobility from the stratum of *leporariferi,* i.e. royal *conditionarii,* serving in the Bakony region at the last third of the 13th century by Him, son of Márton. His descendants later divided into more branches and sub-branches, named after their properties. The family flourished under the rule of the Angevin dynasty, they actually reached the status of barony by Benedek, son of Pál (son of Him), the most siginificant member of the family, founder of the branch Döbrönte, an excellent military leader, official and diplomat of Louis 1st, and their service was rewarded by great donations of land, mainly in Temesköz and in the northern part of present-day Transdanubia. After his death the changing historical background and the early decease of his son, Miklós meant great obstacles for the family to overcome, but by the second third of the 15th century the offsprings of Benedek had found their way to prosper again by the service of Miklós Újlaki and later the Szapolyai family. Other descendants of Him had to face similar difficulties in the family and in their „profession", as well to get by. All branches of the family lost their properties in Temesköz by the middle of the 15th century due to Turkish invasions, but it meant a greater blow for those members of the family that had resided in that region of the country, and were forced to leave it behind. After the extinction of the male line (1502), the Essegvári family became the new owner by marriage of the Himfi fortune.

A kezdetekről

A Himfiek ősei Németiben (Veszprém vm.) élő *conditionarius*ok (*leporariferi*) voltak, az elterjedt vélekedéssel szemben nem a Szalók nemzetségből származtak.[1] A család névadó ősét, Németi Márton fia Himet és rokonait IV. László király 1275-ben emelte a *serviens regis* soraiba.[2] A források rendszerint az 1278-ban mint a nyulászok/agarászok ispánjaként (*comes leporariferorum*) szolgáló Him négy fiáról (László, Him, György és Pál) tesznek említést.[3] Az 1323-ban előforduló János név valószínűleg elírás.[4] A négy fiú kezdetben familiárisként kereste boldogulását, majd I. Károly király szolgálatába szegődött. Közülük László jutott a legmagasabbra: 1320/1321–1330 között bakonyi ispánként, 1325-től hölgykői, 1326-tól cseszneki várnagyként tevékenykedett.[5] Him apja nyomdokaiba lépett, 1345-ben mint *comes leporariferorum* említik.[6] Az ekkor még inkább a Németi előnevet viselő családtagok szolgálataikért már ekkor is számottevő birtokadományokban részesültek, megvetették a lábukat a Temesközben.[7] Az alábbiakban célom a pontos levéltári hivatkozásokkal ellátott családfák összeállítása, ezen túl mindössze néhány családtaggal szeretnék kiemelten foglalkozni. Nem célom birtoktörténeti áttekintést nyújtani.

1 Ezúton szeretném megköszönni Horváth Richárd (ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja) és Rácz György (Magyar Nemzeti Levéltár) kutatásaimhoz nyújtott sokrétű segítségét. A Szalók nemből származtatja többek között: *Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadyak korában III. Bp. 1897. 274.; *Holub József:* Himfi Benedek halálának éve. Turul 37. (1922–1923) 37. és őket követve mások. Korábban sem osztotta mindenki a Szalók nemzetségből való eredetet: *Magyar Eszter:* A királyi erdőkezelés kiváltságolt népcsoportjainak továbbélése a bakonyi erdőispánság területén. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 3. Szerk. Madarász Lajos. Veszprém 1984. 104; *Engel Pál:* Himfi Benedek. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Szerk. Engel Pál – Kristó Gyula – Makk Ferenc. Bp. 1994. 263.; *Engel Pál:* Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia. CD-ROM 2001., Him rokonsága 1. tábla. A már a 20. század elején a Szalók nemzetség történetével behatóbban foglalkozó Varjú Elemér sem gondolta ezt: *Varjú Elemér:* A Szalók nemzetség. Turul 19. (1901) 174. Popa-Gorjanu szerint a Szalók nb. Hosszútótiak két családtagját azonosították tévesen a Himfiek ősével – *Cosmin Popa-Gorjanu:* Medieval Nobility in Central Europe: The Himfi family. Cluj-Napoca 2019. 33. 44. j.

2 Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér) V./2. 252–254. (HU-MNL-OL-DF 229949. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény])

3 Hazai oklevéltár 1234–1536. Szerk. Nagy Imre – Deák Farkas – Nagy Gyula. Bp. 1879. (a továbbiakban: HOkl.) 80–81.72. sz. (HU-MNL-OL-DL 997. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár])

4 Anjou-kori oklevéltár. Documentares Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia I–LIII. kötetek. Szerk. Kristó Gyula et al. Bp.–Szeged 1990–2024. (a továbbiakban: AOkl.) VII. 273. 588. sz.

5 *Engel Pál:* Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5. Bp. 1996. 101., 294., 328.

6 AOkl. XXIX. 174–175. 244. sz. (HU-MNL-OL-DL 40975.)

7 Erre lásd részletesen: *Popa-Gorjanu, C.:* Himfi i. m. 33–102.!

A család szerkezete

Him unokáinak 1353. évi birtokosztályát[8] követően (amely Fejér, Vas, Veszprém, Zala, Krassó és Temes vármegyei birtokokra terjedt ki) a kapcsolat Pál, Him és György leszármazottai között idővel megszakadt. Mivel Him és György utódai egy ideig még osztatlanul bírták jussukat, és a későbbi jelentős temesközi birtokadományokból, Pál fiainak szerzeményeiből már nem részesültek, együttműködésük, közös fellépésük tovább fennmaradt. Ezek az ágak később nem használták a „Himfi" családnevet, a leszármazottak (akár egy időben) négy birtokról nevezték magukat: Újlak (Vas vm.), Perdő (Temes vm.), Litér és Himháza (Veszprém vm.) (innen *Újlaki, Perdői, Litéri és Himházi*). Him fia Him családfájának levezetése a források hiánya – esetleg helytelen megválasztása – miatt elakadt, de jelezheti a fiági kihalást is. Pál leszármazottai három fő ágra tagolódtak tovább: ezek Benedek révén a *Döbröntei* vagy korábban elvétve *Szarvaskői* (Veszprém vm.), a Temesközben *Egerszegi*, Miklós révén az *Egerszegi* (Krassó/Temes vm.) és Péter révén a *Remetei* (Krassó vm.). Utóbbi a 15. század második felében további alágakra oszlott: *Böldrei* (Torontál vm.)*, Laki* (Tolna vm.) és *Vicai* (Sopron vm.). Az előnévhasználat az 1430-as évekre szilárdult meg, vált „kizárólagossá", a 14. század folyamán még megfigyelhető, hogy a családtagok bizonyos birtokok ügyeit érintően az adott jószágról nevezték magukat (például *Akasztói* (Fejér vm.), *Garéi* (Baranya vm.) stb.).[9] Az okleveles anyag alapján a „Himfi" névelem állandósulása, örökletessé válása, családnévvé alakulása a 15. század közepére tehető. Lehetséges, hogy ebben az újabb nemzedék tagjainak (mind a Döbröntei-, mind a Remetei-ágon) korai árvaságra jutása, esetenként kényszerű előlépése mint szűkebb családjuk képviselői, is szerepet játszott. A család férfitagjainak rendszerint – valamennyi ágon – kijárt a *magister*, majd az *egregius* cím, illetve megszólítás. Pál utódai, így a Döbröntei- és Remetei-ágak közötti kapcsolat mindvégig szoros maradt, a Döbrönteiek temesközi jószágaik elvesztését követően is támogatták a Dunántúlon megtelepedő Remetei rokonság tagjait. Him és Pál ágának magszakadása (Litéri (1492), Remetei – Vicai (1499 u.) és Döbröntei (1502) sorrendben) közel egy időben következett be a 15-16. század fordulóján. A kihalt ágaktól „begyűjthető" jószágokkal gazdagított családi vagyont viszont a Döbröntei Himfieknek sikerült fiúsítás révén átmenteni, és az Essegvári-leszármazottakban körülbelül még egy évszázadnyi haladékot nyerni.

Him fia Pál leszármazottai

Bár valószínű, hogy a királyi udvarba vezető utat László „taposta ki" az I. (Nagy) Lajos király idején katonáskodó és hivatalt viselő, a honorbirtokokból befolyt jövedelmeket élvező unokaöccsei – Pál fiai János, Benedek és Péter – előtt, 1333-ban apjuk, Pál is az *aula* tagjaként, udvari ifjúként tűnik elénk.[10] Benedek és János az 1340-es évektől (mint udvari lovagok), Péter az 1360-as évektől (mint udvari ifjú, majd udvari lovag) szintén a királyi udvar tagja volt.[11]

Koppány Tibor szerint Pál fia Benedek a királyi udvarban nevelkedett, míg Cosmin Popa-Gorjanu úgy véli, hogy Lőrinte fia Tamás, Pál korábbi *dominus*a udvarában is eltölthetett némi időt, s itt ismerkedhetett össze későbbi feleségével, Essegvári Dorottyával.[12] A kettő nem zárja ki egymást. A királyi adománylevelekben többször hivatkoznak a két idősebb fiú, János és/vagy Benedek gyermekkorától, valamint Péter ifjúkorától I. Lajos mellett teljesített szolgálataira.[13] Benedek sikeres katonai, hivatali pályát futott be: az 1350-es évek végétől számtalan ispánságot viselt az ország határvidékein fekvő vármegyékben, pályája tetőpontját pedig minden bizonnyal az 1366–1369 között viselt bolgár báni cím jelentette.[14] Ennek köszönhetően a bárók közé emelkedett, kijárt neki a *magnificus* megszólítás/címzés, bár a méltóságsorokban nem tartották számon (pozsonyi ispánként viszont igen). A Benedekre bízott honorok igazgatásában testvérei is – főként Péter és Miklós – oroszlánrészt vállaltak.[15] A szakirodalomban ugyanakkor tévesen hivatkoznak János és Pál somlói várnagyságára.[16] A fivérek szolgálataikért jelentős birtokado-

8 Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis VI. Szerk. Nagy Imre. Bp. 1891. 130–132. 85. sz. (a továbbiakban: AO VI.); AOkl. XXXVII. 412–413. 705. sz. (HU-MNL-OL-DL 66638.)

9 Az igazsághoz hozzátartozik, hogy az adott megyékben több birtokkal nem is rendelkeztek, mint földesurak csak itt voltak jelen, de ez a fajta „előnévhasználat" arra is utalhat, hogy ezek a jószágok nem tagozódtak be valamelyik Himfi-uradalomba.

10 Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum. Ed. Antonius Fekete Nagy – Ladislaus Makkai. Budapestini 1941. (Études sur l'Europe Centre-Orientale 29.) Bp. 1941. (a továbbiakban: Doc. Val.) 73. 44. sz.

11 *Engel P.:* Archontológia i. m. 477–478., 484.

12 *Koppány Tibor:* Devecser, Ugod, Essegvár, Döbrente. Balatonfüred 1961. 72.; *Popa-Gorjanu, C.:* i. m. 133.

13 HU-MNL-OL-DL 108814., 108832., 42473.

14 A bakonyi királyi vadászok elöljárója (1344) (*Engel P.:* Archontológia i. m. 477,) udvari lovag (1346–1362) (477.), somlói várnagy (1352–1363) (uo. 415.), komáromi ispán (1357–1360) (uo. 141.), pilisi ispán és visegrádi várnagy (1358–1360) (uo. 163., 460.), máramarosi, szatmári és ugocsai ispán (1360–1362) (uo. 153., 188., 217.), pozsonyi ispán (1362–1365) (uo. 167.), kevei és krassói ispán (1365–1367) (uo. 139., 144.), temesi ispán (1367–1369) (uo. 203.), soproni és vasi ispán (1369–1370) (uo. 180., 227.), csanádi és temesi ispán (1371–1375) (uo. 122., 203.), krassói és kevei ispán (1372–1375) (uo. 144.), győri, komáromi, fejéri, bakonyi, vértesi és pozsonyi ispán (1379–1380) (uo. 102., 127., 133., 141., 167.), bánsága (uo. 34.) előtt vidini kapitány. Korai Magyar Történeti Lexikon 263.; *Engel Pál:* A honor. A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez. Történelmi Szemle 24. (1981) 1. sz. 6., 11–12.; *Engel Pál:* Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. Századok 116. (1982) passim.; *Szovák Kornél:* A győri ferences őrség (custodia) XIV. századi történetéhez. Levéltári Szemle 39. (1989) 11–12.

15 Engel Miklóst néhol krassói alispánként és harami várnagyként (1374–1375) tüntette fel – *Engel P.:* Archontológia i. m. 144., 325.; *Engel P.:* Genealógia i. m., máshol ezeket a tisztségeket Pál fia Miklóshoz, az 1372. évi temesvári uradalmi számadás összeállítójához kötötte – pl. *Engel P.:* Honor, vár, ispánság i. m. 893., 917–918. Péter, mielőtt az *aula* tagja lett, Szeri Pósafi János krassói alispánjaként működött (1349–1350) – *Engel P.:* Archontológia i. m. 143. Később Benedek bántársa volt, feltehetően fivére valamelyik temesi ispánsága idején orsovai várnagyként működött – *Engel P.:* Archontológia i. m. 35., 383.; *Fejér* IX./5. 627–628. 343. sz. (HU-MNL-OL-DF 285849.).

16 *Engel P.:* Honor, vár, ispánság i. m. 893. A Pálnál megjelölt forrásban csak Benedek szerepel apácasomlyói várnagyként – *Engel P.:* Archontológia i. m. 415.; HU-MNL-OL-DL 41221. (1353). Nevét Horváth Richárd disszertációjában sem találjuk meg a várnagyok között – *Horváth Richárd:* Várak és politika a középkori Veszprém megyében. PhD-disszertáció (Debreceni

mányokban részesültek (Fejér, Vas, Veszprém, Krassó és Temes vm.), jószágaikat vásárlás révén is gyarapították (Zala vm.), továbbá birtokcserékkel alakították.

A Döbröntei-ág

A döbröntei vár építtetőjeként és a Himfiek Döbröntei ágának megalapítójaként számontartott Pál fia Benedek – Benedek bán – életét a történészek több aspektusból is vizsgálták, ezáltal a család legismertebb és legjobban feltárt életrajzú tagjának tekinthető. Halálát (1380) követően egyetlen fia, Miklós udvari lovag (1374) és bakonyi ispán (1381)[17] került a Döbröntei-ág élére, aki mindössze néhány évvel élte túl apját: 1382 őszén már nem volt az élők sorában.[18] Fiai, Vazul (*Basil, Basilius, Basilicus, Basellus, Basiliscus, Basilides* stb.), Benedek, Cirinus/Him (*Cirenus, Ciriacus*) és Nabor(ia)/Miklós (*Nebor*(*ia*)) ekkor még nem voltak nagykorúak, ebből adódóan ügyvédet sem vallhattak. Az oklevelekben *puer*ként hivatkoznak rájuk, életkorukra (*aetas*) pedig a *puerilis* vagy a *tenera* jelzőkkel utalnak. A legidősebb, Vazul 1387-től lett jogosult a család érdekeinek képviseletére.[19] A gyermekek édesanyja, Miklós özvegye feltűnik ugyan 1383-ban egy oklevélben, de csak a kezével szerzett Garé birtokot (Baranya vm.) illető ügyekben.[20]

Benedek bán özvegye, Dorottya az 1380-as években és az 1390-es évek első felében – zárdába vonulását követően is – rendkívül aktív szerepet vállalt unokái érdekeinek képviseletében. A néhai bán nem rendelkezett jelentős magánvagyonnal, a rá bízott honorokat és az azokkal együtt járó hatalmas szolgálati birtokokat nem örökíthette át fiára. Miklós árvái I. Lajos király halálát követően (udvari érdekképviselet híján) kimaradtak az egyes bárói csoportok politikai hatalomért folytatott küzdelmeiből, amelyek az ország birtokszerkezetének átrendeződésével a központi hatalom átmeneti meggyengülését és a nagybirtokos arisztokrácia térnyerését vonták magukkal.[21] Így Benedek halálát követően a birtokok megtartása vált – sokszor még az elhunyt szándékaival és végakaratával is szembeszegülve – a család legfőbb törekvésévé. A Döbröntei Himfiek kezén lévő birtokállomány, illetve a döbröntei vár fenntartására rendelt tartozékok száma az elkövetkező évtizedekben – két esetet kivéve – stagnált; a meglévő birtokok pedig erőteljes védelemre szorultak a szomszéd birtokosok hatalmaskodásai és jogsértő, jogelbitorló „akciói" ellen, de a Himfiek Pál fia Pétertől származó ága is ekkor lépett fel a várra és tartozékaira irányuló birtokosztály követelésével. A fiúutód nélkül elhunyt Pál fia Miklós Temes és Krassó vármegyei birtokainak megszerzése és az 1412-re tehető birtokgyarapodás (Zala vm.) az 1410-es évekre a Döbröntei-ág fejévé előlépő Miklós fia Benedek felesége révén a maga nemében jelentős, de eredetét tekintve eltér a megelőző időszak birtokszerzési módjaitól.

Vazult egyházi pályára szánták, 1390-ben veszprémi kanonokként a bécsi egyetem hallgatója volt.[22] Benedek Kanizsai Istvánt (1401), Ozorai Pipót (1405), végül Lazarevics István szerb despotát (1410-es évek második fele?) szolgálta familiárisként, 1410-ben Újlaki László macsói bánnal készülődött a boszniai hadjáratra.[23]

Érdemes kicsit elidőzni Miklós fiainak névválasztásánál: Baszilidész (Basziliusz), Cirinus és Nabor 3-4. századi római katonaszentek és vértanúk voltak (ünnepnapjuk: június 12.). Engel Pál nyomán általánosan elfogadott, hogy a nevét később (1399-től) Himre változtató családtag mögött Nabor rejlik. Ugyanakkor mind a Nabor, mind a Cirinus keresztnév közel egy időben tűnik el az okleveles anyagból,[24] a szakirodalomban egyértelmű azonosítást, megfeleltetést lehetővé tevő forráshelyre sehol sem hivatkoznak. Mindezeket figyelembe véve, továbbá egy 1391-ben kelt oklevél[25] alapján úgy vélem, hogy a tovább élő és nevet változtató fivér inkább Cirinussal azonosítható. Az egyik gyermeket – kizárásos alapon Nabort – Miklósnak is szólíthatták, de ezt a feltételezést csak bizonytalan oklevélkivonatokra alapozhatjuk,[26] ugyanakkor az egyik, korábban publikált családfán is Naborhoz kötik a Miklós nevet.[27] A Cirinus és Nabor keresztnevek a Magyar Királyság területén a középkorban sem számíthattak szokványosnak.

A Benedek bán özvegyének zárdába vonulására vonatkozó legkorábbi adat 1385 májusából ismert.[28] Új névválasztását

Egyetem). Debrecen 2002. Kézirat. 110., ahogy Jánosét sem – *Engel P.:* Genealógia i. m.

17 *Engel P.:* Archontológia i. m. 485.; HU-MNL-OL-DL 108894.

18 Engel 1385-re teszi elhalálozása évét – *Engel P.*: Genealógia i. m., *Him rokonsága 2. tábla: Himfi*, a következő források viszont ennél korábbi időpontra utalnak – HU-MNL-OL-DL 68266. (1382. okt. 13.); 42312.; 102366. (1382. nov. 28./1385. jan. 20.)

19 Vazul utolsó megjelenése ügyvédvalló levél nélkül: 1386. okt. 13. (HU-MNL-OL-DL 101923.), ill. 1388. okt. 13. (HU-MNL-OL-DL 42404.), az első alkalom megbízólevéllel: 1387. okt. 13. (HU-MNL-OL-DL 68279., 68281., 68282., 106934., 103369.).

20 HU-MNL-OL-DL 108911.

21 *Engel Pál:* Vár és hatalom. Az uralom territoriális alapjai a középkori Magyarországon. Világosság 25. (1984) 6. sz. 288–295., 367–375.

22 *Schrauf* Károly: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Magyarországi tanulók külföldön 2. Bp. 1892. 67., 158.; *Tüskés Anna:* Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365 és 1526 között. Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 1. Bp. 2008. 331. sz.

23 HU-MNL-OL-DL 42769., Zsigmondkori Oklevéltár I–XV. (1387–1428) Összeállította: Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor – Lakatos Bálint – Mikó Gábor – Péterfi Bence. (A Magyar Nemzeti/Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39, 41., 43., 49., 52., 55., 59., 61.) Bp. 1951–2022. (a továbbiakban: ZsO.) II/1. 1221.; *Engel Pál:* Ozorai Pipo. In: Ozorai Pipo emlékezete. Múzeumi Füzetek. Szerk. Vadas Ferenc. Szekszárd 1987. 71. (ZsO. II./1. 4210. [HU-MNL-OL-DL 53261.]); HU-MNL-OL-DL 56631. A keltezés nélküli irat a „despota" (Lazarevics István) említése miatt az 1410-es évek második felére, valószínűleg Benedek utolsó éveire keltezhető. ZsO. II./2. 7743. (HU-MNL-OL-DL 53541.)

24 Pl. ZsO I. 5646. (HU-MNL-OL-DL 42692.) (1399) ZsO. II./1. 944. (HU-MNL-OL-DF 261644.) (1401)

25 HU-MNL-OL-DL 42484.: *Heem et Nabor filii Nicolai filii quondam Benedicti bani filii Pauli filii Heem suis ac Basilii et Benedicti carnalium […] fratrum suorum in personis*

26 *Turchányi Tihamér:* Adalékok Délmagyarország történetéhez I. A Délvidék történetére vonatkozó oklevél-kivonatok. Történelmi és Régészeti Értesitő 19. (1903) 3-4. sz. 89–90.; *Horváth Richárd:* Heimiana. Acta miscellanea et quidem familiæ condam Heim iura concernetia. Bp. 2008–2009. Kézirat. 264., 75. (1377, 1390) A szerző szívességéből használhattam.

27 Doc. Val. 74.

28 HU-MNL-OL-DL 42324.

(Margit), ahogy Horváth Richárd a neve körüli bizonytalanságokat feloldva kimutatta,[29] korántsem tekinthetjük véletlennek, ugyanakkor néhány oklevélben Katalin néven is hivatkoznak rá. Felvetődhet, hogy Dorottyát hasonló megfontolásból nevezték Katalinnak, mint Margitnak (választott kolostora a veszprémi Szent Katalin domonkos kolostor volt, ahol IV. Béla leánya, Margit hercegnő is nevelkedett), de valószínűbb, hogy csupán egy királyi parancslevélben ejtett elírásról van szó, amely tévesztés végigvonul az ügyhöz kapcsolódó, Akasztó (Fejér vm.) és Poton (Veszprém vm.) birtokokra vonatkozó jogbiztosító iratok visszaszerzésével foglalkozó okleveleken.[30]

Szót kell még ejtenünk Benedek bán két leányáról: a korán özvegységre jutott, apja halálát követően rokonságával birtokügyek miatt pereskedő Annáról, Miklós fia László özvegyéről és a szerencsétlen sorsú, a törökök által elhurcolt Margitról. A közismert, a szakirodalomban több történész által is feldolgozott témát[31] csak Cosmin Popa-Gorjanu felvetése – Anna, Miklós fia László özvegye és Margit lehetséges személyazonossága – kapcsán szeretném érinteni.[32] A román történész a források hiányára, illetve időbeli eloszlására, valamint Benedek bán özvegye változó névhasználatának analógiájára alapozva arra a következtetésre jutott, hogy a Himfiek későbbi, Margit iránti megvetése talán nem pusztán török fogságba kerüléséből és ottani kényszerű életmódjából eredt, hanem a kolostort elhagyó Anna, szerzetesi nevén Margit esetlegesen már ezt megelőzően is olyan körülmények között élhetett, amely családja teljes elutasítását váltotta ki. Bár a felvetés újszerű, valójában egy magyar nyelvű regeszta (Francesco Bernardi levele (1408)) félrefordításán alapul[33] (például, hogy Margit Bernardi házában élt, vagy hogy rokonai egyáltalán nem támogatták stb.). Azon túl, hogy bizonyos személyek – főleg nők – sokszor csak rendkívüli élethelyzetben (például özvegység) tűnnek fel az okleveles anyagban, a Popa-Gorjanu által felvetett érvekre magyarázatként szolgálhat Benedek bán többszöri házasságkötésének lehetősége, ezáltal a (fél) testvérek között feltételezhető nagy korkülönbség is. Ezt támaszthatja alá egy 1353-ban kelt oklevél, amelyben a későbbi bán feleségeként még a Gedelak(a)iakkal/Gedeház(a)iakkal rokonságban álló Bago szerepel.[34] Bár a mostoha (*noverca*) kifejezés Essegvári Dorottya kapcsán nem fordul elő az okleveles anyagban, és a leszármazottak több nemzedékében is találunk – talán az asszony iránti tiszteletből – Dorottya keresztnevet viselő családtagokat, meglepő, hogy a Himfiek az 1460-1470-es években Essegvár megszerzéséért küzdve követelésük jogosságát nem e rokoni kapcsolatra,[35] hanem egy későbbi eseményre, a vár 1440. évi, Tamás és Bazsi (Miklós fia Benedek fiai) általi sikeres ostromára vezették vissza.[36]

Miklós fia Benedek felesége, Szerdahelyi (másnéven a De Surdis vagy Lipoveci családból) Katalin Zala vármegyei birtokrészeket hozott a házasságba. Korán megözvegyülve rá hárult kiskorú gyermekei érdekeinek védelme, abban az időszakban, amikor a Remetei Himfiek – a szintén várépíttetőnek tekinthető Pál fia Péter fia és unokái – a döbröntei vár és tartozékai megosztására törekedtek. Fiai, illetve későbbi leszármazottai általa nyertek jogot a Lipoveci-örökséghez (Lipovec, Jasztrebarszka, Komogojna/Komogovina és Kosztajnica), amelynek megszerzésével több, mint fél évszázadon keresztül sikertelenül próbálkoztak. Ezen a vonalon egy kevésbé ismert – ugyanakkor egyelőre más forrásokkal alá nem támasztható – rokoni kapcsolatra szeretném ráirányítani a figyelmet, amely az említett örökségért történő pereskedés során „tárult fel". Perényi János tárnokmester (1445–1458)[37] – betársulva a Lipovecért folytatott jogi küzdelembe – De Surdis/Lipoveci Erzsébet fiának vallotta magát. Erzsébet, Miklós (a Himfiek egyenes ági felmenője) és János/Muchin (Ilona (Szomszédvári Tót László özvegye, Frangepán Márton gróf felesége) édesapja) testvérek voltak.[38] Bár a Himfiek korábban is próbálkoztak jogaik érvényre juttatásával, az események Ilona halálát követően gyorsultak fel.

Benedek és Katalin fiai közül Bazsi (Balázs vagy Vazul)[39] Zsigmond király uralkodása alatt udvari lovagként (*aulae nostrae miles*) (1431, 1436), Imre Fajszi Ányos Mihály temesi

29 *Horváth Richárd:* Bigámista volt-e Himfi Benedek bolgár bán? (Adalékok a Döbrentei Himfiek családi történetéhez.) Turul 83. (2010) 118.

30 *Pesthy Frigyes:* Krassó vármegye története III. (Oklevéltár.) Bp. 1882. 208. 129. sz., ZsO. I. 1762.; 215–216. 132. sz., ZsO. I. 1879. (HU-MNL-OL-DL 52710.) (1390–1391); HU-MNL-OL-DL 52718. (1391); 68294. (1391); 102398. (1391); 52781. (1393); *Ortvay Tivadar – Pesty Frigyes*: Temesvármegye és Temesvárváros története IV. Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I. 1183–1430. Pozsony 1896. 242. 141. sz. (HU-MNL-OL-DL 42577.), ZsO. I. 3509. (1394)

31 *Kumorovitz Lajos Bernát:* I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata (és "török") háborúja. Századok 117. (1983) 977.; *Szovák Kornél:* Meritorum apud Dominum fructus cumulatorum. (Megjegyzések a 14. század főúri vallásossághoz.) In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Szerk. Tusor Péter. Bp. 1998. 82–83.; *Engel Pál:* A török-magyar háborúk első évei (1389–1392). Hadtörténelmi Közlemények 111. (1998) 567–568.; *Csukovits Enikő:* Középkori magyar zarándokok. História Könyvtár Monográfiák 20. Bp. 2003. 190–191; *E. Kovács Péter:* Egy magyar rabszolganő Krétán a 15. században. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Analecta Mediaevalia III. Szerk. Neumann Tibor – Rácz György. Bp.–Piliscsaba 2009. 105–123.; *István Petrovics:* From Slavery to Freedom: the Fate of Margaret Himfi. Transylvanian Review 26. Supplementum 1. (2017) 105–118.

32 *Popa-Gorjanu, C.:* Himfi i. m. 161–165.

33 ZsO. II./2. 6407.

34 HU-MNL-OL-DL 108828.

35 *Horváth R.:* Várak és politika i. m. 19. 66. j., 31. Az esettel foglalkozó oklevelekre lásd uo. 31. 133. j.-et, továbbá a HU-MNL-OL-DL 102577., 102582., 102584., 102564. v., 102595. sz. okleveleket!

36 *Horváth R.:* Várak és politika i. m. 19.; *Rainer Pál:* Segvártól Essegvárig. A bándi vár és birtokosainak történetéből. Castrum (2008/2) 8. sz. 22–23., 28.

37 *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás:* Magyarország világi archontológiája 1458–1526 I. Főpapok és bárók. Bp. 2016. (Magyar Történelmi Emlékek –Adattárak.) 105.

38 HU-MNL-OL-DL 102524. A családfák csak Várdai Katalint tüntetik fel Perényi Imre (János édesapja) feleségeként – *Novák Ádám:* A terebesi Perényi család története a 15. század közepéig. Debrecen 2020. 210–211. 1. A Perényi család terebesi ágának leszármazása; *Engel P.:* Genealógia i. m., Perényi 2. tábla: terebesi ág.

39 Nehéz eldönteni, hogy a Vazul (*Basil*(*ius*)) vagy a Balázs (*Blasius*) keresztnév ma is élő becézéséről van-e szó. A Himfi családban mindkét keresztnévnek van hagyománya. A korábbi forrásokban a következő alakok fordulnak még elő: *Basilis* (HU-MNL-OL-DL 53580., ZsO. III. 215. (1411), *Base* (HU-MNL-OL-DL 43452., ZsO. VII. 1114. (1419), *Bassow* (HU-MNL-OL-DL 106953., ZsO. IX. 1006. (1422)), *Basillicus* (HU-MNL-OL-DL 43740., ZsO. XV. 168., *Basilidis* (HU-MNL-OL-DL 103520., ZsO. XV. 168. (1428) stb.

ispán, illetve alispán széphelyi officiálisaként (1435) szolgált.[40] Tamás már az 1420-as évektől egyházi pályára lépett, veszprémi kanonok, majd prépost (1440-től) lett, egy ideig jegyző Zsigmond király titkos kancelláriájában (1437 második fele).[41] A bécsi egyetemen folytatott tanulmányokat, 1428-ban a bölcsész, 1430-ban a jogi karra iratkozott be.[42] Közismert, hogy a fivérek a „zavaros idők" kezdetén Erzsébet özvegy királynét, illetve V. Lászlót támogatták, majd átpártoltak I. Ulászlóhoz. Ennél azonban kicsit árnyaltabb a kép. Bazsit már 1441 júniusában – bizonyára testvérei jóváhagyásával – a másik „táborban" találjuk,[43] de fivérei még 1442 nyarán is Erzsébetet és fiát segítették.[44] Közülük Tamás feltehetően a királyné haláláig – vagy tovább is – kitartott. Ulászló valószínűleg emiatt váltotta le 1443. április 6-án a veszprémi prépostság éléről, illetve nevezett ki mást a helyére (préposti címét korábban a királynétől nyerte). Javadalmát csak a király halálát követően tudta újra birtokba venni.[45] Bazsi előbb (1443) lépett Újlaki Miklós[46] erdélyi vajda (1441–1458, 1459–1472), macsói bán (1438–1477), később szlavón bán (1457–1466, 1471–1473) és boszniai király (1472–1477) szolgálatába is, mint fivére (1445).[47] A tekintélyes pártfogónak, valamint a család tehetséges, becsvágyó tagjainak köszönhetően a Himfiek előtt ismét megnyílt a társadalmi felemelkedés lehetősége. Bazsi 1444-ben Zala vármegye dikátoraként tevékenykedett, majd a szörényi vicebánságig[48] vitte (1445–1451). Tamás Újlaki kancellárja lett (1445), később jelentős egyházi pályát futott be: 1446-tól *de iure* egri püspök, 1447/1448–1467 között a pannonhalmi apátság kormányzója (*gubernator/commendator*), 1454/1455-től 1464-ig *de iure* zágrábi, 1464-től 1481-ig pedig ténylegesen nyitrai püspök, közben a (báta)széki/cikádori (1460–1476) és a szekszárdi (1475–1480/1481) apátság kormányzója (*gubernator/commendator*).[49] Feltételezik, hogy 1462-ben – akkor, amikor püspöksége ügyében hosszabb ideig Rómában tartózkodott – valamelyik itáliai egyetemre is beiratkozott.[50] Lászlót Kórógyi János macsói bán cseri várnagyává nevezte ki, csak a keltezés bizonytalansága miatt egyelőre nem tudjuk, hogy 1440 vagy 1450. február elején.[51]

A széles körben ismert archontológiai adatokhoz mindössze néhány észrevételt fűznék. A legújabb késő középkori archontológia szerint Tamás (névleges) zágrábi püspöksége 1461-ig tartott, ugyanakkor ennél későbbi források is rendelkezésre állnak, amelyekben zágrábi püspöknek nevezik (például I. Mátyás (1462) és II. Pius pápa (1464. január 10.) kiadványai).[52] Széki *commendator*sága végét a szakirodalomban rendszerint 1478-ra teszik, de több forrás – többek között a széki apátság ingó vagyonáról készített 1476. évi jegyzék[53] – is azt igazolja, hogy csak 1476-ig tartott, valamikor március 10. és május 1. között menthették fel.[54] A Békefi Remig által hivatkozott 1478. március 16-án kelt oklevélnek, amelyben még állítólag szerepel a széki gubernátori cím, csak kivonata maradt fenn,[55] így nem ellenőrizhető. Ahogy az állítólagos szekszárdi kinevezéséről szóló 1475. július 25-én kelt oklevél tartalma sem, igaz, Békefi konkrétan nem is kinevezésről írt.[56] Tamás valójában 1475. január 8-án már viselte az apáti címet.[57] Szekszárdi kormányzósága viszont nem fejeződött be 1479-ben, 1480. évi oklevelek is hozzák a titulust.[58] Valószínűleg élete végéig az apátság élén maradt, de 1481-ből csak méltóságsorokból származó adatok állnak rendelkezésre. Semmilyen forrással nem tudjuk alátámasztani, hogy 1468 előtt volt először szekszárdi apát, illetve *commendator*, így téves, hogy személye összefüggésbe hozható Janus Pannonius az önmagát megcsonkító apátról szóló gúnyversével.[59] Bár elképzelhető, hogy ez az adat is ugyanarra a tévesen keltezett oklevélre vezethető vissza,[60] amely miatt nyitrai püspöksége

40 *Engel P.:* Archontológia i. m. 505., 204.; HU-MNL-OL-DL 56633.

41 HU-MNL-OL-DL-102467., 39208.

42 *Schrauf K.:* Magyarországi tanulók i. m. 67.; *Tüskés A.:* Magyarországi diákok i. m. 18., 130.

43 HU-MNL-OL-DL 92922., 92936.

44 *Teleki József:* Hunyadiak kora Magyarországon X. Pest 1853. 109–110. 49. sz. (HU-MNL-OL-DF 287150.); HU-MNL-OL-DL 106831.

45 *Fraknói Vilmos:* A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Történeti tanúlmány. Bp. 1895. 140.; *Karlinszky Balázs:* A veszprémi nagyprépostok archontológiája, 1079–1543 – Három prépost portréjával. Turul 87. (2014) 97.

46 *C. Tóth N. et al.:* Archontológia I. i. m. 83–84., 92., 94., 103., 139.

47 Bazsi 1443. aug. 10-én Szegedről, Újlaki Miklós és Hunyadi János erdélyi vajdák birtokáról (*Engel P.:* Archontológia i. m. Várnagyok és várbirtokosok, *Szeged (Csongrád m.*) keltezett levele: HU-MNL-OL-DL 55264., továbbá legkorábbi említése mint *dicator*: HU-MNL-OL-DL 92973. Tamás kancellársága: HU-MNL-DF 209280.

48 1451-ben bánként (*dum banus*) utalnak vissza rá: HU-MNL-OL-DL 102523.

49 *Engel P.:* Archontológia i. m. 34., 69., 80.; *C. Tóth N. et al.:* Archontológia I. 44., 55.; *Békési Emil:* Magyar irók Hunyadi Mátyás korából. (Első közlemény.) Katholikus Szemle 16. (1902) 1. sz. 40–42.; *Sörös Pongrácz – Rezner Tibold:* A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története III. A pannonhalmi főapátság története III. Harmadik korszak. Az uralkodó reformáló törekvései. A pannonhalmi apátság főapátsággá való szervezése. 1405–1535. Bp. 1905. 50–59.; *Kubinyi András:* A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. (Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politikájához.) Somogy Megye Múltjából 4. (1973) 19–22., 24.; *Kubinyi András:* Mátyás király és a monasztikus rendek. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve I. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma 1996. 540.; *Horváth R.:* Várak és politika i. m. 77.; *Fedeles Tamás:* Egy középkori főúri család vallásossága. Az Újlakiak példája. Századok 145. (2011) 2. sz. 404–405. stb.

50 *Veress Endre:* Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864. Bp. 1941. 244–245.

51 *Engel P.:* Archontológia i. m. 293.; HU-MNL-OL-DL 55195. A keltezés problémáját lásd később!

52 HU-MNL-OL-DF 200484.; *Lukcsics* József: A veszprémi püspökség római oklevéltára III. 1416–1492. Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. Bp. 1902. 169. 279. sz.

53 *Fenyvesi László:* Tolna megye középkori történetéhez kapcsolódó oklevelek regesztái. Tolna Megyei Levéltári Füzetek 8. Tanulmányok. Szekszárd 2000. 377–378. 850. sz. (HU-MNL-OL-DL 45673.)

54 HU-MNL-OL-DL 45637., 68432.

55 *Horváth R.:* Heimiana i. m. 590.

56 *Békefi Remig:* A czikádori apátság története. Pécs 1894. 59–60.

57 HU-MNL-OL-DL 45591.

58 HU-MNL-OL-DL 102612., 102614., 102616.

59 *Vass Előd:* Szekszárd az apátság alapításától a török kiveréséig c. fejezet. In: Szekszárd város történeti monográfiája I. Szerk. Balog János. Szekszárd 1989. 51., 61.; *Szentmártoni Szabó Géza:* Parthenope veszedelme. Új eredmények a Janus Pannonius-filológia köréből. Doktori disszertáció. (ELTE-BTK) Bp. 2011. 109–118.; Veszprémi prépostságára lásd: *Karlinszky B.:* A veszprémi nagyprépostok i. m. 96.!

60 Valójában nem is egy, hanem két, ill. a másolatokkal együtt négy oklevélről van szó: *Sörös Pongrácz:* A pannonhalmi Szent-Benedek-rend törté-

kezdetét a fentebb hivatkozott archontológiában 1459-re datálták vissza.[61]

Benedek és Katalin három lánya közül kettőt Döbröntével szomszédos birtokoshoz adtak feleségül. Ilonát Pápai György, a Garaiak korábbi somlói (1419) és ugodi (1421) várnagya,[62] Borbálát a hol Garai-, hol Újlaki-familiáris Jári Baróc Mihály vette nőül, mindkét esetben a férj második házasságkötéséről beszélhetünk. Míg Borbála hamar megözvegyült (1450 k.), Pápai haláláig, az 1470-es évek közepéig aktív szerepet játszott a Himfiek különféle ügyleteiben, vejei (Egervári, Laki Kacor, Apáti Tutor/Bornemissza, Adorjáni/Pápai) a zalai birtokok megszerzésére törekedve törtek borsot rokonaik orra alá, leszármazottai a Himfiek magszakadását követően a döbröntei várból és tartozékaiból igényelt jussukért is jelentkeztek.

A fiúgyermekek közül Bazsi és Imre az Oroszvári Tompek Katalinnal és Margittal létesített házasságok révén került kb. egy évtizedre ténylegesen a szalónaki vár és tartozékai birtokába, feltehetően az 1430-as évek elején. Érdekes (vagy inkább jellemző?), hogy a legkorábbi adat, amely közvetve szalónaki kötődésükről vall, egy leányrablással, az anyai nagybátyjánál nevelkedő Tompek Margit, Imre későbbi jegyese elragadásával kapcsolatos.[63] Kezdetben másik testvérüket, Lászlót is bevonták a helyi ügyek intézésébe. Nem sokkal azután, hogy az 1440-es évek elején kiszorultak a vár birtokából, Katalin és Imre korai halálával mindkét házasság felbomlott. A két frigyből született fiúgyermekek – Miklós és Benedek – valószínűleg csecsemőkorban elhaláloztak. A Szalónakkal foglalkozó szakirodalomban tévesen terjedt el az a nézet, hogy Szalónak következő birtokosa, Andreas Baumkircher Bazsi özvegyét, Katalint feleségül véve szerezte meg a vár harmadát. Bazsi Szentgróti Ágotával kötött újabb házasságából két fiúgyermek, valamint három leány származott. Ilona Marcaltői Miklós, Katalin Hédervári Osvát felesége lett, a két családdal, illetve leszármazottaikkal a Himfiek, valamint a 16. század folyamán az Essegváriak is jó kapcsolatot ápoltak. A Himfiek Ágota keze által egy újabb, beválthatatlannak bizonyult lehetőséghez szereztek jogot, a szentgróti várhoz és tartozékaihoz. Általánosan elmondható, hogy a Döbröntei Himfiek kezén lévő birtokállomány gyarapítására sem a Zsigmond-korban, sem a „zavaros időkben" nemhogy mód/alkalom nem kínálkozott, de a Krassó és Temes vármegyei birtokok elvesztése is a 15. század közepére tehető.

Bazsi fia Lőrinc lehetett a család fekete báránya, tevékenysége a döbröntei vár, illetve a családi kincstár és levéltár kifosztásában csúcsosodott ki. Az oklevelekből két fiáról, Ferencről és Vazulról/Balázsról van tudomásunk. Bár a Himfiek Döbröntei ága Bazsi másik fia, Imre halálával fiágon kihalt, s a Pápai-leszármazottak is erre hivatkozva léptek fel 1503-ban, egy 1504-ben kelt oklevél Lőrinc még élő fiairól tesz említést (csak Lőrinc neve előtt szerepel a „néhai" szócska).[64] Mivel a korábban kelt oklevelekben – egy esetet kivéve (1480)[65] – nem szerepeltek, ahol lehetőségük lett volna érdekeik képviseletére, nem tiltakoztak, származásuk törvényessége megkérdőjelezhető. Árulkodó lehet az is, hogy csak a nőágon is öröklődő Zala vármegyei birtokokat találjuk a kezükön, továbbá, hogy nem kerültek bele az új birtokszerzeményekkel kapcsolatban keletkezett, az 1490-es években kelt oklevelekbe a Remetei-ág képviselőivel (Balázs, Tamás/Tóbiás) ellentétben. Lőrinc feltehetően 1481-ben hunyt el, az általam ismert utolsó, Lőrincet is megemlítő forrás május 4-én kelt, ebben törvény elé idézéséről esik szó (fivérével és egyik leánytestvérével együtt) egy 4 évvel azelőtti ügy apropóján.[66]

Tamás püspök 1481-ben hunyta le örökre szemét – 1481. február 11-én szerepel utoljára oklevél méltóságsorában,[67] illetéktelen kezekbe kerülő hagyatékáért (oklevelek, ingóságok) hosszas pereskedés vette kezdetét a tágabb rokonságon belül. Ez kezdetben nem érintette a döbröntei vár és tartozékai zavartalan birtoklását. A jószágok 1476-tól unokaöccse, Imre kezén voltak zálogjogon,[68] elképzelhető, hogy az idősödő püspök váratlan halála esetére ily módon próbálta Imrét fivérével, Lőrinccel szemben előnyhöz juttatni. Lőrinc halálával a döbröntei uradalom egyetlen birtokosává Imre lépett elő, aki az 1460-as évek közepétől a közeli Pápát és Ugodot is birtokló[69] Szapolyaiak *familiá*jába lépve az ezt követő időszakban kezdte meg a felemelkedést a társadalmi ranglétrán. Pártfogói hamar bizalmukba fogadták, szolgálatait támogatásukkal biztosították. Így nyílhatott lehetősége arra, hogy az 1490-es években újabb birtokok megszerzéséhez fogjon (a rokon Himháziaktól/Léhértiektől és Litériektől), felemás sikerrel. Pályafutása csúcsán Szapolyai István szepesi gróf, nádor (1492–1499), királyi helytartó (1497) (és 11 vármegye ispánja) tornai alispánja (1483?–1501), tornai (1483, 1486, 1498–1499)

nete VIII. A bakonybéli apátság története I. Az önállóság kora 1023–1548. Bp. 1903. 166., 528–529. 234. sz. (HU-MNL-OL-DF 207909., HU-MNL-OL-DL 107566.); 529. 235. sz. (HU-MNL-OL-DF 207915., HU-MNL-OL-DL 107565.) A két oklevelet a PRT-ben 1469-re keltezték, azzal a megjegyzéssel, hogy az egyiken ugyan 1460-as kelet olvasható, de a kilences minden bizonnyal a „tollban maradt", mert 1460-ból nem ismert László nevű apát, csak az 1469–1473 közötti időszakból (Uo. 165–166.). Csánki Dezső az általa készített másolatokon a „munkaerő-kölcsönzéssel" foglalkozó forrást 1459-re, míg a jogbiztosító iratok visszaadását tárgyalót 1460-ra datálta. Az 1469-es évszámot támasztaná alá Tamás püspök nyitrai püspöksége is 1464-től, de a kelet helye (Szekszárd) gyanút kelt. A püspök 1475-től viselte a szekszárdi apátság *gubernator*i tisztét, és 1476-tól 1501-ig szintén László apát (Bikoli) igazgatta a béli kolostort (Uo. 535–536. 243. sz.; *Horváth Richárd:* Győr megye hatóságának oklevelei. 1328–1525. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, tanulmányok 1. Győr 2005. 120. 114. sz.). Így véleményem szerint a kelet valódi éve 1479, ill. 1480 lehet. Ennek nem mond ellent a HU-MNL-OL-DL 45591. sz. (1475) oklevél, mert abban a döbröntei vár kifosztásáról nem, csak ügyédvalló levéllel való visszaélésről esik szó.

61 *C. Tóth N. et al.:* Archontológia I. 44.

62 *Engel P.:* Archontológia i. m. 415., 450.; *Horváth R.:* Várak és politika i. m. 110–111.

63 HU-MNL-OL-DL 43872.

64 HU-MNL-OL-DF 253977., *Bilkei Irén:* Zala megye levéltára középkori okleveleinek regesztái. (1019) 1240–1526. Zalai Gyűjtemény 75. Zalaegerszeg 2014. 109–110. 310. sz.

65 HU-MNL-OL-DF 274052.

66 HU-MNL-OL-DL 102620.

67 *C. Tóth et al.:* Archontológia I. i. m. 257.

68 HU-MNL-OL-DL 68432.

69 *Horváth Richárd:* Pápától a pápáig (Garai–Szapolyai várbirtok változások Veszprém megyében a Mátyás-korban). In: Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére. A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22. A veszprémi egyházmegye múltjából 22. Szerk. Hermann István – Karlinszky Balázs. Veszprém 2010. 358.

és visegrádi (1495–1497) várnagya, koronaőr, valamint a királyi tanácsba választott nemesi ülnök volt.[70]

Imre Somogy vármegyéből választott magának feleséget, a későbbi leszármazott, Kisfaludy Sándor által a *Döbrönte* című verses beszélyben ábrázolt Bakonyi Flóra helyett egy köznemesi család sarját, Túri Szántai (*de Zantho/Zanthay*) Zsófiát, aki Somogy vármegyei birtokrészekkel gyarapította a család vagyonát. Ezek azonban, feltehetően Imre korai halála miatt, nem tagozódtak be a döbröntei uradalomba.[71] A frigyből egyetlen leánygyermek ismert, Orsolya, akinek fiúsítását sikerült II. Ulászlónál kijárni.[72] Imre ezen túlmenően leánya helyzetét a döbröntei várra és tartozékaira vonatkozó új adománylevél kieszközlésével (1496) és a jószágok zálogjogon a kiszemelt jövendőbeli, a szintén Szapolyai-familiáris Essegvári Ferenc kezére játszásával (1499) is igyekezett biztosítani.[73] Ez különösen jó lépésnek bizonyult, mert a törvényes örökös és a zálogbirtokos házasságkötésére csak Imre halála után, legkorábban 1502 második felében kerülhetett sor. Orsolyát 1502 májusában-júniusában, amikor özvegy édesanyjával és jövendőbelijével közösen léptek fel Galsa birtok védelmében, még hajadonként (*puella*) említik.[74] Ferenc 1505-ben, a rákosi országgyűlésen Veszprém vármegyét képviselte, az 1520-as években (1519–1527) a Szapolyaiak pápai várnagyaként és országos kincstartóként (1521–1523) működött.[75] Orsolya és Ferenc házasságából legkevesebb 12 gyermek (6 fiú és 6 lány) született. Ferenc valószínűleg élete végéig a Szapolyaiak iránti hűség és – csekély vagyonára, birtokai földrajzi elhelyezkedésére és népes családjára tekintettel – I. Ferdinánd kényszerű szolgálata között őrlődhetett. 1542-ben hunyt el, december 7-én a Veszprém vármegyei dikaösszeírásban özvegyét említik.[76]

Imre özvegye később újra férjhez ment, a szintén Szapolyai-familiáris Gerzsanói (Gerzsenyi/Görzsönyi) Györgyhöz. A házasságból egy leánygyermek született, Magdolna, akit 1514-ben még *puella*ként említenek.[77] Orsolya féltestvére Perneszi (*de Pernez*, *Pernezy*) István feleségeként fiatalon, örökösök nélkül halálozott el feltehetően 1523 januárjában, január 17-én végrendelkezett betegágyán Budán, férje és sógorai Mindszentek utcai házában Bátori István nádor előtt.[78] Bizonyos, az anyja kezelésében maradt birtokok (Litér, valamint néhány Somogy vármegyei birtokrész, Zsófia öröksége) csak ekkor kerültek vissza Orsolya kezére.

Az Egerszegi-ág

Pál fia Miklós 1386-ban, május 8. és október 13. között, esetleg május 29. előtt hunyt el.[79] A halálát követő évben hosszas pereskedés kezdődött özvegye, Ilona és Benedek bán özvegye, unokái, valamint Remetei Péter fia István között a Miklós – illetve ekkor már özvegye, leányai és veje, Macedóniai András – kezén lévő Krassó és Temes vármegyei birtokok újraosztásáért és bizonyos, Ilona kezén maradt jogbiztosító iratok visszaszerzéséért. Bár mind a bán unokái, mind István perben álltak Ilonával, aki elsősorban a neki járó hitbér és jegyajándék, valamint a hajadon leányát, Margitot illető leánynegyed kiadása miatt elégedetlenkedett, István és Miklós özvegye valószínűleg „összejátszottak" egymással. A bán unokái nemhiába pereskedtek Istvánnal is, tekintették az özvegy „bűntársának" az oklevelek jogtalan visszatartása terén. Ugyanez a kettősség figyelhető meg a Miklós birtokaiért folytatott küzdelem során is. Popa-Gorjanu István részéről egyfajta, nagynénje és unokatestvérei irányában megnyilvánuló „szimpátiát", kötődést feltételezett, amelyet felesége, Macedóniai Katalin révén a Macedóniaiakkal fennálló rokonságból eredeztetett.[80] Ez az elképzelés azonban téves alapokon nyugszik.

A Remetei Himfiek

Péter fia István I. Lajos halálát követően Benedek bán leszármazottaihoz hasonló helyzetbe került, a déli határ védelméért felelős temesközi bárók szolgálatába állt, a Bebek (1388), Marcali és Csáki családok (kb. az 1390-es évek közepétől), Ozorai Pipo (1408-tól), majd Lazarevics István (1417-től) familiárisaként jelentős katonai pályát futott be, a rác despota szolgálatában tárnokmesterként működött. 1407-ben az *aula* tagjaként (bírótársként) említik.[81]

Fiai az 1420-as évek végétől a Tallóciak (főként Matkó és Frank) familiárisaiként, Tallóci Frank csanádi, kevei és krassói ispán (1429–1438/1439), szörényi bán (1436–1439), szlavón és dalmát-horvát bán (1444–1446) alispánjaiként működtek:

70 *Horváth R.:* Várak és politika i. m. 78–79; *Kubinyi András:* A Szapolyaik és familiárisaik (szervitoraik). In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica 13. (2008) 3. sz. 243.; *C. Tóth et al.:* Archontológia I. i. m. 79., 81.; *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András:* Magyarország világi archontológiája 1458–1526 II. Megyék. Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak. Bp. 2017. 277.

71 Zsófia szüleit, Istvánt és feleségét, Katalint az 1470-es évektől említik, fiuk, János a 16. sz. első évtizedeiben (1502–1504, 1515–1518) Bátori György, majd István alispánja volt: *C. Tóth et al.:* Archontológia II. i. m. 224–225.

72 *Horváth R.:* Várak és politika i. m. 116. 6. sz. (HU-MNL-OL-DL 48056.)

73 HU-MNL-OL-DL 102662., 102664.,102681.

74 HU-MNL-OL-DL 102688., 21106.

75 *Horváth R.:* Várak és politika i. m. 80., 109–110.; *Horváth R.:* Győr megye hatósága i. m. 179–180. 150. sz. (HU-MNL-OL-DL 68533.)

76 *Lukinich Imre:* A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára III. 1538–1548. Bp. 1941. 211–233. (HU-MNL-OL-E 158-50. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kamara archivuma, Conscriptiones portarum] 84., 95–97., 100., 103.)

77 HU-MNL-OL-DL 102700.

78 HU-MNL-OL-DL 47489., HU-MNL-OL-DF 209466.

79 Bizonyos akasztói ügyekkel foglalkozó perhalasztó oklevelek rendkívül következetlenek a Pál fia Miklós halála következtében beállt változások „felvitelében" (vö. HU-MNL-OL-DL 103366., 101924.) stb.), mégis segíthetnek halála időpontjának pontosításában. Szécsi Miklós nádor 1386. máj. 8-án kelt perhalasztó okleveleinek hátuljára (HU-MNL-OL-DL 68274. v.; 68275. v.) az újabb halasztás időpontjának (1387. György-nap nyolcadára) megjelölését követően feljegyezték Miklós halálának tényét. A HU-MNL-OL-DL 101923. és 101924. sz. oklevelek, Szécsi Miklós nádor és Bebek Imre országbíró egy-egy, 1386. okt. 13-án kelt kiadványa, szövegében jelezték, hogy Miklós halálával ki örökölte meg a pert. Kérdés, hogy a máj. 29-én kelt, HU-MNL-OL DL 106933. jelzetű oklevéllel tovább tudjuk-e szűkíteni a máj. 8. és okt. 13. közötti intervallumot, amely Vazult (és András gazdatisztet) nevezi meg alperesként a korábban szintén nagybátyja által vitt ügyben.

80 *Popa-Gorjanu, C.:* Himfi i. m. 191–192., 195.

81 *Engel P.:* Archontológia i. m. 407.; *Popa-Gorjanu, C.:* Himfi i. m. 104–113.

Miklós, Imre, László és Frank Keve (1431–1432), Frank és Miklós Krassó vármegyében (1437–1438).[82] Imre orsovai várnagyként[83] is tevékenykedett. A fiúk közül ketten is az *aula* tagjai lettek: Imrét 1428-ban udvari familiárisként, Frankot 1438–1439 között udvari lovagként említik.[84] Az ötödik fiúról, Péterről csak egy 1399-ben kelt oklevél alapján van tudomásunk, személye – ahogy korábban már bizonyították[85] – nem azonos Péter csanádi kanonokkal (1431, 1438), püspökkel (1438–1457).[86] Valójában már Fügedi Erik is leírta, hogy a főpap bizonyos Mátyás/Máté fia volt.

Zsigmond király Istvánt sem halmozta el birtokadományokkal. Temes és Krassó vármegyei jószágai, lakóhelye és közvetlen környezete gyakran vált a betörő törökök prédájává, de voltak olyan birtokai is, amelyek visszaszerzéséért vagy megtartásáért hiába pereskedett évtizedeken keresztül a korábbi vagy a szomszéd birtokosokkal. Feltehetően attól tartva, hogy az 1410-es évekre Benedek bán unokái közül egyedül maradt, de fiú utódokkal bőven megáldott Benedek mellett családja végleg kiszorul Döbröntéről, előterjesztette a birtokosztályra irányuló igényét.

Engel Pál nyomán beépült a szakirodalomba, hogy István a Macedóniai családból választott magának feleséget. Katalin azonban valójában ugyanabból a családból származott, amelyet István apja, Péter az 1340-es/1350-es? években familiárisként szolgált, és amelybe feltételezhetően húga, Apollónia és Döbröntei Him (Cirinus) is beházasodott:[87] ez a Szeri vagy Sződi Pósafi. Az erre vonatkozó oklevél[88] ugyanabban a forráskiadványban olvasható, mint az a forrás, amely alapján az asszonyt a Macedóniai családhoz kötötték.[89] Igaz, hogy a nyomtatott változatban van egy értelemzavaró hiba, a *filiae* helyett *filii* szerepel, de az eredeti oklevélen jól kivehető a javítás, a szóvégi átírás. Az oklevél egyébként ugyanaznap (1410. május 11.), ugyanott (aradi káptalan) kelt, mint Him özvegyének elismervénye a férje által végrendeletileg rá hagyott javak átvételéről.[90] Míg azonban Margit saját magát képviselte, Remetei István hitvese nevében feltételezett sógornője (egyben nagynénje), Sződi Pósafi István fia Péter felesége járt el.

Véleményem szerint inkább István egyik menyénél, Miklós feleségénél, Juliannánál vetődhet fel közvetett módon a Macedóniai családhoz tartozás lehetősége, de ez forrásokkal nem eléggé alátámasztott. Bár Julianna özvegy Tari Lőrincnéhez írott, a Tariak algyői birtokán keltezett levelének *materne sue karissime* címzése, *domina materna nostra karissima* megszólítása és az aláírásnál szereplő *soror vestra carissima* kifejezés önmagában nem feltételez rokoni kapcsolatot, ahogy annak bizalmas tartalma sem a *vestram piam maternitatem* közbevetéssel, mégis úgy vélem, hogy egy másik, ugyanabban a levéltári gyűjteményben (Magyar Nemzeti Múzeum Törzsanyag, Szalay-gyűjtemény)[91] fennmaradt *missilis* mellett ez lehet a kulcs a megoldáshoz.[92] A másik forrás Tari Lőrinc (1426 k. †) régóta ismert,[93] a Macedóniaiakhoz intézett, szintén bizalmas tárgyú levele, amelyben saját nővére fiáról (*sororius*), a Macedóniaiak atyafiáról (*frater*) van szó.[94] Ez alapján felvetődhet az a lehetőség, hogy Julianna Tari Lőrinc leánytestvérének a leszármazottja – lánya, esetleg unokája – volt. Mindez csak feltételezés, de úgy gondolom, egyelőre – jobb híján – nem elvetendő. Igaz, hogy a forrást 1390–1405 közé, illetve 1400 körülre keltezték, de nincs kizárva, hogy valójában jóval későbbi.[95] Az itt említett három

82 *Engel P.:* Archontológia i. m. 140., 145.

83 Pesty Frigyes az oklevelet (HU-MNL-OL-DL 48218.) 1453-ra – *Pesty Frigyes:* A szörényi bánság és Szörény vármegye története III. Oklevéltár I. Bp. 1878. 66. 69. sz., a DL-DF adatbázis regesztája 1450–1460 közé, míg Engel Pál 1445 k.-re datálta – *Engel P.:* Archontológia i. m. 383. A levél írójának azonosításához nemcsak a kelet helye (Remete) nyújt segítséget, hanem annak tárgya is: Beldre/Böldre (ma Beodra) Remetei Himfi Imre, ill. felesége, Gyertyánosi Csépi Anna birtoka volt. A házasságkötésre, így a birtok megszerzésére 1426 második felében kerülhetett sor (egy panasz kapcsán már szept.-ben együtt említik őket, csak éppen nem nevezik Annát Imre feleségének). Imre 1432. jan. 29.– szept. 2. között hunyt el. Így az oklevelet 1426 és 1432 közé keltezhetjük. Orsova a szörényi bán (ha éppen nem volt, a temesi ispán) alá tartozott. 1408–1409 között Ozorai Pipo volt a szörényi bán, 1409–1426 között a báni tiszt betöltetlen volt, de 1404–1426 között Ozorai volt a temesi ispán (Uo. 33., 204.). Bár a Himfiektől többen is megfordultak Ozorai szolgálatában, a meghatározott időintervallum alapján Imre esetében (aki az oklevelek alapján az 1420-as években „aktivizálódott" igazán) ez már nem valószínű. Imre 1427-ben id. Rozgonyi István temesi ispán (1427–1438) (Uo. 204.) mellett harcolt (*Ortvay T. – Pesty F.:* Temes i. m. 610. 398. sz., ZsO. XIV. 913. – HU-MNL-OL-DL 54574.), de ekkor már volt kinevezett szörényi bán is: Marcali Imre (1427–1428), majd Redwitz Miklós, a német lovagrend élén (1429–1435) (*Engel P.:* Archontológia i. m. 33., 204.). 1429-ben Orsova várát is a lovagrend kapta meg. Nem valószínű, hogy Imrét ekkor várnagyként alkalmazták volna, Redwitz sem hivatkozik rá így 1430-ban (HU-MNL-OL-DL 54714., 54719.), 1432-ben Haug von Heiligenberg kapitányról tudunk (*Engel P.:* Archontológia i. m. 383.). Az 1420-as évek végétől a Remetei Himfiek már a Tallóciak szolgálatában álltak, és alispánságot is viseltek.

84 *Engel P.:* Archontológia i. m. 504., 509.; *Popa-Gorjanu, C.:* Himfi i. m. 121–123.

85 *C. Tóth Norbert:* A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája. 1387–1437. Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 4. Bp. 2013. 29. 53–55. j.

86 A téves azonosításra lásd *Fügedi Erik:* A XV. századi magyar püspökök. Történelmi Szemle 8. (1965) 488., valamint Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Ed. Franciscus Döry – Georgius Bónis – Vera Bácskai. Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 11. Bp. 1976. 334.!

87 *Engel P.:* Genealógia i. m., Bár-Kalán nem 1. Szeri ág 2. tábla: Pósafi (szeri, sződi); *Szaszkó Elek:* A Szeri Pósafi család. Egy alföldi előkelő család története a 14–15. században. Doktori disszertáció. (PPKE-BTK) Kézirat 2013. 76. 365. j., 81.; *Popa-Gorjanu, C.:* Himfi i. m. 134–135.

88 *Ortvay T. – Pesty F.:* Temes i. m. 427–428. 261. sz., ZsO. II./2. 7579., *Juhász Kálmán:* Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai. Aradi regesták. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 31–32. Gyula 1962. 19. 165. sz. (HU-MNL-OL-DL 53529.) Katalint asszonynév nélkül, szintén a Sződi Pósák viszonylatában (Sződi Pósa fia Miklós lánya, Gábor leánytestvére), említi a fentebbi üggyel (egy szőlő elidegenítésének tiltása) kapcsolatban: *Ortvay T. – Pesty F.:* Temes i. m. 427. 260. sz., ZsO. II./2. 7535. (HU-MNL-OL-DL 53527.).

89 *Ortvay T. – Pesty F.:* Temes i. m. 301–303. 181. sz., ZsO. I. 1549. (HU-MNL-OL-DL 56629.) (é. n., ~1390)

90 HU-MNL-OL-DL 43046., ZsO. II./2. 7578. (1410)

91 Igaz, eredetileg az egyik számozott, a másik betűvel jelzett sorozat része volt.

92 HU-MNL-OL-DL 44297.

93 *Juan Cabello:* A tari Szent Mihály-templom kutatása. In: A tari Szent Mihály-templom és udvarház. Művészettörténeti Füzetek 22. Bp. 1993. 17–18.

94 ZsO. II./1. 762. (HU-MNL-OL-DL 48207.)

95 DL-DF regeszta; ZsO. II./1. 762.

Macedóniai (Péter fia Miklós, Dancs fia Simon és András fia Frank) feltűnik ugyanis egy 1424-ben keltezett oklevélben is.[96]

A MNM Törzsanyag, Szalay-gyűjtemény egyértelműen kapcsolódik a Kállay család levéltárához.[97] Ezekben maradtak fenn azok az oklevelek, amelyekből Miklós özvegyének további sorsára következtethetünk. Szalai János cseri várnagy feleségét szintén Juliannának hívták, aki 1451. szeptember 20-án, majd 1453 júliusában két alkalommal (13-án és 25-én) tűnik fel a forrásokban.[98] A két asszonyban a keresztnéven kívül közös Bosilafalva,[99] amelyet egyébként Himfi özvegye 1442-ben Kórógyi Jánosnak és a cseri várnagyoknak adott öt esztendőre, valamint Egerszeg, amelyről 1453-ban (június 19.) Szalai János is nevezte magát.[100] Az 1450-es évek elején mindkét asszonynak volt egy fia. A családi állapot alakulásának hasonlósága tekintetében a Szalai feleségéhez írott levél címzésénél ejtett tévesztés (kihúzták a *relicta* szót) is árulkodó lehet.[101] Az azonosítást viszont kétségessé teszik a névhasználat következetlenségei,[102] különösen Odward (Odoardo) Manini (a rokoni kapcsolatra lásd később) a köztes időben, 1452. október 20-án Himfi Miklós özvegyéhez írott levele, valamint a Szalai János várnagyságát illető bizonytalanság. Ez források által (1440)/1442–1444 közé tehető, azonban több, keltezés nélküli oklevél is rendelkezésünkre áll.[103] A legérdekesebb közülük a feleség, Julianna Gáspár vízaknai sókamaráshoz címzett levele, amelyben férje cseri várnagyság alóli felmentéséről ad hírt, és nagy szegénységükre hivatkozva segélyt kér. Az asszony Gáspárt *idoneo iuveni*nek címzi, és *conpater*ének nevezi.[104] Itt feltehetően Gaspare da Colle olaszról van szó, aki a forrásokban 1441–1446 között fordul elő,[105] 1443–1444-ben az erdélyi sókamarák élén (is) állt.[106] Engel Pál a DL 55195. jelzetű oklevelet, amelyben Szalai szintén cseri várnagyként szerepel – valószínűleg Kórógyi macsói báni (1447–1456) és pozsegai ispáni (1450–1456) tisztsége miatt – átkeltezte 1440-ről 1450-re, így archontológiájába nem vette fel Kórógyi (első) bánságát az 1440-es évek elején, csak mint országbírót szerepelteti 1440. június 15-én és október 15-én.[107] Kubinyi Andrásnál viszont azt olvashatjuk, hogy miután Garai Lászlót és Kórógyit leváltották a macsói bánságról, Újlaki mellé Maróti Lászlót (1441–1443), majd Hédervári Imrét (1442–1445) nevezték ki.[108] Valójában az 1437–1443 közötti időszakból pozsegai ispánt sem ismerünk név szerint, így nem biztos, hogy az átkeltezésnek jelen esetben van létalapja. Hunyadi László 1451-ben Cseriben keltezett levelében Temes vármegyét a Julianna és egyik volt jobbágya közötti per elhalasztására utasította, kérdés, hogy a keltezés helyéből vonhatunk-e le Szalai további Cserihez kötődésére, vagyis a feltételezett 1450-es évek eleji várnagyságra vonatkozó következtetéseket.[109] Kórógyi és az ekkor már magát Egerszegről nevező Szalai 1453-ban is érintkezett egymással, de a forrás tartalmából ilyen jellegű kapcsolatra nem következtethetünk.[110] A további bizonytalansági tényezők közé sorolhatjuk, hogy a két asszony által írt levelek, illetve az aláírások írásképe sem egyezik meg, de ez nem tekinthető perdöntőnek, hiszen írnokot is alkalmazhattak.[111] Tehát vannak mind az azonosítás mellett, mind ellene szóló érvek. Így elképzelhető, hogy Julianna a cseri várnagyok védelme alá helyezte magát és jószágait (Döbröntei Himfi Bazsi is írt e célból Szalainak 1444-ben),[112] majd Szalai megözvegyülését követően feleségül ment hozzá. Úgy vélem, hogy az olaszokhoz fűződő bensőséges (valamiféle rokoni?) kapcsolat és Bazsi levele is inkább az azonosítás melletti érvek sorát gyarapítja.

A Remetei Himfiek az 1438. és 1440. évi török betörések után, legkésőbb a 15. század közepén elhagyták a Temesközt, és nyugatra húzódtak.[113] Remetei Himfi István leszármazottai közül Andrást (Miklós fia), Miklóst (László fia) és Mihályt a 15. század közepén, második felében a Dunántúlon találjuk, döbröntei rokonaik szolgálatában, míg György és János, Imre fiai (és leánya, Margit) Torontál vármegyébe, Böldrére (anyjuk, Gyertyánosi Csépi Anna, illetve nagyanyjuk, özv. Csépi Jakabné birtokára) húzódtak vissza (Vicai, Laki és Böldrei Himfiek). Miklós leánya, Julianna házasságai – Odward Manini *Italia de Florencia* királyi sókamarás, majd Kállói Lőkös János – révén Bihar, majd Szabolcs vármegyébe került. Utóbbi kapcsolat ad magyarázatot a Remetei Himfi-levéltár fennmaradására a Kállay család archívumában. A Döbrönteiek – elsősorban Tamás püspök – nemcsak pártfogásukba vették a Dunántúlra áttelepülő Remeteieket, „kenyérkereseti lehetőséget" biztosítottak számukra, és feltehetően szerepük

96 *Tringli István:* A Perényi család levéltára. 1222–1526. A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 44. Bp. 2008. 191. 383. sz., ZsO. XI. 251. (HU-MNL-OL-DL 70828.)

97 A Szalay-gyűjteményre vonatkozóan Vö. *Arany Krisztina:* A firenzei Manini család letelepedése Erdélyben. In: Certamen VII. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum Egyesület I. Szakosztályában. Szerk. Egyed Emese – Pakó László – Sófalvi Emese. Kolozsvár 2020. 328–329.!

98 HU-MNL-OL-DL 55492., 55543., 55544.

99 HU-MNL-OL-DL 55252. (1442) és 55543. (1453)

100 HU-MNL-OL-DL 55541.

101 HU-MNL-OL-DL 55543. v.

102 1440. aug- 7. *H. M. özv.* (HU-MNL-OL-DL 44297.); 1442. ápr. 9. *H. M. özv.* (HU-MNL-OL-DL 55252.); 1443. máj. 14. *Sz. J. fel. kn. n.* (HU-MNL-OL-DL 55259.); 1443.12.03. *H. M. özv.* (HU-MNL-OL-DL 55266.); 1444–1446 *Sz. J. fel.* (HU-MNL-OL-DL 48239.); 1451.júl. 25. *H. M. özv.* (HU-MNL-OL-DL 44605.); 1451. szept. 20. *Sz. J. fel.* (HU-MNL-OL-DL 55492.); 1452. okt. 20. *H. M. özv.* (HU-MNL-OL-DL 44645.); 1453.júl. 13. *Sz. J. fel.* (HU-MNL-OL-DL 55543.); 1453. júl. 25. *Sz. J. fel.* (HU-MNL-OL-DL 55544.)

103 *Engel P.:* Archontológia i. m. 293., Várnagyok és várbirtokosok, Cseri (Temes m., ma Románia); A HU-MNL-OL-DL 48220. sz. oklevél a másik várnagy, Horvát György (-DL 44355., 55263., 55265.) említése alapján 1442–1443-ra tehető. A HU-MNL-OL-DL 48216. sz. oklevél, amennyiben a(z erdélyi) „vajda" Hunyadi Jánost (1441–1446) és Lugos/Lugas az ő birtokát (1440–1444, 1446–1454) jelöli, a közös keresztmetszet alapján 1441/1442–1444 közé, esetleg 1446-ra keltezhető.

104 HU-MNL-OL-DL 48239.

105 *Arany Krisztina:* Firenzei kereskedők, bankárok és hivatalviselők Magyarországon (1370–1450). Prozopográfiai adattár. Fons 14. (2007) 501.

106 *Draskóczy István:* A sókamarák igazgatása és tisztségviselői (1440–1447). Turul 90. (2017) 3.

107 *Engel P.:* Archontológia i. m. 10., 31., 165., 293., Várnagyok és várbirtokosok, Cseri (Temes m., ma Románia)

108 *Kubinyi A.:* A kaposújvári uradalom i. m. 6., 9.; *Engel P.:* Archontológia i. m. 30.

109 HU-MNL-OL-DL 55492.

110 HU-MNL-OL-DL 55541.

111 HU-MNL-OL-DL 44297., 48239., 55252.

112 HU-MNL-OL-DL 44373.

113 *Popa-Gorjanu, C.:* Himfi i. m. 124–125.

volt egyikük külföldi taníttatásában is, de jogbiztosító iratok (a döbröntei várat és tartozékait érintően) és értékes ingóságok átruházásáról, valamint az 1490-es évek elején újabb birtokszerzemények, birtokjogok a család Remetei ágára történő kiterjesztéséről is értesülünk.

Imre fiai 1434–1435 között tűnnek fel az oklevelekben özvegy édesanyjukkal együtt,[114] Györgyöt ezt követően 1441–1448 között,[115] Jánost 1447–1451 között[116] említik a forrásokban. 1443-ból Döbröntei Himfi Bazsi Györgyhöz címzett levele is fennmaradt.[117] Csánki Dezső történeti földrajzából tudjuk, hogy Imrének volt egy lánya is, Margit, aki Dóci Mihály, majd Szentgyörgyi Ladó (László) felesége lett.[118] Margitnak első házasságából egy fia született, Gergely, akit 1493-ban Szegi (*de Zeg*) előnéven említenek,[119] a másodikból pedig két lánya, Orsolya és Anna. (Így már összekapcsolható a két családfa Engel Pál Genealógiájában, *Dóci* alatt.) A Dóciak szintén birtokosok voltak Böldrén. Himfi Bazsi 1444. július 12-én Mihályt kérte fel délvidéki birtokai védelmére.[120] Dóci szintén a Tallóciak familiárisa volt, majd 1441 közepétől Hunyadi János erdélyi vajda szolgálatába lépett.[121] A Szentgyörgyiek Hunyad vármegyében voltak földesurak, Ladóról Csánki nyomán annyit tudunk, hogy hajdan az alsó-magyarországi végvárakat őrizte. Himfi Imre hitvese, Gyertyánosi Csépi Anna az oklevéles adatok alapján mind feleségként, mind özvegyként igen aktívnak mutatkozott birtokügyekben. A hozzá és fiaihoz köthető oklevelek (1451. évvel bezárólag) szintén a Kállay család levéltárában maradtak fenn. Kérdés, hogy ez korai halálukkal vagy csak a Temes és Krassó vármegyei Himfi-birtokoktól történő elszakadásukkal magyarázható?

Bár az Engel Pál által összeállított családfa alapján a szakirodalom Miklóst és Andrást egyaránt Miklós fiaiként „könyvelte el", a hivatkozott forrás (*missilis*) megszövegezése alapján (például *ut filio vestro Andree Hymfy* vagy *ad matrem meam ducere faciatis videlicet circa relictam Ladislai de Hymfy*) egyértelmű, hogy csak András köthető hozzá. Miklós valójában a másik fivér, László fia volt. A két unokatestvért már 1451-ben a Dunántúlon, Győrben találjuk.[122] Miklós 1452. október 13-án beiratkozott a Bécsi egyetem első évfolyamára,[123] később Döbröntei Himfi Tamás szolgálatába állt: 1458-ban Tamás *procurator*aként lépett fel egy, a győri káptalan közreműködésével lefolytatott vizsgálat alkalmával.[124] 1464-ben – a hírhedt jószágvesztés idején[125] – Szentmárton (Pannonhalma) várnagyaként és feltehetően széki gazdatisztként segítette időközben a nyitrai püspökséget elnyert rokonát, erre utal, hogy egy peres ügyben *in possessione Zeek officiolatu, scilicet suo* idézték meg.[126] A Sopron vármegyében birtokos Vicai családba házasodott be, ebből kifolyólag Vicai előnéven is említik (*Nicolaus Hymfy de Wicha*).[127] Apósa jóvoltából – az elmaradt hozományért, illetve a menyegző költségeinek fedezéséért – mint fogadott fiú átmenetileg (a házasság bármelyik fél halálával történő felbomlásáig vagy a török kézre került temesközi birtokok visszaszerzéséig) felesége, Margit által leánynegyed címén a fiágat illető Vicai-jószágok negyedéből is részesült.[128] Az 1460-as, 1470-es években apósa és sógorai társaként számos hatalmaskodásban működött közre.[129] Halálának időpontja nem ismert, 1487. április 12-én özvegyét és fiait említik (név nélkül) a néhai Tamás püspök Himfi Mihály özvegyének kezére került hagyatéka ügyében.[130] A fiúk keresztnevét (Tamás/Tóbiás és Balázs) mindössze néhány késő középkori (1490-es évek) oklevélkivonat őrizte meg.[131] Nem tudjuk, hogy megérték-e Döbröntei Himfi Imre halálát, valószínűbb azonban, hogy nem, mivel a leányági leszármazottakkal ellentétben a 16. század elején a döbröntei örökségért sem jelentkeztek. Bár az 1490-es évek elején Imre még számolt velük, mégis kijárta leánya fiúsítását, majd a döbröntei várra és tartozékaira saját maga és leánya részére adománylevelet eszközölt ki. Ezzel a Remeteieket kizárta a majdani öröklésből. Abban biztosak lehetünk, hogy Vicai János soproni alispán (1520, 1522–1524, 1525–1526) nem a Himfi család sarja,[132] így a Himfiekkel ellentétben a Vicaiak nem haltak ki György fia István (Himfi Miklós sógora) személyében.[133]

114 *Pesthy F.:* Krassó i. m. 347–348. 249. sz. (HU-MNL-OL-DL 54850.); 348–349. 251. sz. (HU-MNL-OL-DL 54913.)

115 HU-MNL-OL-DL 55238. (1441); *Gyárfás István:* A jász-kúnok története III. 1301–1542. Szolnok 1883. 612–613. 135. sz. (HU-MNL-OL-DL 55247.); HU-MNL-OL-DL 55248., 55251., 55368.

116 HU-MNL-OL-DL 55345., 44588., 55491.

117 HU-MNL-OL-DL 55264.

118 HU-MNL-OL-DL 56628.; *Csánki Dezső:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadyak korában. V. Bp. 1913. 230–231. (Szentgyörgyi cs.)

119 HU-MNL-OL-DL 29877.

120 HU-MNL-OL-DL 44372.

121 HU-MNL-OL-DL 55199., 55204., 44292. stb. 1435-ben Tallóci Frank krassói alispánja (*Engel P.:* Archontológia i. m. 145.), 1440-ben a becsei vár várnagya és gazdatisztje (Uo. 275.). Hunyadi János erdélyi vajda szolgálatában 1441. nov.-től temesi ispán (HU-MNL-OL-DL 55240.), 1442–1443 között Csanád vm. dikátora (HU-MNL-OL-DL 55242., 55245. stb.), 1443 ápr.-tól bosári gazdatiszt (HU-MNL-OL-DL 55255., 55256.) és Tolna vm. dikátora (HU-MNL-OL-DL 55257., 55260.).

122 HU-MNL-OL-DL 44605.

123 Die Matrikel der Universität Wien II., 1451–1518/I., 1. Lieferung. Hrsg. Institut für österreichische Geschichtsforschung. Graz–Köln 1959. 17. 1452. okt. 13. (Vngarorum natio. Nicolai Hymfy de Remethe 4 gr.)

124 HU-MNL-OL-DL 107223.

125 *Teleki József:* Hunyadiak kora Magyarországon XI. Pest 1855. 96–98. 364. sz. (HU-MNL-OL-DL 16078.) Kivonatolja, ill. részleteket idéz belőle: *Gyurkovits György:* Pápa Mező-Városa' nevének eredetéről, és Régiségeiről. Tudományos Gyűjtemény 8. (1824) 8. sz. 72–94.; Neumann Tibor fordításában: Források. In: Mátyás és a humanizmus. Nemzet és emlékezet. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 2008. 174. A kiadott szövegektől eltérően az eredeti oklevélben (Döbröntei Himfi) *Nicolai* helyett *etc.* és Tocha helyett *Pothon* birtok szerepel.

126 HU-MNL-OL-DL 102158.

127 HU-MNL-OL-DL 45306.

128 Sopron vármegye története II. Oklevéltár (1412–1653). Szerk. Nagy Imre. Sopron 1891. (a továbbiakban: Sopron II.) 434–437. 269. sz. (*Pesty F.:* A szörényi bánság i. m. 77–79. 80. sz.)

129 Sopron II., 433–434. 268. sz., 464–465. 289. sz. (HU-MNL-OL-DL 61776., 61777.); *Dreska* Gábor: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára III. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 10. Győr 2010. 189–191. 696. sz. (HU-MNL-OL-DL 17830., HU-MNL-OL-DF 265151.); 386–389. 21. sz. (HU-MNL-OL-DF 265150.)

130 HU-MNL-OL-DL 50592. v.

131 *Horváth R.:* Heimiana i. m. 628., 632. (1492–1493); *Bilkei I.:* Zala megye levéltára i. m. 189. F26. (1499)

132 *C. Tóth N. et al:* Archontológia II. i. m. 237–238.

133 Vö. *Nagy Iván:* Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal XII. Pest 1865. 172–175. (Viczay család); *Herczegh R. Fri-*

Miklós András fiáról már esett szó, későbbi említése nem ismert, illetve, amennyiben Himfi Miklós özvegyének és Szalai János feleségének személyazonossága bebizonyosodik, még 1453 júliusában is életben volt. A Miklós özvegye által a DL 44297. jelzetű oklevélben, keresztnév nélkül hivatkozott leánygyermek azonosítását Odward Manini anyósához, Himfi Miklós özvegyéhez írott levele teszi lehetővé.[134] A később Manini özvegyeként, illetve már Kállói Lőkös János feleségeként övegyi jussa és leánya öröksége miatt pereskedő asszony további sorsának feltárása Arany Krisztina firenzei származású, a középkori Magyarországon tevékenykedő kereskedőkkel, bankárokkal és hivatalviselőkkel foglalkozó prozopográfiai munkájának köszönhetően nem okoz nehézséget.[135] Az asszony Odward budai, majd dési, széki és máramarosi sókamarással (1447–1457) kötött házasságából született Anna, a Kállói Lőkös Jánossal – alnádor (1435–1436), alországbíró (1447) (a Pálóciak idején), szabolcsi ispán (1446–1447)[136]– kötött frigyből Pál, Erzsébet és Zsófia.[137]

Az oklevelekben Remetei, Laki vagy Döbröntei előnévvel[138] előforduló Mihály, Döbröntei Himfi Imre „idősebb osztályos atyafia" jelenleg nem illeszthető helyére a Himfi családfán. A DL 50593. jelzetű oklevélben (1487) távoli rokonként (*qui in remota et distanti generationis linea*) határozzák meg, valószínűleg István unokája, kizárásos alapon László vagy Miklós fia lehetett. A Laki előnév egy Tolna vármegyei, a Sárvize mentén fekvő településre, késő középkori révhelyre/vámhelyre (*locus vadi*) vezethető vissza, ahol a Sopron, Vas és Tolna vármegyei illetőségű Nicki család is birtokos volt.[139] Mihály ebbe a családba házasodott be, Benedek leányát, Annát vette feleségül. Apósa 1479 végén rendelkezésére bocsátotta Lakon álló kúriáját,[140] Mihályt valószínűleg emiatt kezdték halálát követően, az 1480-as évek közepén a birtokról nevezni. Mihály az 1470-es években tűnik fel az oklevelekben. 1471-ben Tamás püspökkel és két unokaöccsével együtt említik bizonyos (részben zálogban bírt, részben ügyeskedéssel, a birtokos megkerülésével szerzett) Somogy vármegyei birtokok kapcsán.[141] Mátyás király 1475-ben őt és a püspököt személyükben és birtokaikban különös védelmébe fogadta.[142] Neve egy, a püspök, illetve a szekszárdi apátság földvári jobbágyai által 1478-ban elkövetett hatalmaskodási ügyben is szerepel a felbujtók között.[143] 1479-ben egy Kesztölcön elfogott familiárisa kiszabadításán ügyködött.[144] Himfi Imre 1498-ban Mihály halálának időpontját legalább 16 évvel azelőttre tette,[145] a Tamás püspök hagyatékáért az özveggyel és annak második férjével, Szentbalázsi (S)Zele Mártonnal folytatott pereskedés 1484-ben vette kezdetét.[146]

Him fia György és Him leszármazottai

A családfa összeállítása itt bizonyult a legnehezebbnek, ugyanis csak a Döbröntei- és a Remetei-ágak levéltárában (pontosabban a Batthyány család lt., Heimiana és a Kállay család lt.) fennmaradt, jórészt 14. századi, valamint a peres ügyekben, birtokügyletekben érintett másik fél archívumában (például veszprémi káptalan, vasvári káptalan, Rumy család lt. stb.) őrzött oklevelekre támaszkodhatunk. Him fia György utolsó fiági leszármazottjának (Litéri Mihály) magszakadásával a család kezén megmaradt birtokok (Újlak, Litér) – a veszprémi püspökkel történő sikeres pereskedést követően – a Döbröntei-ágra szálltak vissza, a családi levéltár bizonyos darabjai ezáltal a későbbi Heimiana-sorozatba kerültek.

A temesközi birtokok elvesztése a 15. század derekán minden bizonnyal Him leszármazottainak ezt az ágát érintette a legérzékenyebben. Nehéz helyzetüket mutatja a megmaradt dunántúli jószágok gyakori és tartós zálogba vetése (például a vasvári káptalan vagy az Egerváriak részére). A későbbi leszármazottak közül György fia Miklós ágáról Bertalan fia Istvánt kell kiemelnünk, aki 1439-ben – Remetei rokonságához hasonlóan – Tallóci Frank krassói alispánjaként működött.[147] A Temes és Krassó vármegyei birtokok elvesztése István névhasználatában is visszaköszön (Lásd a családfához fűzött forrásjegyzéket!). Unokatestvére, Jakab fia László Albert veszprémi püspök familiárisaként tevékenykedett, 1472-ben kelt végrendeletében valamennyi birtokát Albert püspök gyámságára bízott kiskorú unokaöccsére, Gergely fia Mihályra hagyta, azzal a kikötéssel, hogy ha Mihály gyermektelenül halálozna el, javai a veszprémi székesegyházra és a mindenkori veszprémi püspökre szálljanak.[148] Litéri Mihály halálának pontos időpontja nem ismert. 1488-ban még élt, az örökségéért folytatott küzdelem 1492-ben vette kezdetét.[149]

gyes: Sopron vármegye története a Hunyadiak korában (1437–1490). Pannonhalma 1928. 54.; *Szluha* Márton: Vas vármegye nemes családjai II. Bp. 2012. 805–807. Utóbbi helyen Himfi Miklós neve előtt tévesen a Töttösbéri előnév szerepel.

134 HU-MNL-OL-DL 44645.

135 *Arany K.:* Firenzei kereskedők i. m. 515–516. Juliannára vonatkozóan lásd továbbá: *Arany K.:* Manini család i. m. 330–331.

136 *Engel P.:* Archontológia i. m. 5., 10., 186.

137 HU-MNL-OL-DL 75459., 56106.

138 *de Remethe*: HU-MNL-OL-DL 17218. (1471), 102586. (1471), 103838. (1479); HU-MNL-OL-DF 209386. (1479) *de (eadem) Debrenthe*: HU-MNL-OL-DL 45596. (1475), A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo. I–XII. Szerk. Nagy Imre et al. Bp. 1871–1931. (a továbbiakban: Zichy) XI. 255. 138. sz. (HU-MNL-OL-DL 81828.) (1479), 102640. (1486), 102642. (1486), 102668. (1498) *de Laak*: HU-MNL-OL-DL 103904. (1485), 102633. (1485), 102634. (1485) A HU-MNL-OL-DL 50592. sz. oklevélben a *de eadem Debrenthe* kifejezés áthúzva, *de Lak*ra javítva szerepel.

139 HU-MNL-OL-DF 209353.

140 HU-MNL-OL-DF 209386.

141 HU-MNL-OL-DL 17218., 102586.

142 HU-MNL-OL-DL 45596.

143 Zichy XI. 255. 138. sz. (HU-MNL-OL-DL 81828.)

144 HU-MNL-OL-DL 103838.

145 HU-MNL-OL-DL 102668.

146 HU-MNL-OL-DL 102628.

147 *Pesthy F.:* Krassó i. m. 367. 279. sz. (HU-MNL-OL-DL 55167.) (1439); *Engel P.:* Archontológia i. m. 145.

148 HU-MNL-OL-DF 201432., 200528.

149 *Solymosi László:* Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernusztféle megyei adószámadások. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 3. Szerk. Madarász Lajos. Veszprém 1984. 180., 187., 198.; 521; HU-MNL-OL-DF 200560.

Ahogy említettem, Him fia Him ágának levezetése – különféle okokból – elakadt. Szót kell azonban még ejtenünk egy lehetséges kimenetelről, amelyet egyelőre, a rendelkezésre álló adatok alapján sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudunk. Mivel Him fia Himnek volt egy László nevű fia, és Him fiainál szórványosan a Himházi előnév használata is megfigyelhető az 1380-as évektől, felvethetjük Himházi László fia Antal, valamint fivérei leszármazásának esetleges kapcsolódását a Himfi családfához. A középkori Magyarország területéről a Veszprém vármegyei településen kívül nem ismerünk másik Himházát, és a rendelkezésre álló adatok alapján ők is inkább ehhez a megyéhez kötődtek. A Himfiekkel távoli – feltehetően a 13. századra visszanyúló – rokonságban álló Bakonyi, később Himházi/Léhérti családdal nem mutatható ki rokoni kapcsolat, a két család közötti érintkezésről egyetlen adat tanúskodik, a Himházi (*de Heemhaza*) Miklós fia János és Bakonyi (*de Bakany*) György fia Mihály közötti per (1370).[150] Bár Himházi Antal pályakezdése (*notarius specialis* az erdélyi alvajda hivatalában) földrajzi szempontból nem igazán illeszkedik a Himfiekről eddig megismert képbe, és az egyetlen kapcsolódási pont a Himfiekhez, közülük is a Döbröntei-ághoz a Kismiske, illetve Poton (Veszprém vm.) birtokért folytatott pereskedés, a Himházi és a Himfi családfa kronológiai szempontból egymáshoz illeszthető. Az 1391-ben és 1392-ben Devecseri előnévvel említett Antal (*litteratus de Devecher*) valószínűleg szintén őt takarja.[151]

150 HU-MNL-OL-DL 41810.
151 HU-MNL-OL-DL 101931., 102410.

1. tábla – Himfi

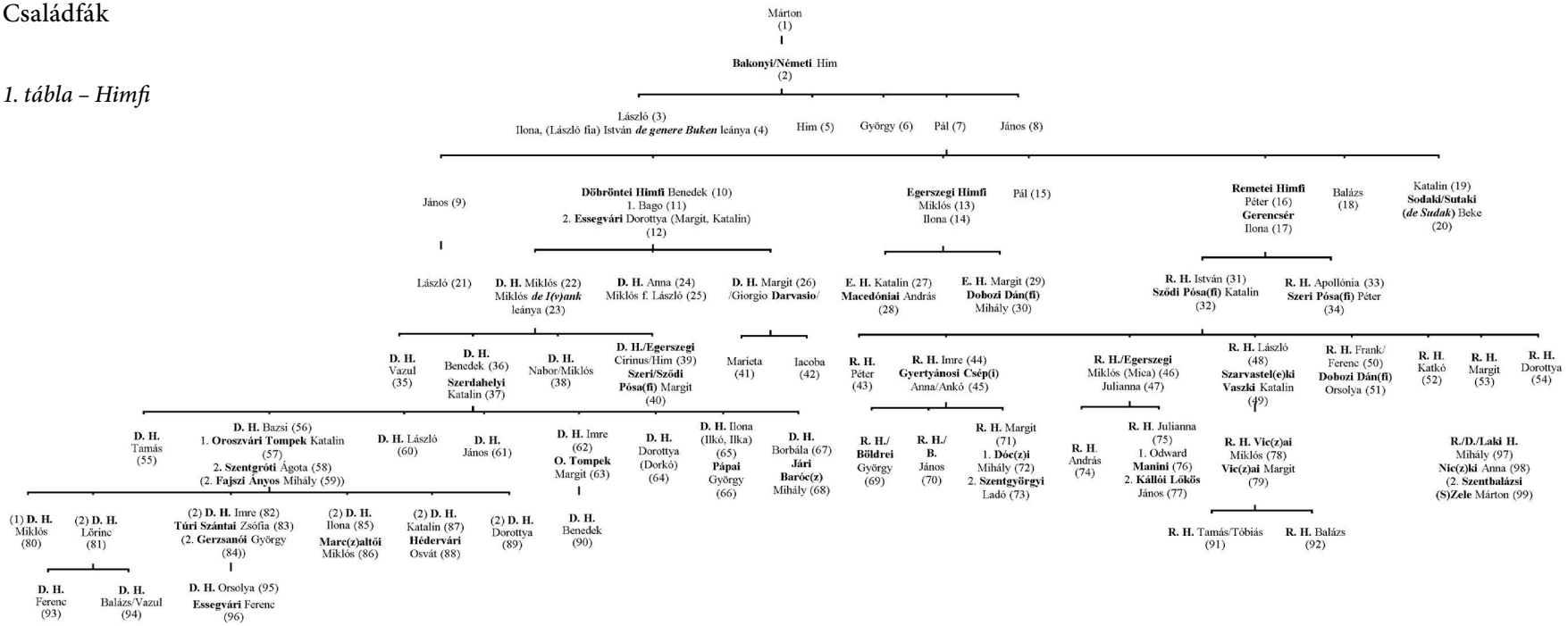

Vö. *Balogh Gyula:* A Himfi, Aracsai és Neszelei családok. Turul 27. (1909) 30–32.; Doc. Val. 74.; *Engel P.:* Genealógia i. m., Him rokonsága 1. tábla, Him rokonsága 2. tábla: Himfi; *Szatlóczki* Gábor: Zala megye archontológiai és genealógiai adattára (13–16. század). Arcanum, CD-ROM (2004), Döbröntei Himfi cs. másként Szarvaskői cs., Németi cs.; *Popa-Gorjanu, C.:* Himfi i. m. 246.! *Szluha* Márton: Vas vármegye nemes családjai I. Bp. 2011. 572. a Himfy, Töttösbéri címszó alatt tévesen egybemossa az itt tárgyalt családra és a Béri Himfiekre vonatkozó adatokat.

(1) Fejér V./2. 252–254. (HU-MNL-OL-DF 229949.) (1275)
(2) Fejér V./2. 252–254. (HU-MNL-OL-DF 229949.) (1275); HOkl. 80–81. 72. sz. (HU-MNL-OL-DL 997.) (1278)
(3) AOkl. IV. 33. 65. sz. (*Kumorovitz Lajos Bernát:* Veszprémi regeszták (1301–1387). Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 2. Bp. 1953. 42–43. 76. sz., HU-MNL-OL-DF 200094.) (1315/1317); *Horváth R.:* Heimiana i. m. 52., 53. (1329) *néhai:* AOkl. XIV. 38. 54. sz. (HU-MNL-OL-DL 40568.) (1330. jan. 22.) (a továbbiakban:) *de Pereztegfeu*: AOkl. X. 38–39. 5. sz. (HU-MNL-OL-DF 253100., 253133.) (1326)
(4) özv.: AOkl. XIV. 38. 54. sz. (HU-MNL-OL-DL 40568.) (1330)
(5–6) Lásd II. Tábla: Him fia György és Him leszármazása!
(7) AOkl. IV. 33. 65. sz. (*Kumorovitz L. B.:* Veszprémi regeszták i. m. 42–43. 76. sz., HU-MNL-OL-DF 200094.) (1315/1317); † 1342. dec. 7. és 1343. jan. 8. k.: AOkl. XXVII. 434–437. 717. sz. (HU-MNL-OL-DL 3439.) *egyik fiára n.n.* már 1336. febr. 20-án utalnak (*unus filius ipsius magistri Pauli*): AOkl. XX. 88–89. 61. sz. (HU-MNL-OL-DL 40721.)
(8) AOkl. VII. 273. 588. sz. (1323)
(9) AOkl. XXVI. 127. 128. sz. (HU-MNL-OL-DL 40880.) (1342); AOkl. XXXVIII. 110. 85. sz., HU-MNL-OL-DL 41236. (1354)
(10) *Turchányi T.:* Délmagyarország i. m. 85./*Horváth R.:* Heimiana i. m. 87. (1343. máj. 16.); †1380, *in festo beati Galli confessoris* (okt. 16.): HU-MNL-OL-DL 42182. (1381); Zala vármegye története. Oklevéltár II. Szerk. Nagy Imre – Véghely Dezső – Nagy Gyula. Bp. 1890. 199. 68. sz. (a továbbiakban: ZO II.) (HU-MNL-OL-DL 102364.) (1384)
(11) HU-MNL-OL-DL 108828. (1353)
(12) *n.n.: Engel P.:* Honor, vár, ispánság i. m. 891. (1372); *Popa-Gorjanu, C.:* Himfi i. m. 236. *Margit:* HU-MNL-OL-DL 42324. (1385. máj. 8.); *Horváth R.:* Heimiana i. m. 352., 355. (1387), 373. (1390), 380. (1391); ZO II., 240–241. 85. sz. (HU-MNL-OL-DL 102386.), ZsO. I. 1068. (1389); HU-MNL-OL-DL 42450. (1390); 102395. (1390); 102404. (1391); 102406. (1391); 42493., ZsO. I. 2052. (1391); HU-MNL-OL-DL 7695. (1391); 52819. (1393) *Dorottya:* HU-MNL-OL-DL 42016. (1376); 7179. (1385. máj. 25.); 102415., ZsO. I. 3144. (1393) *Katalin*: *Pesthy F.:* Krassó i. m. 208. 129. sz., ZsO. I. 1762.; 215–216. 132. sz., ZsO. I. 1879. (HU-MNL-OL-DL 52710.) (1390–1391); 52718. (1391); 68294. (1391); 102398. (1391); 52781. (1393); *Ortvay T. – Pesty F.:* Temes i. m. 242. 141. sz. (HU-MNL-OL-DL 42577.), ZsO. I. 3509. (1394. jún. 14.) stb. *További forrásokra l*ásd.: *Horváth R.:* Bigámista volt-e i. m. 117–118.!
(13) *Turchányi T.:* Délmagyarország i. m. 85./*Horváth R.:* Heimiana i. m. 85. (1343. okt. 13.); *Pesthy F.:* Krassó i. m. 163–164. 109. sz. (1385); HU-MNL-OL-DL 68274. (1386. máj. 8.) *néhai:* HU-MNL-OL-DL 101923. (1386. okt. 13.)

(14) özv.: *Ortvay T. – Pesty F.:* Temes i. m. 145–147. 96. sz., ZsO. I. 112. (HU-MNL-OL-DL 52552.) (1387); *Pesthy F.:* Krassó i. m. 217–218. 134. sz., ZsO. I. 2187. (HU-MNL-OL-DL 52739.)
(15) *Horváth R.:* Heimiana i. m. 94./HU-MNL-OL-DL 108853./108857./108883. (1344); AO VI., 372–374, 236. sz. (HU-MNL-OL-DL 41272.)/*Horváth R.:* Heimiana i. m. 120. (1351)
(16) *Horváth R.:* Heimiana i. m. 94./HU-MNL-OL-DL 108853./108857./108883. (1344); *Pesthy F.:* Krassó i. m. 127–128. 86. sz. (HU-MNL-OL-DL 52234.) (1375) *néhai: Tringli I.:* A Perényi család i. m. 91–92. 134. sz. (HU-MNL-OL-DL 70665.) (1377)
(17) özv.: *„relicta magistri filii Pauli Heim": Turchányi T.:* Délmagyarország i. m. 88./*Horváth R.:* Heimiana i. m. 272. (1377); *Pesthy F.:* Krassó i. m. 160–162. 106–107. sz. (HU-MNL-OL-DL 54442., 52445.) (1383)
(18) *Turchányi T.:* Délmagyarország i. m. 85./*Horváth R.:* Heimiana i. m. 85. (1343. okt. 13.); AOkl. XXXVIII. 110. 85. sz. (HU-MNL-OL-DL 41236.) (1354)
(19–20) özv.: HU-MNL-OL-DL 108819. (1352); Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius V. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Győr 1873. 154–156. 123. sz. (1370) *István fia Beke Nyitra vm. alispánja:* HU-MNL-OL-DL 108816., 108817., 108818. (1351)
(21) Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius I. Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr 1865. 222–224. 148. sz. (HU-MNL-OL-DL 41368., 41369.) (1358); 70654. (1370)
(22) *Turchányi T.:* Délmagyarország i. m. 86–87./*Horváth R.:* Heimiana i. m. 167. (1360); HU-MNL-OL-DL 42233. (1382. jún. 11.) *néhai*: HU-MNL-OL-DL 68266. (1382. okt.13.)
(23) *Horváth R.:* Heimiana i. m. 282. (1379) özv.: HU-MNL-OL-DL 108911. (1383)
(24–25) özv.: HU-MNL-OL-DL 42229. (1382); ZO II., 199. 68. sz. (HU-MNL-OL-DL 102364.) (1384); *Horváth R.:* Heimiana i. m. 360. (1388)
(26) *Óváry Lipót:* Regesták a Magyar Tudom. Akadémia Kézirattárában létező s olaszországi levéltárakban másolt magyar történelmi vonatkozású oklevelekből. Első közlemény. Történelmi Tár (1888) (3. sorozat, 11. kötet) 467–468./*Óváry Lipót:* Regesták a Magyar Tudom. Akadémia Kézirattárában létező s olaszországi levéltárakban másolt magyar történelmi vonatkozású oklevelekből. Első közlemény. Történelmi Tár (1888) (3. sorozat, 11. kötet) 63–64. 147–148. sz.; *E. Kovács P.:* Egy magyar rabszolganő i. m. 120–122. 1–2. sz. (1405, 1408)
(27–28) *Ortvay T. – Pesty F.:* Temes i. m. 145–147. 96. sz., ZsO. I. 112. (HU-MNL-OL-DL 52552.) (1387); *Pesthy F.:* Krassó i. m. 217–218. 134. sz. (1391) *néhai:* HU-MNL-OL-DL 54852. (1434) Lásd továbbá *Engel P.:* Genealógia i. m., Macedóniai!
(29) *puella:* Krassó i. m. 185–192. 125. sz., ZsO. I. 783., 871. (HU-MNL-OL-DL 52644.) (1389); *Pesthy F.:* Krassó i. m. 217–218. 134. sz., ZsO. I. 2187. (HU-MNL-OL-DL 52739.) (1391*) özv.: Ortvay T. – Pesty F.:* Temes i. m. 356–357. 215. sz. (HU-MNL-OL-DL 53251.) (1405); 53544. (1410)
(30) *néhai: Ortvay T. – Pesty F.:* Temes i. m. 356–357. 215. sz. (HU-MNL-OL-DL 53251.) (1405)
(31) Doc. Val. 221–223. 178. sz. (HU-MNL-OL-DL 47889.) (1370); ZsO. VIII. 536. (HU-MNL-OL-DL 54162.) (1421)
(32) *fel: Ortvay T. – Pesty F.:* Temes i. m. 301–302. 181. sz., ZsO. I. 1549. (HU-MNL-OL-DL 56629.) (é. n., ~1390); *Ortvay T. – Pesty F.:* Temes i. m. 427–428. 261. sz., ZsO. II./2. 7579. (HU-MNL-OL-DL 53529.) (1410); *Ortvay T. – Pesty F.:* Temes i. m. 556–557. 358. sz., ZsO. VI. (HU-MNL-OL-DL 54006.) (1418)
(33–34) *puella, jegyes n. n.: Turchányi T.:* Délmagyarország i. m. 90./*Horváth R.:* Heimiana i. m. 75. (1390) *fel.:* ZsO. X. 41. (1423)
(35) ? *Turchányi T.:* Délmagyarország i. m. 89./*Horváth R.:* Heimiana i. m. 264. (1377. aug. 28.) – de a kettő szövege nem egyezik, „*Himfi Benedeknek* és fiának, Miklósnak, meg unokáinak Miklós és Balázsnak"; HU-MNL-OL-DL 68266. (1382); *Ortvay T. – Pesty F.:* Temes i. m. 240–241. 139. sz., ZsO. I. 3510. (HU-MNL-OL-DL 42574.) (1394)
(36) HU-MNL-OL-DL 42312. (1382); *Ortvay T. – Pesty F.:* Temes i. m. 545–546., 345. sz., ZsO. VI. 1489. (HU-MNL-OL-DL 53999.) (1418) *néhai:* HU-MNL-OL-DL 43452., ZsO. VII. 1114. (1419)
(37) *fel.:* HU-MNL-OL-DL 43147., ZsO. III. 2130. (1412) özv.: HU-MNL-OL-DL 43452., ZsO. VII. 1114. (1419); HU-MNL-OL-DL 102467. (1437)
(38) ? (Miklósként?) *Turchányi T.:* Délmagyarország i. m. 89./*Horváth R.:* Heimiana i. m. 264. (1377. aug. 28.); HU-MNL-OL-DL 42255. (1383); ZsO. II./1. 944. (HU-MNL-OL-DF 261644.) (1401)
(39) HU-MNL-OL-DL 42255. (1383); *Pesthy F.:* Krassó i. m. 261–262. 175. sz., ZsO. II./2. 5688. (HU-MNL-OL-DL 53389.) (1407) *néhai*: *Horváth R.:* Heimiana i. m. 411. (1409); HU-MNL-OL-DL 43046., ZsO. II./2. 7578. (1410. máj. 11.)
(40) özv.: *Horváth R.:* Heimiana i. m. 411. (1409); HU-MNL-OL-DL 43046., ZsO. II./2. 7578. (1410)
(41–42) *E. Kovács P.:* Egy magyar rabszolganő i. m. 120–122. 1–2. sz. (1405, 1408)
(43) *Pesthy F.:* Krassó i. m. 233–234. 147. sz., ZsO. I. 5978. (HU-MNL-OL-DL 53032.) (1399)
(44) *Pesthy F.:* Krassó i. m. 233–234. 147. sz., ZsO. I. 5978. (HU-MNL-OL-DL 53032.) (1399); 54780–54781. (1432. jan. 29.) *néhai*: HU-MNL-OL-DL 54800. (1432. szept. 2.)
(45) *vsz. még nem házas:* HU-MNL-OL-DL 54535./54536. (1426. szept. 8.) *fel.:* HU-MNL-OL-DL 54552. (1426. nov. 11.) özv.: HU-MNL-OL-DL 54800. (1432. szept. 2.); 44589. (1450)
(46) HU-MNL-OL-DL 53580., ZsO. III. 215. (1411); HU-MNL-OL-DL 44253. (1439. jún. 8.) *néhai:* HU-MNL-OL-DL 44297. (1440. aug. 7.)
(47) özv.: HU-MNL-OL-DL 44297. (1440); 44605. (1451) *consors condam Nicolai Enfy dicti:* HU-MNL-OL-DL 44645. (1452. okt. 20.)
(48) *Ortvay T. – Pesty F.:* Temes i. m. 427–428. 261. sz., ZsO. II./2. 7579. (HU-MNL-OL-DL 53529.) (1410); 54978. (1435. szept. 15.) *néhai: Pesthy F.:* Krassó i. m. 356–357. 261. sz. (HU-MNL-OL-DL 55121.) (1437. ápr. 13.)
(49) *fel.:* HU-MNL-OL-DL 44045. (1435) özv.: *Pesthy F.:* Krassó i. m. 356–357. 261. sz. (HU-MNL-OL-DL 55121.) (1437), 44605. (1451)
(50) HU-MNL-OL-DL 53580., ZsO. III. 215. (1411); HU-MNL-OL-DL 55158. (1438. dec. 21.)
(51) *fel.:* HU-MNL-OL-DL 54879. (1434)
(52) *Ortvay T. – Pesty F.:* Temes i. m. 427–428. 261. sz., ZsO. II./2. 7579. (HU-MNL-OL-DL 53529.) (1410)
(53–54) *Ortvay T. – Pesty F.:* Temes i. m. 556–557. 358. sz., ZsO. VI. 1935. (HU-MNL-OL-DL 54006.) (1418)
(55) HU-MNL-OL-DL 53580., ZsO. III. 215. (1411); HU-MNL-OL-DL 102616. (1480. szept. 15.) *utolsó említése méltóságsorban: C. Tóth et al.:* Archontológia I. i. m. 257. (1481. febr. 11.) *néhai*: HU-MNL-OL-DF 274081. (1481. jún. 20.)
(56) HU-MNL-OL-DL 53580., ZsO. III. 215. (1411); HU-MNL-OL-DL 102523. (1451. jan.18.) *néhai*: A Frangepán család oklevéltára (1454–1527) II. Magyar Történelmi Emlékek 38. Szerk. Thallóczy Lajos – Barabás Samu. Bp. 1913. (a továbbiakban: Frangepán II.) 11–12. 12. sz. (HU-MNL-OL-DL 38907., 102533.) (1455) 1451. márc.-tól eltűnik az oklevelekből, csak kiskorú fia, Lőrinc vonatkozásában említik, „néhai" megjelölés nélkül.
(57) *fel.:* HU-MNL-OL-DL 43898. (1431); 44275., 102480., 102482. (1439. dec. 27.)
(58) *H. B. fel.: Hermann István, ifj.*: Adalékok Szentgrót várának XV. századi történetéhez. In: Ezredforduló. A Pápai Művelődéstörténeti Társaság milleniumi emlékkönyve. Szerk. Hermann István – Mezei Zsolt. Pápa 2001. 166–168. 1. sz. (HU-MNL-OL-DL 102504.) (1447) özv.: HU-MNL-OL-DL 102537. (1458) *F. Á. M. fel.*: HU-MNL-OL-DL 72256., HU-MNL-OL-DF 200512. (1467) özv.: HU-MNL-OL-DL 102218. (1482) (1472-ben már özvegy), 46044. (1486) *néhai*: *Hermann I.:* Szentgrót vára i. m. 169–171. 3. sz. (HU-MNL-OL-DL 91035.) (1496)
(59) Lásd *Engel P.:* Genealógia i. m., Ányos (fajszi)!
(60) HU-MNL-OL-DL 53580., ZsO. III. 215. (1411); HU-MNL-OL-DL 102542. (1459)
(61) HU-MNL-OL-DL 43452., ZsO. VII. 1114. (1419); HU-MNL-OL-DL 106831. (1442)
(62) HU-MNL-OL-DL 53580., ZsO. III. 215. (1411); HU-MNL-OL-DL 100558. (1440. máj. 16.); *Lukcsics* József: A veszprémi püspökség római oklevéltára III. 1416–1492. Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. Bp. 1902. 115. 191. sz. (1440. okt. 1.) *néhai*: HU-MNL-OL-DL 102486. (1440. okt. 10.)
(63) *puella:* HU-MNL-OL-DL 43898. (1431. aug. 22.) *puella, jegyes:* HU-MNL-OL-DL 100485. (1431. aug. 25.); 102054. (1432) *fel.:* HU-MNL-OL-DL 100542./100558. (1438) *Himfi vezetéknévvel: Rudolf*

Kropf: Andreas Baumkircher és Városszalónak városkapui. In: Határon innen, határon túl. Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára. Szerk. Bariska István – Mayer László. Szombathely 2012. 261. (1456) – A feltételezhető forráshely - HU-MNL-OL-P 1313-I.-1.-6. (59. o.) (14. sz.) (Almarium I., Ladula 7.) – azonban Tompek Magdolnára vonatkozik.

(64) *puella*: HU-MNL-OL-DL 106953./ZsO. IX. 1006. (1422); HU-MNL-OL-DF 248932. (1429)

(65) *puella:* HU-MNL-OL-DL 106953./ZsO. IX. 1006. (1422); HU-MNL-OL-DF 248932. (1429) *fel.:* HU-MNL-OL-DL 102501. (1446); 68406. (1466) néhai: HU-MNL-OL-DL 68560. (1474 u.)

(66) HU-MNL-OL-DL 17628. (1474. dec. 16.) *néhai:* HU-MNL-OL-DL 68560. (1474 u.) *somlói* (1419) és *ugodi várnagy* (1421) (Horváth R.: Várak és politika i. m. 110., 111.)

(67) *puella:* HU-MNL-OL-DL 106953./ZsO. IX. 1006. (1422); HU-MNL-OL-DF 248932. (1429) *fel.:* HU-MNL-OL-DL 102501. (1446) özv.: HU-MNL-OL-DL 102521. (1450); 108582. (1451)

(68) Lásd a Jári Baróc(z) család leszármazását: *Szatlóczki G.:* Zala megye i. m., Jári Baróc cs. és *Petrik Iván:* A Jári atyafiság nemzedékrendje és birtokai a középkorban. Acta Papensia 16 (2016) 11–12., 22., 27. (2. és 7. Tábla)!

(69) *Pesthy F.:* Krassó i. m. 347–348. 249. sz. (HU-MNL-OL-DL 54850.) (1434); 55368. (1448)

(70) *Pesthy F.:* Krassó i. m. 347–348. 249. sz. (HU-MNL-OL-DL 54850.) (1434); 55491. (1451)

(71) HU-MNL-OL-DL 56628. (1440–1450); *Csánki D.:* Magyarország történelmi földrajza i. m. 230–231. (*Szentgyörgyi cs.*) (1479)

(72–73) *Csánki D.:* Magyarország történelmi földrajza i. m. 230–231. (*Szentgyörgyi cs.*)

(74) HU-MNL-OL-DL 44605. (1451)

(75) *kn.n.:* HU-MNL-OL-DL 44297. (1440) *O. M. I. fel.:* HU-MNL-OL-DL 44645. (1452) özv., ill. K. L. J. fel.: HU-MNL-OL-DL 55612. (1457) özv.: HU-MNL-OL-DL 75459. (1476); 75469. (1483)

(76) HU-MNL-OL-DL 44645. (1452)

(77) Lásd *Engel P.:* Genealógia i. m., Balogsemjén nem 1. Kállai 2. tábla: kállói Lőkös!

(78) HU-MNL-OL-DL 44605. (1451); *Dreska G.:* A pannonhalmi konvent III. i. m. 189–191. 696. sz. (HU-MNL-OL-DL 17830., HU-MNL-OL-DF 265151.) (1476) *néhai*: HU-MNL-OL-DL 50592. v. (1487. ápr. 12.); *Horváth R.:* Heimiana i. m. 628., 632. (1492–1493)

(79) Sopron II., 434–437. 269. sz./*Pesty F.:* A szörényi bánság i. m. 77–79. 80. sz. (1465) özv.: HU-MNL-OL-DL 50592. v. (1487. ápr. 12.)

(80) HU-MNL-OL-DL 44275., 102480., 102482. (1439. dec. 27.); 100558. (1440. máj. 16.)

(81) *puerus, ut dixit, in tenera aetate constitutis*: HU-MNL-OL-DL102524., 44563. (1450); 102612. (1480); 102620. (1481. máj. 4.)

(82) HU-MNL-OL-DL 108582. (1451) *néhai*: *Neumann Tibor:* A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526). Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Bp. 2012. 261–262. 294. sz. (HU-MNL-OL-DL 102687.) (1502. máj. 7.)

(83) *H. I. fel.:* HU-MNL-OL-DF 273884. (1485) özv.: *Neumann T.:* Szapolyai oklevéltár 261–262. 294. sz. (HU-MNL-OL-DL 102687.) (1502); 102691. (1503) *G. Gy. fel.:* HU-MNL-OL-DL 68479. (1504); 102700. (1514) *néhai*: HU-MNL-OL-DF 209466. (1523)

(84) 1523. jan. 19. (HU-MNL-OL-DL 47489.) *néhai*: 1523. márc. 4. (HU-MNL-OL-DF 209466.) *somogyi országgyűlési követ* (1518) (*C. Tóth et al.:* Archontológia II. i. m. 520.)

(85) *fel.:* A Héderváry-család oklevéltára I. Közl. Radvánszky Béla – Závodszky Levente. Bp. 1909. (a továbbiakban: Héderváry I.) 340–342. 259. sz., 351–353. 267. sz. (HU-MNL-OL-DL 45373.) (1468); 101267. (1499) özv.: *Dreska* Gábor: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára IV. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 19. Győr 2013. 113. 893. sz. (HU-MNL-OL-DL 90422.) (1513)

(86) *cseszneki* várnagy: HU-MNL-OL-DL 90417–90418. (1510) Lásd a *Marczalthői család* családfáját (*Nagy Iván:* Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal VII. Pest 1860. 293.)!

(87) *hajadon:* Frangepán II., 11–12. 12. sz. (HU-MNL-OL-DL 38907., 102533.) (1455) *fel.:* Héderváry I., 340–342. 259. sz., 351–353. 267. sz. (HU-MNL-OL-DL 45373.) (1468); 102620. (1481)

(88) Lásd a Hédervériak leszármazását: *Engel P.:* Genealógia i. m., Héder nem 2. tábla: Hédervári, valamint *A Héderváry-család nemzedékrendje/ Héderváry Osvát leszármazottjai* (A Héderváry-család oklevéltára II. Közl. Závodszky Levente. Bp. 1922. (a továbbiakban: Héderváry II.) I./II. lap)!

(89) Frangepán II., 11–12. 12. sz. (HU-MNL-OL-DL 38907., 102533.) (1455)

(90) HU-MNL-OL-DL 100558. (1440. máj. 16.); 102486. (1440. okt. 10.)

(91–92) HU-MNL-OL-DL 50592. v. (1487. ápr. 12.) (*n.n.*); *Horváth R.:* Heimiana i. m. 628., 632. (1492–1493); *Bilkei I.:* Zala megye levéltára i. m. 189. F26. (1499)

(93–94) HU-MNL-OL-DF 274052. (1480); 253977. (1504)

(95) *puella*: Héderváry II., 380–381. 407. sz. (HU-MNL-OL-DL 46182.) (1492); 102688. (1502) *fel.:* HU-MNL-OL-DL 102691. (1503); 68554. (1526) özv.: *Lukinich Imre:* Podmaniczky-család i. m. 211–233. (1542. dec. 7.)

(96) Lásd az Essegváriak leszármazását: *Szatlóczki G.:* Zala megye i. m., Essegvári cs. a Lőrinte nemzetségből Lőrintei cs., Csékúti cs., Essegvári cs., Szegvári cs.!

(97) HU-MNL-OL-DL 17218. (1471); HU-MNL-OL-DF 209386. (1479) *néhai:* HU-MNL-OL-DL 102628. (1484)

(98–99) *R./D./L. H. M. özv., Sz. (S)Z. M. fel.:* HU-MNL-OL-DL 102628. (1484); 102668. (1498) *Engel P.:* Genealógia i. m., Zele (szentbalázsi, kökényesi, Zala m.)

2. tábla – Him fia György és Him leszármazása
(Újlaki, Litéri, Perdői (Perdei, Predei))

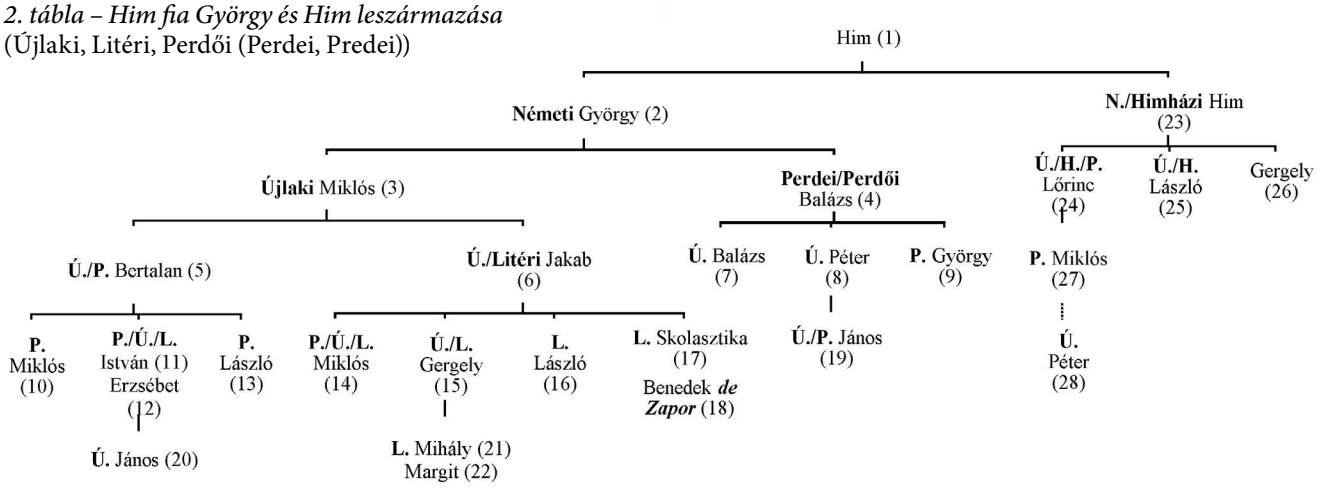

A forrást és az abban szereplő, birtoknévből képzett „előnevet", illetve családnevet csak annál a személynél tüntettem fel, akire az oklevélben konkrétan hivatkoznak, a megnevezett felmenőnél nem. Bár természetesen nem zárható ki, hogy ő is ugyanarról a helységről nevezte magát, de az esetek többségében nem derül ki, hogy az oklevél kiállításának időpontjában életben volt-e még. Elhunyt személy néhaiként történő vagy özvegye említésénél csak a legkorábbi dátumot jegyeztem fel. A sok említéssel bíró családtagoknál (a családfán 2, 3, 23, 24, 25 számmal jelölve) csak a legfontosabb (1. és utolsó említés, birtoknévből képzett jelző, tisztség stb.) forrásokat tüntettem fel, míg a többi családtagnál igyekeztem valamennyi, általam ismert oklevél jelzetét megadni.

(1) Lásd I. tábla: Himfi családfa!
(2) AOkl. IV. 33. 65. sz. (*Kumorovitz L. B.:* Veszprémi regeszták i. m. 42–43. 76. sz., HU-MNL-OL-DF 200094.) (1315/1317) (*de Nemty)* AOkl. XIX. 367. 819. sz. (HU-MNL-OL-DL 41022.) (1335)
(3) *Horváth R.:* Heimiana i. m. 94./HU-MNL-OL-DL 108853./108857./108883. (1344) Újlaki: AO VI., 380. 241. sz. (HU-MNL-OL-DL 41273.) (1355); 41304. (1357); 108845. (1357); 108844. (1359); 42043. (1377); 6795. (1381) *de Heemfalva:* HU-MNL-OL-DL 108906. (1371)
(4) *Horváth R.:* Heimiana i. m. 94./HU-MNL-OL-DL 108853./108857./108883. (1344), *Horváth R.:* Heimiana i. m. 99. (1345); AO VI., 130–132. 85. sz., AOkl. XXXVII. 412–413. 705. sz. (HU-MNL-OL-DL 66638.) (1353) *Újlaki* (testvére révén)*:* HU-MNL-OL-DL 41304. (1357), 108845. (1357) *de Prede*: HU-MNL-OL-DL 42376. (1388)
(5) Újlaki: *Kóta Péter:* Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban I. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről (1130) 1212–1526. Vas megyei levéltári füzetek 8. Szombathely 1997. 75. 200. sz., ZsO. I. 3114. (HU-MNL-OL-DF 279120.) (1393) *de Perd(u)e/Perdwe: Pesthy F.:* Krassó i. m. 244. 157. sz., ZsO. II./1. 3115. (HU-MNL-OL-DL 53208.) (1404); *Ortvay T. – Pesty F.:* Temes i. m. 353–354. 212. sz., ZsO. II./1. 3994. (HU-MNL-OL-DL 53245.) (1405); ZsO. XIII. 969. (1426)
(6) Újlaki: *Kóta P.:* Középkori oklevelek i. m. 75. 200. sz., ZsO. I. 3114. (HU-MNL-OL-DF 279120.) (1393) *Litéri (de Lyt(h)er):* HU-MNL-OL-DF 201263. (1433); 201365. (1434) *néhai:* HU-MNL-OL-DL 102552. (1465)
(7) *Pesthy F.:* Krassó i. m. 43–44. 31. sz./AOkl. XLIV. 419. 791. sz. (HU-MNL-OL-DL 51898.), *Szentpétery Imre:* A Nagykállói Kállay-család levéltára (Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai.) II. 1351–1386. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság kiadványai 2. Bp. 1943. 85–86. 1378. sz. (1360); AOkl. XLIV. 595. 1115. sz., 603–604. 1130. sz. (HU-MNL-OL-DL 51909.), *Szentpétery I.:* Kállay-család i. m. 88. 1389. sz. (1360); *Pesthy F.:* Krassó i. m. 70–71. 55. sz. (1365) (HU-MNL-OL-DL 52074.) Újlaki: ZsO. I. 3519. (HU-MNL-OL-DL 42579.) (1394); ZsO. I. 3685. (HU-MNL-OL-DL 68305.) (1394)
(8) *Pesthy F.:* Krassó i. m. 43–44. 31. sz./AOkl. XLIV. 419. 791. sz. (HU-MNL-OL-DL 51898.), *Szentpétery I.:* Kállay-család i. m. 85–86. 1378. sz. (1360); AOkl. XLIV. 595. 1115. sz, 603–604. 1130. sz. (HU-MNL-OL-DL 51909.), *Szentpétery I.:* Kállay-család i. m. 88. 1389. sz. (1360); *Pesthy F.:* Krassó i. m. 70–71. 55. sz. (1365) (HU-MNL-OL-DL 52074.) Újlaki: *Horváth R.:* Heimiana i. m. 370. (1390); *Kóta P.:* Középkori oklevelek i. m. 75. 200. sz., ZsO. I. 3114. (HU-MNL-OL-DF 279120.) (1393); ZsO. I. 3519. (HU-MNL-OL-DL 42579.) (1394); ZsO. I. 3685. (68305.) (1394); HU-MNL-OL-DL 102417. (1395) özv. n. n.: ZsO. II./1. 1388. (HU-MNL-OL-DL 102427.) (1402) *néhai:* HU-MNL-OL-DL 102572. (1470)
(9) *Pesthy F.:* Krassó i. m. 43–44. 31. sz./AOkl. XLIV. 419. 791. sz. (HU-MNL-OL-DL 51898.), *Szentpétery I.:* Kállay-család i. m. 85–86. 1378. sz. (1360); AOkl. XLIV. 595. 1115. sz., 603–604. 1130. sz. (HU-MNL-OL-DL 51909.), *Szentpétery I.:* Kállay-család i. m. 88. 1389. sz. (1360); *Pesthy F.:* Krassó i. m. 70–71. 55. sz. (1365) (HU-MNL-OL-DL 52074.) *de Perede*: *Pesthy F.:* Krassó i. m. 179–180. 120. sz., ZsO. I. 720. (HU-MNL-OL-DL 52601.) (1388)
(10) *de Peredw*: *Pesthy F.:* Krassó i. m. 279–280. 191. sz., ZsO. IV. 2048., 2281. (HU-MNL-OL-DL 53779.) (1414)
(11) *de Perdwe/Perde*: ZsO. XIII. 969. (1426); *Pesthy F.:* Krassó i. m. 367. 279. sz. (HU-MNL-OL-DL 55167.) (1439) – *krassói alispán*; HU-MNL-OL-DL 14085. (1447) *de Perdwe alias de Lyter*: HU-MNL-OL-DF 201313. (1447), HU-MNL-OL-DL 45124. (1464) *néhai*: *Perde dicti de Wylak*: HU-MNL-OL-DL 102552. (1465)
(12) HU-MNL-OL-DL 102552. (1465); 16256. (1465); 24550. (1465); 16265. (1465)
(13) *de Perdwe:* ZsO. XIII. 969. (1426)
(14) *de Perde*: *Pesthy F.:* Krassó i. m. 239. 153. sz., ZsO. II./1. 760. (1417 k.) Újlaki: HU-MNL-OL-DL 49767. (1449); 49791. (1449); 49792. (1449) *Litéri (de Lyther, Lither):* HU-MNL-OL-DL 49666. (1450); 49654. (1451)
(15) Újlaki: HU-MNL-OL-DL 49767. (1449); 49791. (1449); 49792. (1449) *Litéri (de Lyt(t)her, Lither):* HU-MNL-OL-DL 49666. (1450); 49654. (1451); 14947. (1455); 15708. (1462); 45124. (1464); 102552. (1465); 16256. (1465); 24550. (1465); 16265. (1465); *Kóta P.:* Középkori oklevelek i. m. 155–156. 462. sz., HU-MNL-OL-DF 279232. (1469, de 3 évvel korábbi eseményekre von.); HU-MNL-OL-DL 49970. (1470) (1470/1471, de 6 évvel azelőtti eseményekre von.))
(16) *Litéri (de Lyt(t)he(e)r, Lither):* HU-MNL-OL-DL 49666. (1450); 49654. (1451); 14947. (1455); 15708. (1462); 45124. (1464); 102552. (1465); 16256. (1465); 24550. (1465); 16265. (1465); *Kóta P.:* Középkori oklevelek i. m. 155–156. 462. sz., HU-MNL-OL-DF 279232. (1469, de 3 évvel korábbi eseményekre von.); HU-MNL-OL-DF 201432. (1472. júl. 23.: *végrendelkezése*/aug. 9.: *néhai*); 200528. (1472)
(17–18) HU-MNL-OL-DF 201432. (1472)

(19) Újlaki: ZsO. II./1. 1388. (HU-MNL-OL-DL 102427.) (1402) *de Perde*: *Pesthy F.:* Krassó i. m. 239. 153. sz., ZsO. II./1. 760. (1417 k.)
(20) Újlaki: HU-MNL-OL-DL 49767. (1449); 49791. (1449); 49792. (1449); 49793. (1450)
(21) *Litéri (de Lyther):* HU-MNL-OL-DL 102552. (1465); 16256. (1465); HU-MNL-OL-DF 201432. (1472.); 200528. (1472) – *in aetate iuvenili*; *Solymosi L.:* Veszprém megye 1488. évi adólajstroma i. m. 180., 187. (1488) *néhai:* HU-MNL-OL-DF 200562./200561. (1492); HU-MNL-OL-DL 102652. (1493); 66638. (1493)
(22) özv.: HU-MNL-OL-DF 200563. (1492); 200564. (1492); *Horváth R.:* Heimiana i. m. 628. (1492)
(23) AOkl. IV. 33. 65. sz. (*Kumorovitz L. B.:* Veszprémi regeszták i. m. 42–43. 76. sz., HU-MNL-OL-DF 200094.) (1315/1317) (*de Nemty) comes leporariferorum*: AOkl. XXIX. 174–175. 244. sz. (HU-MNL-OL-DL 40975.) (1345. ápr. 16.) † 1346. febr. 12. e.: AOkl. XXX. 73–74. 106. sz. (HU-MNL-OL-DL 41002.); 6795. (1381) (*de Hemhaza*) (egy korábbi perben rokonára, György fia Miklósra kirótt bírság miatt hivatkoznak rá („*…coram nostris praedecessoribus et nobis convictus extitisset et agravatus…*" (Szécsi Miklós országbíró))
(24) *Horváth R.:* Heimiana i. m. 94./HU-MNL-OL-DL 108853./108857./108883. (1344) *de Heemfalva:* HU-MNL-OL-DL 108906. (1371) *de Hemhaza*: *Sörös Pongrácz:* A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története VIII. A bakonybéli apátság története. I. Az önállóság kora 1023–1548. Bp. 1903. 398–399. 113. sz. (1373); HU-MNL-OL-DL 6795. (1381), 42376. (1388) *de Prede*: *Kumorovitz L. B.:* 1375. évi havasalföldi hadjárat i. m. 977. 6. sz. (HU-MNL-OL-DL 47943.)/*Engel P.:* A török-magyar háborúk i. m. 568. (1375/1386.12.17.) *Aszuági* (*de Ozyag(h)*) (*filius Heym filii Rach*): AOkl. XLVII. 353. 617. sz., *Pesthy F.:* Krassó i. m. 58. 42. sz. (HU-MNL-OL-DL 52008.), *Szentpétery I.:* Kállay-család i. m. 112. 1486. sz. (1363); AOkl. XLVIII. 21. 14. sz., *Pesthy F.:* Krassó i. m. 59. 43. sz. (HU-MNL-OL-DL 52012.), *Szentpétery I.:* Kállay-család i. m. 113. 1490. sz. (1364)
(25) *Horváth R.:* Heimiana i. m. 94./HU-MNL-OL-DL 108853./108857./108883. (1344) *de Hemhaza*: HU-MNL-OL-DL 6795. (1381) *de Gyrog*: AOkl. XLIV. 300. 566. sz. (HU-MNL-OL-DL 91551.), 454. 855. sz. (HU-MNL-OL-DL 91561.) (1360)
(26) AO VI., 130–132. 85. sz., AOkl. XXXVII. 412–413. 705. sz. (HU-MNL-OL-DL 66638.) (1353); 41304. (1357); 108845.(1357) *de Heemfalva:* HU-MNL-OL-DL 108906. (1371)
(27) *de Perede*: *Pesthy F.:* Krassó i. m. 179–180. 120. sz., ZsO. I. 720. (HU-MNL-OL-DL 52601.) (1388)
(28) Újlaki: *Kóta P.:* Középkori oklevelek i. m. 75. 200. sz., ZsO. I. 3114. (1393) (HU-MNL-OL-DF 279120.) Miklós fiaival, Bertalannal és Jakabbal és Balázs fia Péterrel együtt említik, helyzete bizonytalan a családfán, viszont Lőrincnek volt egy Miklós nevű fia.

3. tábla – Himházi (Antal)

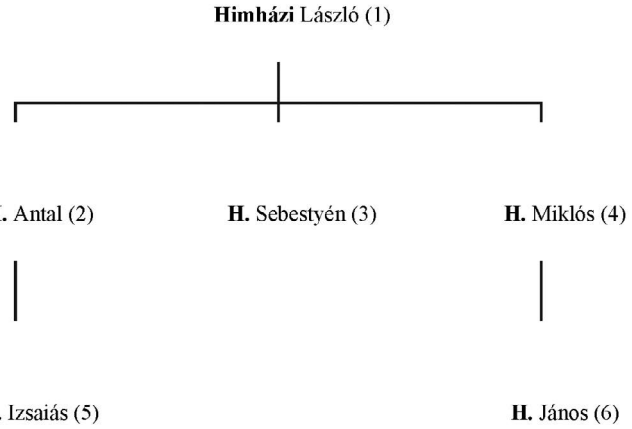

(1–6) HU-MNL-OL-DL 102420. (1390)
(2) deák, *litteratus: Borsa Iván:* Az Abaffy család levéltára 1247–1515. A Dancs család levéltára 1232–1525. A Hanvay család levéltára 1216–1525. Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 23. Bp. 1993. 129. 147. sz. (HU-MNL-OL-DL 56927.) (1385) (Hanvay) stb. *notarius specialis* id. Losonci László erdélyi vajda, Temes János alvajda (*Engel P.:* Archontológia i. m. 13.) hivatalában: HU-MNL-OL-DL 10752. (1377); *Jakó Zsigmond – Hegyi Géza – W. Kovács András:* Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez V. 1373–1389. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Kiadványai II. Forráskiadványok 60. Bp. 2021. 126–127. 260. sz., 147–148. 305. sz., 160. 334. sz. (HU-MNL-OL-DL 32214., 28576., 10752., 28085) (1377) *notarius* a nádori kúrián (Garai Miklós nádor (*Engel P.:* Archontológia i. m. 4.)): *Borsa I.:* Hanvay család i. m. 122–123. 139. sz. (HU-MNL-OL-DL 56921.); 126–128. 144. sz. (HU-MNL-OL-DL 56926.) (1384) (Hanvay); *Kumorovitz L. B.:* Veszprémi regeszták i. m. 332. 856. sz. (HU-MNL-OL-DF 201061.) (1386) altárnokmester: HU-MNL-OL-DL 102420.; 42452., ZsO. I. 1560. (1390) Kanizsai Miklós tárnokmester ítélőmestere és altárnokmester: *Pesthy F.:* Krassó i. m. 185–192. 125. sz., ZsO. I. 783., 871., 1073. (HU-MNL-OL-DL 52644.) (1389); 42653., ZsO. I. 4925. (1397); *Engel P.:* Archontológia i. m. 38.
(5) HU-MNL-OL-DL 42653., ZsO. I. 4925. (1397) deák, fehérvári káptalani kiküldött: ZsO. II./2. 6245. (1408); ZsO. III. 1669. nádori/királyi ember: ZsO. IV. 1909. (1414); ZsO. V. 1964. (1416) fehérvári kanonok, a Szent Demeter-oltár igazgatója: ZsO. VI. 2178. (1418) fehérvári dékán(kanonok), sokszor *procurator*: ZsO. VII. 211., 218-219., 233., 378. (1419); ZsO. VIII. 189., 1027. (1421); ZsO. IX. 149., 200. (1422); ZsO. X. 48., 323., 1545. (1423); ZsO. XI. 1440. (1424); ZsO. XII. 319., 527., 231., 533., 703. (1425) fehérvári dékán(-kanonok), kir. ember is: ZsO. XIV. 496., 701–702., 746. (1427); *Ribi András:* A fehérvári káptalan archontológiája (1301–1457). Turul 94. (2018) 141., 145., 149. stb.
(6) HU-MNL-OL-DL 41810. (1370); *Dreska* Gábor: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára I. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 6. Győr 2007. 271–273. 242. sz. (HU-MNL-OL-DL 6871.) (1382)

Pálosfalvi Tamás

Besenyők Bozókon – avagy honnan származott Fáncsy Borbála, Diósgyőr úrnője?

Who was Barbara Fáncsy, Lady of Diósgyőr?
Barbara Fáncsy, Lady of Diósgyőr, is a well-known figure of Hungarian history in the decades following the battle of Mohács. Married first to Stephen Pemfflinger, then to Sigismund Balassa, she has traditionally been linked to the Slavonian noble family of Fáncsi of Gordova. The study argues that there existed two Fáncsi families in medieval Hungary, one based in Slavonia and Somogy county, the other in Fejér county, and Barbara in fact came from this latter family. Retracing the pre-1526 careers of her kinsmen, the study reconstructs the dynamic social rise of the Fáncsi family after 1490, and tries to identify those members of the family who were active in Barbara's entourage after her acquisition of the lordship of Diósgyőr.

„[Fánchy] Borbála asszony elei, no meg a testvérei is kivétel nélkül nagyhírű kapitányok voltak, akik a törökök ellen folytatott harcban ugyancsak kitettek magukért. A harcias családi szellemből Fánchy Borbála is sokat örökölt. Bátor asszony volt, aki, ha a dolog úgy fordult, a katonái élén is megállotta a helyét. De egyébként régi szabású magyar főasszony volt, aki szerette a nemzetét s ha kellett, szívesen áldozott a közjónak. Dolgos, gondos és lelkes gazdasszony volt, aki örömmel fonogatott otthon, szívesen foglalkozott a gazdálkodás minden ágával. Támogatta a szegény diákokat a tanulásukban; jutalmazta az övéit, – de lesujtott azokra, akik ellene fondorkodtak. Buzgó katholikus asszony volt s Zay Ferenc tanúsága szerint a diósgyőri uradalom népét ő tartotta meg a katholikus hitben." Takáts Sándor írta e szép sorokat Balassa Zsigmond feleségéről, Diósgyőr úrnőjéről *Régi magyar asszonyok* című munkájában, amelyben egy egész fejezetet szentelt a 16. századi magyar történelem e nevezetes szereplőjének. Igaz, a fejezet legnagyobb részét Borbála asszony és a miskolciak egymással vívott elkeseredett küzdelme teszi ki, azon epizód, amely a diósgyőri úrnőség és a katolikus hit védelme mellett az 1563-ban elhunyt Fáncsy Borbála életének leginkább ismert és leggyakrabban ismételt eleme.[1] Mondhatni, Borbála asszony Diósgyőr úrnőjeként vonult be a történelembe, nagyhírű „elei" és „testvérei" viszont nem sok figyelmet ébresztettek maguk iránt, ami aztán temérdek félreértés forrásává vált jóformán a mai napig. A jelen írás célja ezért nem is az, hogy Fáncsy Borbála kalandos életének rajzát újabb színekkel árnyalja. Inkább arra tesz kísérletet, hogy kiderítse, milyen út vezette Borbála családját Diósgyőrig, és kik voltak nagyhírű „elei" és „testvérei". Röviden: ki volt Fáncsy Borbála?

Engel Pál a Gordovai Fáncs(i)[2] családról készített családfáján a törzshöz nem illeszthető töredékként tüntetett föl egy bizonyos Fáncsi Orbánt, a fiával, Gáspárral együtt, akiknek életére a 16. század elejéről talált adatokat.[3] Hogy jó úton járt, bizonyítani látszik egy korabeli oklevél, amelyben Orbánt gordovai Fáncsi Orbánként említik,[4] és még inkább egy másik, amelyben saját maga tett bevallást a garamszentbenedeki konvent előtt, az oklevél szerint gordovai Fáncsi Orbánként.[5] Fáncsi Orbán Engel által is ismert két felesége, litvai Horváth Katalin, illetve Bári Ilona ugyancsak utalhat arra, hogy Orbánt alappal lehet a jómódú, Szlavóniában és Somogy megyében is jelentős birtokokkal rendelkező gordovai Fáncsi családhoz kapcsolni. Katalin a horvát, vagy bosnyák származású Horváth Damján unokahúga volt, aki az 1470-es években viselte a dalmát-horvát, szlavón és boszniai báni tisztet.[6] Ami Ilonát illeti, ő a jelek szerint a Mátyás ural-

1 *Takáts Sándor:* Régi magyar asszonyok. Bp. 1914. 144–162. (Az idézet a 144–145. oldalon.); Miskolc története II. 1526-tól 1702-ig. Szerk. Tóth Péter közreműködésével Szakály Ferenc. Miskolc 1998. 58–64., 383., 444. (A hivatkozott részek szerzői Bessenyei József, Tóth Péter és Balogh Judit.); *Czeglédy Ilona – Lovász Emese:* Élet a diósgyőri várban. Miskolc 2000. 17–19. Köszönöm C. Tóth Norbertnek, Neumann Tibornak, Szabó András Péternek és Virovecz Nándornak a tanulmányhoz fűzött észrevételeit.

2 A gordovai Fáncs(i) család Fáncs nevű őséről vette a nevét, tekintettel azonban arra, hogy a Fáncsi alak már a 15. században is gyakran előfordul, a tanulmányban így fogom használni. Fáncsinak nevezem a fáncsi Fáncsi család tagjait is, kivéve Borbálát, akinek esetében meghagytam a szakirodalomban elterjedt Fáncsy írásmódot.

3 *Engel Pál:* Magyar középkori adattár. Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp. 2001.: Fáncs(i) (gordovai).

4 HU-MNL-OL-DL 90254. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár]: „Urbani Fanchy de Gordowa".

5 HU-MNL-OL-DF 206796. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény] 323. fk.

6 Horváth Damjánra lásd *Marija Karbić:* Od hrvatskog sitnog plemića do ugarskog velikaša i hrvatskog bana: Damjan Horvat od Litve i njegova obitelj. In: Croato-Hungarica. Uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih

kodásának második felében felemelkedő Nagylucsei Orbán kincstartó, győri püspök fivérének volt a leánya.[7] Mind a Litvai Horvátok, mind a Báriak rendelkeztek szlavóniai birtokokkal, nem volna tehát meglepő, ha családi kapcsolatba kerültek volna a gordovai Fáncsiakkal.

Bár Engel Pál Mohács után nem követte a gordovai Fáncsiakat, a – nem túlságosan bőséges – történeti irodalom megerősíteni látszik azt a feltevést, hogy a középkorban és a kora újkorban is egyetlen Fáncsi nevű család létezett Magyarországon, jelesül az, amelyik a Körös megyei Gordováról nevezte magát, jóllehet tagjai – mint Fáncsy Borbála példája mutatja – idővel jó messze kerültek névadó birtokuktól. Nagy Iván nevezetes művében „gordovai és dennai Fáncsy" név alatt vette föl Fáncsi Orbán leszármazottait, és bár az általa összeállított családfa hibás, azonosítása közkeletűvé vált, annak ellenére is, hogy sem Fáncsy Borbála, sem a rokonai nem használták soha a gordovai előnevet.[8] Újabban Kubinyi András,[9] majd a hozzá hasonlóan alapos forrásfeltárást végző Bessenyei József sorolta a Mohács utáni évtizedekben Diósgyőrött feltűnő Fáncsiakat (köztük a címben is szereplő Borbálát) a gordovai Fáncsiak közé,[10] az azonosítást pedig mások is átvették.[11]

Mindjárt a tanulmány elején le kell azonban szögeznünk, hogy Orbán e valószínűnek, mi több – a két okleveles említés esetében – szinte kétségtelennek tűnő bizonyítékok dacára sem tartozott a gordovai Fáncsi családhoz. Ezt sejtetik mindjárt azok a szlavóniai adóösszeírások, amelyek a 15. század végéről és a 16. század elejéről, tehát Orbán életéből maradtak fenn, és amelyekben egyszer sem bukkan fel a neve a Körös megyei Fáncsi birtokok kapcsán.[12] Szerencsénkre nem kell túlságosan sokáig nyomozni ahhoz, hogy az ilyen módon támadó gyanúra megerősítést találjunk: a csehországi Brno városában őrzött Seilern levéltár magyar viszonylatban bőséges anyagot hagyományozott az utókorra egy másik Fáncsi családról, amelynek késő középkori és kora újkori története legalább olyan érdekes, mint „névrokonaié". Az új nyomon indított kutatás viszonylag terjedelmes további információmennyiséget hozott felszínre ahhoz, hogy érdemes legyen összefoglalni mindazt, amit az „új" Fáncsi családról tudni lehet. Történetük elválasztása a „régi" Fáncsiaktól nem mindig könnyű, mert látni fogjuk, hogy a két Fáncsi család története a névazonosságon túl is több ponton érintkezett, és az egyes „építőkockák" pontos beillesztése nem mindig problémamentes.

A minket most közelebbről érdeklő Fáncsi család egy „Nather" Máté nevű személytől származott le, aki eredetileg a Fejér megyei Töbörzsök (*Tuburchuk*) villában (ma Sárbogárd része) élt. Az ő apja, ugyancsak Máté,[13] egy Csötör (*Chutur*) nevű társával együtt, 1269-ben kérte és kapta IV. Béla királytól a szintén Fejér megyei Fáncs (*Fanch*) földet, amelyről később leszármazottai a nevüket vették.[14] Mindebből világos, hogy Máté a megye déli részén megtelepült besenyők közé tartozott, akiknek falvai ezen a vidéken különösen nagy számban sorakoztak.[15] Származása, könnyű belátni, nem jogosította vérmes reményekre, és története nem is volna különösebben érdekes, ha nem volnánk kíváncsiak rá, miképpen jutott távoli leszármazottja a bevezetőben említett házasságokhoz, mégpedig úgy, hogy azoknak jó kétszáz évig semmi előzménye nem volt. Kíváncsiságunk, ennyit érdemes előrebocsátani, elnyeri méltó jutalmát, mert a család váratlan felemelkedésének rekonstrukciója több szempontból is igen tanulságosnak bizonyult.

„Nather" Máté 1335-ben immár ispáni címmel mint „fáncsi nemes besenyő" tűnik fel,[16] de 1355-ben ismét Töbörzsöki néven osztozott meg névadó birtokán Domokos fia Istvánnal, aki minden bizonnyal Csötör leszármazottja volt. Ez alkalommal említik négy fiát, Miklóst, Jánost, Pétert és Balázst.[17] 1358-ban Máté Fejér megye egyik szolgabírája volt.[18] Fiai közül Miklós ismeretlen természetű, de valószínűleg katonai szolgálatok jutalmaként kapta Lajos királytól a közeli, ugyancsak besenyők lakta Cece részét, de távolról sem bizonyos, hogy sikerült ténylegesen birtokba vennie.[19] A fivére, Péter, apjához hasonlóan megyéje egyik szolgabírója lett.[20] Tekintve, hogy a szolgabíróság ekkoriban még viszonylag jelentős hivatalnak számított, ismételt hivatalviselésüket akár a helyi előkelőség jelének is tekinthetjük.[21] A következő század nagyobbik részében azonban ennek már semmi nyoma.

Máté fiainak leszármazottairól, akiket már következetesen Fáncsról neveznek, a neveiken kívül szinte semmit nem tudunk. Máté fia Balázs a felesége jogán tartott igényt a szomszédos Alap egy részére,[22] és 1420 előtt utód nélkül hunyt el.[23]

veza. A horvát-magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából. Szerk. Milka Jauk-Pinhak, Kiss Gy. Csaba, Nyomárkay István. Zagreb 2002. 119–125.; *Neumann Tibor:* Horváth Damján (orbászi-szelcei-litvai). Az NKFI K 134690. számú projekt keretei között a késő középkori udvartartás tagjairól készülő életrajzi lexikon már elkészült szócikke (kézirat).

7 Erre lásd alább.

8 *Nagy Iván:* Magyarország családai. Czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I-XII. kötet és pótlék-kötet. Pest 1857–1868. IV. 113–115. és pótlék-kötet 227–228.; vö. *Odescalchi Artúr:* Bosnyák Tamás s Fánchy Gáspár és György temetési szertartása 1634 és 1642. Századok 9. (1875) 418.: „A második temetési leírás is nagyrendű régi kihalt nemzetségnek, a dennai és gordovai Fáncsyaknak két tagját illeti."

9 *Kubinyi András:* A Pemfflingerek Bécsben és Budán. Adatok a két főváros polgárságának középkor végi gazdasági és családi összeköttetéseihez. In: *uő.:* Tanulmányok Budapest középkori történetéről I–II. Bp. 2009. II. 754.

10 Enyingi Török Bálint. Bev. és a forrásokat közzéteszi: Bessenyei József. Budapest 1994. XXVIII.

11 *Virovecz* Nándor: Híres-hírhedt Balassa Menyhárt. Bp. 2023. 36.

12 *Josip Adamček – Ivan Kampuš:* Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću. Zagreb 1976. 7., 32., 62., 100–101.

13 Anjou-kori oklevéltár. Documentares Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia I–LIII. kötetek. Szerk. Kristó Gyula et al. Bp.–Szeged 1990–2024. (a továbbiakban: AOkl.) XIX. 279. sz.

14 HU-MNL-OL-DF 249082.

15 *Györffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. Budapest 1963–1998. II. 325–326., 362., 411. Már Györffy helyesen állapította meg a Fáncsy (!) család besenyő származását (uo. 337.), de késő középkori történetüket, értelemszerűen, nem vizsgálta.

16 AOkl. XIX. 263. sz.

17 Uo. XXXIX. 520. sz. Más Töbörzsökiek: DL 41477.

18 AOkl. XLII. 421. sz.

19 HU-MNL-OL-DF 249124.

20 HU-MNL-OL-DF 249173.

21 *Engel Pál:* A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. Bp. 1998. 108.

22 HU-MNL-OL-DF 249153.

23 Zsigmondkori Oklevéltár I–XV. (1387–1428) Összeállította: Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor – Lakatos Bálint

Péter fia Pál és Miklós fia Gergely ügyvédeket vallanak egy ízben, mások mellett tulajdon rokonukat, János fia Tamást.[24] Érdekesség, hogy ekkoriban Fáncsot több ízben is lakatlan birtoknak mondják.[25] Annyi bizonyosnak látszik, hogy a családnak Fáncson és Töbörzsökön kívül nem voltak részei, mivel 1427-ben Fáncsi Gergely e két birtok után adta ki Fáncsi Tamás özvegyének, immár Dádi[26] Imre feleségének, hitbérét és jegyajándékát.[27] 1436-ból tudunk a család jobbágyairól és (nem nemes) familiárisairól, amiből legfeljebb arra következtethetünk, hogy nem a nemesség legalsó, jobbágyokkal sem bíró rétegéhez tartoztak ekkor.[28]

1456-ban Gergely fia Ferenc és a fia, Pál azért volt kénytelen tiltakozni a fehérvári káptalan előtt, mert egy bizonyos *Langhy* Demeter és Csőszi Fülöp a feleségeikkel együtt felkérték maguknak V. László királytól Fáncs és Töbörzsök őket illető részeit.[29] 1479-ben nádasdi nemesek akarták elidegeníteni nádasdi részeiket Földvári Dénes fia Jánosnak, ekkor a Fáncsiak azzal a hivatkozással tiltakoztak, hogy a birtokrészek megszerzésének joga vérrokonság és szomszédság jogán őket inkább megilleti. Az oklevélből kiderül, hogy egy Vasföldi (*Wasfeldi*) Demeter nevű embernek is része volt Fáncs birtokban, ő nyilván azonos *Langhy* Demeterrel;[30] ennél fontosabb azonban, hogy ekkor ismerjük meg azokat a Fáncsiakat, akik a századforduló körüli években az ismeretlenség homályából az országos politika színpadára emelték a családot. Fáncsi Ferenc fia Pál három fia mellett Ferenc másik fiának, Barnabásnak négy fiát sorolja föl az oklevél, első helyen Imrét és Orbánt.[31] A következő évben Barnabás és Pál, ismereteink szerint, először gyarapította az öröklött családi vagyont: kürtösi Izsép Jánostól vették meg 43 forintért az ugyancsak Fejér megyei Ság – korábban Besenyőség[32] – egy részét.[33]

1492 novemberében Fáncsi Imre, Barnabás legidősebb fia fajszi Ányos Ferenccel együtt tett bevallást Bátori István országbíró előtt. Eszerint viszály támadt közöttük a néhai szentgyörgyi Vince Tamásnak a Fejér megyei Mecsér, Szentgyörgy, Csór, Zerjebakonya és Balinka, a Veszprém megyei Lepsény és Esztergár, valamint a Zala megyei Örs birtokokban lévő részei miatt, amelyeket Ferenc jogi úton szerzett vissza idegen kézből, de a két felet egyenlő jogon (*equali iure*) megilletik; most azonban úgy döntöttek, hogy a viszály elsimítását fogott bírákra bízzák.[34] A szentgyörgyi Vince család a Zsigmond-kor elején emelkedett fel, mégpedig a kamarai igazgatás területén, és a 15. század folyamán is megőrizte tekintélyét, egészen addig, míg az oklevélben említett Vince Tamás visegrádi várnagyban magva nem szakadt.[35] A felsorolt birtokoknak legalább egy részét halála előtt a feleségének, raszinyakeresztúri Bocskai Margitnak vallotta, aki házasságuk idején tekintélyes összeggel segítette birtokai visszaváltását.[36] Ezért voltak tehát „idegen kézen", és azt is tudjuk, miért Ányos Ferenc intézkedett a visszaperlésükről: ő ugyanis Ányos Imre és szentgyörgyi Vince Tamás Orsolya nevű leányának unokája volt.[37] Abból pedig, hogy a birtokok „egyenlő jogon" illették meg Ányos Ferencet és Fáncsi Imrét, következik, hogy az utóbbi édesanyja is szentgyörgyi Vince leszármazott lehetett.

Nos, egy 15. század végi feljegyzésből tudjuk, hogy szentgyörgyi Vince Tamás leányának, az előbb említett Dorottyának a második férje Bezerédi Zsigmond volt, és az ő Katalin nevű lánya és Fáncsi Barnabás házasságából született Imre, Orbán és Ferenc.[38] Az Ányosok és Fáncsiak közötti megegyezés nyoma, hogy 1504-ben Fáncsi Imre szentgyörgyi officiálisát említik,[39] 1511-ben pedig Orbán szerepel szentgyörgyi, balinkai, csóri és esztergári birtokosként.[40] Anyjuk révén a Fáncsiak eszerint sógorságba kerültek olyan tekintélyes családokkal, mint a fajszi Ányosok, a Bocskaiak, a Batthyányak, a Bezerédiek és a Hásságyiak, vagy, nem utolsó sorban, mint az alább még sokat szereplő Somiak.[41] Részeik voltak immár nyolc Fejér és két Veszprém megyei birtokban,[42] ami komoly elmozdulást jelentett ahhoz képest, ahol egy generációval korábban tartottak. Nagyon valószínű tehát, hogy a további emelkedés hamarosan tapasztalható jeleit Fáncsi Barnabás házasságához és az azzal járó, előre nem látható birtokgyarapodáshoz, illetve – mindenekelőtt – kapcsolati tőkéhez kell kötnünk.

Legközelebb az 1490-es évek közepén találkozunk a fáncsi nemesekkel. Ernuszt Zsigmond kincstartó nevezetes számadásaiban többször is feltűnik egy bizonyos Fáncsi János: egyszer mint Zemplén megyei adószedő,[43] majd amikor a kincstartó Asszonypatakára küldi szintén adóügyben,[44] végül mint a kincstartó *parvulus*-a, akit ura megint csak adóügyben küld

– Mikó Gábor – Péterfi Bence. (A Magyar Nemzeti/Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39, 41., 43., 49., 52., 55., 59., 61.) Bp. 1951–2022. (a továbbiakban: ZsO.) VII. 1618. sz.

24 Uo. XI. 1224. sz.

25 Uo. IX. 142., 617., 945., X. 715. sz.

26 Ma Dádpuszta, Ozora mellett.

27 ZsO. XIV. 643. sz.

28 HU-MNL-OL-DF 249238.

29 HU-MNL-OL-DF 249279, itt „Fanch dictus".

30 Sőt, alighanem azonos az 1466-ban említett Fáncsi Demeterrel is: HU-MNL-OL-DF 249302. Vö. HU-MNL-OL-DF 249378. (*Wasasfewlde* puszta). 1460-ban Fáncsi Ferenc fia Demeterként említik (Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae pars II. Opera Stephani Kaprinai. Vindobonae MDCCLXXI. 447.), így a legvalószínűbb, hogy Ferencnek egy másik házasságából született, és Pálnak és Barnabásnak féltestvére volt.

31 HU-MNL-OL-DF 249350. Tévesen Pál fiaiként, de az oklevél megfogalmazásából egyértelműen kiderül, hogy az *eiusdem* után Barnabást kell érteni.

32 HU-MNL-OL-DF 249147: Besenewsagh.

33 HU-MNL-OL-DF 249353.

34 HU-MNL-OL-DL 72263.

35 A családra lásd *Fügedi Erik:* A Szentgyörgyi Vincze család. A Veszprém megyei múzeumok közleményei 11 (1972) 261–269.

36 HU-MNL-OL-DF 263437.

37 *Faragó Dávid:* Ányos János (fajszi, vámosi). Az NKFI K 134690. számú projekt keretei között a késő középkori udvartartás tagjairól készülő életrajzi lexikon már elkészült szócikke (kézirat).

38 *Fügedi E.:* Szentgyörgyi Vincze i. m. 266.

39 „Francisco Nagh officiali Emerici de Fanch in dicta Zenthgewrgh" – HU-MNL-OL-DL 68724.

40 HU-MNL-OL-DL 106083/034. fk.

41 A szentgyörgyi Vincék házassági kapcsolataira l. *Fügedi E.:* Szentgyörgyi Vincze i. m., főleg a családfák 267–268.

42 (Kővágó)örsi birtoklásuknak nincs nyoma.

43 *Neumann Tibor:* Registrum proventuum regni Hungariae. A Magyar Királyság kicstartójának számadáskönyve (1494–1495). Bp. 2019. 117.

44 Uo. 255.

a Vas megyei adószedőhöz.[45] Az idézett adatokból jól látható, hogy mindhárom ismert megbízatása a pénzügyigazgatáshoz kapcsolódott, és egyértelműen a kincstartó embere volt. Tekintettel arra, hogy a Fejér megyei Fáncsi családból ezidőtájt nem ismerünk János nevű tagot (Gergely fia Ferencnek említik ugyan János nevű fivérét 1436-ban, de ő az 1490-es években, ha megérte egyáltalán, aligha volt olyan fizikai állapotban, hogy a kincstartó embereként járja az országot), a számadáskönyvben szereplő Fáncsi Jánost bátran a gordovai Fáncsi családhoz sorolhatjuk: minden bizonnyal a család kevésbé előkelő ágából származó Miklós fia Jánosról van szó, bár a zempléni adószedő esetében okkal gondolhatunk Frank fia Jánosra is, aki 1493-ban Somogy megye alispánja volt.[46] Feltűnik ugyanakkor a számadásokban egy további Fáncsi is, keresztnév nélkül, aki 1495-ben Somi Józsa temesi ispán szolgálatában állt.[47] Nos, utóbbi Fáncsi biztosan azonosítható Fáncsi Barnabás fiával, Imrével. Som ugyan Somogy megyében feküdt, de a Fejér délnyugati csücskében lévő Fáncs közelében, így nem meglepő, hogy Imre a bárói karrierjét 1494-ben kezdő Somi Józsa szolgálatába állt; különösen nem akkor, ha, mint láttuk, a szentgyörgyi Vincék révén rokonságban is álltak.[48] A dolgot egészen bizonyossá teszi Váradi Péter kalocsai érsek 1495-ben Fejes Benedek baricsi (Szerém m.) várnagyhoz írott levele, amelyben arról tesz említést, hogy a várnagy Fáncsi Imre jelenlétében tett ígéretet a gondjaira bízott vár átadására.[49]

Annyi bizonyos, hogy Somi Józsa szolgálata drasztikus változást hozott a Fáncsi család életében. Sajnos, a középkori magyar forrásanyag jellegéből adódóan a változást eredményező lépések sorrendje távolról sem világos. Nem tudjuk először is, meddig tartott Imre szolgálata Somi Józsa családjában. Józsa fia, Somi Gáspár, 1511-ben csak általánosságban említette Imre és Orbán szolgálatait, amelyeket előbb az apjának, majd annak halála után neki tettek. Ebből mindenesetre kiderül, hogy valamikor Orbán is követte bátyját a temesi ispán udvarába.[50] Amikor legközelebb hallunk róluk 1500-ban, a szemesi pálosok perjele adja el a kolostora nevében Fáncsi néhai Barnabás fiainak, Imrének, Orbánnak és Ferencnek, valamint Nádasdi Jakabnak a Fejér megyei Nádasd birtokot, valamint két pusztát, száz forintért.[51] A három fivér *nobilis* címe egyértelműen azt látszik jelezni, hogy ekkor még az újabb birtokszerzemény dacára sem beszélhetünk említésre méltó társadalmi emelkedésről. Ez ugyanakkor valóban csupán a látszat.

1503-ban (vagy 1504-ben) Fáncsi Pál Fejér megye követeként jelent meg az országgyűlésen,[52] és néhány évvel korábban, mint láttuk, Fáncsi Orbán már litvai Horváth Katalin férje volt.[53] Igaz, az oklevél gordovai Fáncsiként említi, de ezen nem kell meglepődni: a királyi vizsgálati parancs írnoka ekkor még aligha tudott arról, hogy Fejérben is él egy Fáncsi család, vagy ha tudott is róla, nyilván elképzelhetetlennek tartotta, hogy annak egy tagja szerepel az éppen papírra vetett mandátumban.[54] A néhai Fáncs László szlavón bán leszármazottairól viszont bizonyosan hallott már, hát hozzájuk kapcsolta a mi Orbánunkat.[55] Feltehetően ugyanez történt Orbán 1505. évi tiltakozása kapcsán is: nyilván Fáncsi Orbánként azonosította magát, a gordovait már a bevallás lejegyzője fűzte hozzá. Gyanítható, hogy ezekben az években nem csak a két írnok keverte a két családot, ilyen módon tulajdonképpen megágyazva a későbbi történetírói zűrzavarnak. Felmerül viszont a kérdés, miképpen jutott a Fejér megyei kisnemes egy várbirtokos előkelő család leányának kezéhez, ráadásul a távoli Hont megyében?

A választ egyelőre ne keressük, hanem bonyolítsuk tovább a problémát. 1506 novemberében ugyanis a nagyságos Hédervári Ferenc az országbíró előtt familiárisának, vitézlő Fáncsi Imrének és a feleségének, Brigitta asszonynak vallotta a Fejér megyei Igar birtokon lévő részét.[56] A dolog előzményéhez

45 Uo. 446.

46 Uo. 117. (a vonatkozó jegyzet).

47 Uo. 311.: „Fanchy famulo domini Jose"

48 Somi Józsának az anyja volt szentgyörgyi Vince Orsolya, lásd *Fügedi E.:* Szentgyörgyi Vincze i. m. 267., a levéltári jegyzetekkel. A Somi család felemelkedése (és persze Jagelló-kori karrierje), oly sok más bárói család történetéhez hasonlóan, még megírásra vár. Névadó, és sokáig egyetlen birtokuk Somogy megyében fekszik, és a 13. század végén bizonyosan a Tibold nemzetség kezében volt. Ekkor osztozás révén Tibold nembeli Kozma fiai: Zerje és Demeter kapták, az azóta eltűnt Kapurév faluval együtt (*Karácsonyi* János*:* A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1900. [reprint: Nap Kiadó] 1008.). Ugyanitt 1358-ban egy bizonyos Somi Demeter fia Demeterrel találkozunk, akit talán nem túl nagy merészség az említett Tibold nembeli Kozma fia Demeter fiával azonosítani (AOkl. XLII. 360.). Somi néven legközelebb aztán az a Somi András tűnik fel, akitől a késő középkorban virágzó Somi család leszármazott (*Engel P.:* Középkori magyar genealógia i. m. Somi). Jóllehet Demeter fia Demeter és András között nem tudunk rokoni kapcsolatot kimutatni, tekintettel a birtok- és névazonosságra, megkockáztatható, hogy a Somi család is a Tibold nemzetséghez sorolandó. Ennek látszólag ellentmond, hogy Somi Józsa és Gáspár címerében a Győr nemzetség liliomait látjuk, nem pedig a Tiboldok kardjait. (Vö. pl. HU-MNL-OL-DL 82268., DL 23227., ill. a bizonyosan Tibold nembeli Szencsei László pecsétjére: DL 70046., DL 103877.; a Szencsei címer leírására lásd *Lővei Pál:* Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevelén függő pecsétek. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor és Rácz György. Bp.–Piliscsaba 2009. 174–175.). Valószínű ugyanakkor, hogy ennek oka Somi András fia Tamás házasságában keresendő, aki a Győr nembeli Gyulai István leányát vette feleségül (ZsO. VIII. 869.). Érdemes megjegyezni egyébként, hogy Somi Józsa felesége, Szerdahelyi Imrefi Márta is a Győr nemzetségből származott.

49 "Quoniam nuper praesente etiam Emerico Fanchi obtulisti libenter te exoneratum officio illo castellanatus de Barich, et aliter te nobis potius serviturum" – Petri de Warda ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarum archiepiscopi epistolae, cum nonnullis Wladislai II regis Hungariae literis Petri causa scriptis. Praefatus est, et indicem chronologicum subjecit Carolus Wagner presbyter dioecesis Strigoniensis. Posonii et Cassoviae, sumptibus Joannis Michaelis Landerer typographi et bibliopolae, MDCC LXXVI. 271.

50 HU-MNL-OL-DF 249397.

51 HU-MNL-OL-DF 249378.

52 *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András:* Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék. Bp. 2017. 511.

53 HU-MNL-OL-DL 90254.

54 Jellemző, hogy 1501-ben a jászói konvent jegyzője „Forach"-i Orbánnak írta. HU-MNL-OL-DL 90257.

55 A gordovai Fáncs(i) családra lásd *Tamás Pálosfalvi:* The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526. Bp. 2014. 111–122.; *C. Tóth Norbert:* A Gordovai család vagyoni helyzete 1424-ben. In: Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Neumann Tibor. Bp. 2004. 271–290.

56 HU-MNL-OL-DF 249391.

tartozik, hogy nem sokkal korábban Ferenc úr 12 ezer forint kölcsön fejében Batthyány Benedek kincstartónak kötötte le Tamási és Ozora várakat a tartozékaikkal együtt, kifejezetten kivéve közülük Igart, nyilván azért, hogy azt Fáncsi Imrének adhassa.[57] Brigitta asszony pedig nem volt más, mint a néhai Hédervári Osvát leánya, aki, mint Hédervári Ferenc nyomatékosan kiemelte, „a Hédervári urak családjából, véréből és nemzetségéből" (*ex familia sanguineque et progenie dominorum de Hederwara*) származott. Hédervári Brigitta ugyan nem a család bárói ágához tartozott, de mégis csak igen jól csengő nevet viselt; Ferenc úr aligha véletlenül hangsúlyozta nőrokonának előkelő származását, mert a közte és Fáncsi Imre közötti szakadék, ha lehet, még nagyobb volt, mint az, amelyik Fáncsi Orbán és Horváth Katalin között tátongott. Hédervári Ferenc bevallásában azt állította, hogy Imre már jó ideje (*a plerisque iam temporibus evolutis*) szolgálja őt. Csakhogy nem tudunk róla, hogy Ferenc 1507. évi jajcai báni kinevezése[58] előtt bármiféle hivatalt viselt volna. Ebből következik, hogy Fáncsi Imre sem valamilyen hivatal kapcsán, hanem legfeljebb a főúr kíséretének tagjaként szolgálhatta Hédervárit. Egyértelműen erre utal, hogy Imre feleségül nyerte ura rokonát, Hédervári Brigittát, ami mindenképpen hosszú és szoros kapcsolatra utal a dominus családjával. Mivel Brigitta 1504 áprilisában még hajadon volt,[59] a házasságra valamikor ezen időpont után kerülhetett sor.

A dolog további érdekessége, hogy Hédervári bevallásával csaknem egyidőben Batthyány Benedek kincstartó is bevallást tett Fáncsi Imre javára. Ő ugyancsak Imre több éven át (*per certa iam annorum curricula*) szerzett érdemeire hivatkozott, és ezekért cserében megígérte, hogy amennyiben Hédervári Ferenc utód nélküli halála folytán ténylegesen Tamási vár és tartozékai birtokába kerülne, haladéktalanul átadja a vár és uradalom felét Fáncsi Imrének vagy az örököseinek.[60] Batthyány néhány hónappal a bevallás előtt került a bárók közé kincstartóként, de előtte éveken át a pénzügyigazgatásban tevékenykedett.[61] Mint Hédervári Ferenc bevallásából kiderül, Batthyány fiatal kora óta kötődött hozzá, és segítette őt, nyilván apja, Miklós tárnokmester halála (1492/93) után. Úgy tűnik, hogy a Somi-rokonság mellett Batthyány személye és Hédervárihoz fűződő kapcsolata adhat kulcsot a Fáncsiak titkának megfejtéséhez.

Bár szívósan tartja magát az Alapiak horvátországi eredetének tévhite, a család valójában a Fejér megyei Alapról, a Fáncsiak szomszédságából származott.[62] Mi több, a jelek szerint ugyanúgy besenyő eredetű volt, és ennek emléke még a 15. század derekán is élt.[63] Ősük minden bizonnyal az a *Chydur* fia András volt, aki 1359-ben szerepel fivérével, Salamonnal, akiben az Alapi Salamon család ősatyját kell látnunk.[64] Talán nem túl nagy merészség a név és a szomszédság alapján kapcsolatot keresni *Chydur* és azon *Chutur* között, aki, mint láttuk, 1269-ben Fáncs földet kapta. Hogy nem járunk túlságosan messze a valóságtól, mutatja, hogy Alapi István fiai, István és Benedek, még 1502-ben is együtt szerepelnek egy bizonyos Töbörzsöki Pálfi Benedekkel, aki viszont nem lehet más, mint Fáncsi Pál fia, Fáncsi Imre és Orbán unokatestvére.[65] Vagyis igen valószínű, hogy az Alapiak és a Fáncsiak, ha nem is származtak közös őstől (ami egyébként minden további nélkül elképzelhető), kezdetben együtt birtokoltak, mégpedig Töbörzsökön.

Az Alapiak késő középkori karrierjének elindítója László fia András volt, aki Batthyány Margitot vette feleségül, részt szerzett felesége családjának dunántúli birtokaiban, és felvéve annak nevét, megalapította az alapi Batthyány családot. Egy másik, korábbi vagy későbbi, házasságából született az az Alapi Boldizsár, aki később Corvin János herceg vezető familiárisa és szlavón vicebán lett, és akitől a Mohács után virágzó nagykemléki Alapy család leszármazott. Batthyány Margit szülte Alapi Andrásnak Benedeket, a későbbi kincstartót és budai várnagyot, aki, mint láttuk, Fáncsi Imre javára a bevallást tette.[66] Nos, elég valószínű, hogy Benedek pályafutását anyai rokona, Batthyány Boldizsár indította el, akivel együtt kapott címeradományt 1500-ban.[67] Az is feltehető, hogy ezután Benedek a temesi ispán famíliájából maga mellé vette földijét, talán távoli rokonát, Fáncsi Imrét, aki így valamiképpen maga is a pénzügyigazgatásban tevékenykedett tovább. Talán szintén Batthyánynak volt köszönhető, hogy Imre bejutott a Hédervváriak ozorai udvarába,[68] ahol aztán szolgálatával elnyerte Hédervári Brigitta kezét. Most már csak arra kellene választ találnunk, hogyan lett Imre fivére, Orbán, még ez előtt litvai Horváth Katalin férje. A kérdésre, tekintve, hogy Orbánról a házasságán kívül 1517 előtt viszonylag keveset tudunk, sajnos csak több, egyformán bizonyíthatatlan hipotézissel tudunk válaszolni. Horváth Katalin egyik testvére, Dorottya, Hatvani Menyhért felesége volt, akinek ugyancsak Dorottya nevű unokatestvére Báncsai András budavári udvarbíró felesége lett.[69] Báncsai Batthyány Benedekkel biztosan, de talán Fáncsi Imrével is ismeretségbe került hivatala révén, elképzelhető tehát, hogy ő hívta fel a Fáncsiak figyelmét a házasság lehetőségére. De megtehette ugyanezt maga Batthyány is, vagy a Fáncsiak többi főúri patrónusa (Somi, Hédervári) közül valamelyik. Bármi volt is a helyzet, a

57 *Radvánszky* Béla – *Závodszky Levente:* A Héderváry család oklevéltára. I–II. Bp. 1909–1922. I. 506.

58 *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás:* Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. Bp. 2016. 142. Hivatalát ráadásul a jelek szerint át sem vette.

59 *Radvánszky B. – Závodszky L.:* Héderváry család i. m. I. 500: „nobilis puelle Brigide".

60 HU-MNL-OL-DL 46774.

61 *Soós Ferenc:* Magyarország kincstartói 1340-1540. Bp. 1999. 54–55. A kalocsai érsekség kormányzója (vagyis az érsekség jövedelmeinek kezelője), majd máramarosi sókamaraispán.

62 Lásd pl. Magyar Nagylexikon I. A-Anc (Bp. 1993) 408. Vö. *Pálosfalvi, T.:* Noble Elite i. m. 52.

63 HU-MNL-OL-DL 66430: „Benedicto dicto Bessenew" (de Alap)

64 AOkl. XLIII. 265.

65 HU-MNL-OL-DL 66437.

66 Minderre lásd *Pálosfalvi, T.:* Noble Elite i. m. 52–53.

67 *Áldásy Antal:* Batthyány Boldizsár és Benedek címeres levele 1500-ból. Turul 12 (1894) 94–96.

68 Hédervári Ferenc ozorai datálásai: HU-MNL-OL-DL 25450 (1506), DL 89064 (1516). Ott is végrendelkezik: *Radvánszky B. – Závodszky L.:* Héderváry család oklevéltára i. m. II. 41.

69 *Engel P.:* Középkori magyar genealógia i. m. Báncsa nem. Báncsaira lásd *Kubinyi András:* A budai vár udvarbírói hivatala. Kísérlet az országos és a királyi magánjövedelmek szétválasztására. In *Uő.:* Tanulmányok Budapest középkori történetéről i. m. I. 265.

lényeg az, hogy a Fáncsiak ekkor a saját kiinduló helyzetükhöz képest lényegesen magasabb szinten is „partiképesnek" tűntek már, egyelőre minden bizonnyal csupán kapcsolataiknak és kilátásaiknak köszönhetően. Elvégre a nagyságos Somi Józsa temesi ispánnal, az Alsó részek főkapitányával, Gesztes és Makovica urával sógorságban lenni már elegendő lehetett ahhoz, hogy 1500 körül kiemeljen valakit az ismeretlenségből, még akkor is, ha – mint láttuk – az „új" Fáncsiak nem tettek szert mindjárt országos ismeretségre.

Fáncsi Imre jól láthatóan öröklött birtokainak kibővítésére igyekezett kihasználni anyagi és tekintélybeli gyarapodását. 1507-ben egy Nádasd határában lévő pusztát vett zálogba tőli Kakas Miklóstól 12 forintért,[70] majd két évvel később Csőszi Pállal cserélte el sági részét annak csőszi birtokára, 100 forint ráfizetésével. Utóbbi ügylethez az éppen Nyitrán időző II. Ulászló hozzájárulását is megszerezte 1510-ben.[71] 1511-ben Imre az ugyancsak Fejér megyei Pátka birtokot vette zálogba, ezúttal Batthyány Benedektől.[72] Néhány hónappal később ugyanő a fivérével, Orbánnal együtt kapott Somi Gáspártól egy házhelyet (*fundus curie*) a Somogy megyei Som birtokon azokért a szolgálatokért, amelyeket előbb apjának, Józsának, majd annak halála után neki tettek.[73] Orbánról, túl azon, hogy Imre az ő (és Ferenc fivérük) nevében is eljárt az 1509. évi csereüzlet kapcsán, tudjuk, hogy 1506-ban Verbőci István országbírói ítélőmester és más tekintélyes nemesek – köztük Szobi Mihály – társaságában közvetített a néhai Pásztói János fia és özvegye között.[74] Két évvel később részt vett az 1508. májusi országgyűlésen – az előzmények fényében talán megkockáztatható, hogy nagybátyjához hasonlóan Fejér megye követeként.[75] Aligha véletlen, hogy a Fejér megyei birtoküggyek intézését a jelek szerint bátyjára, Imrére hagyta, hiszen egy darabig nyilván abban reménykedett, hogy felesége révén sikerül megszereznie a litvai/csábrági uradalomnak legalább egy részét. Annyi bizonyos, hogy 1501-ben megegyezett az uradalom többi birtokosával, nevezetesen a néhai Horváth Damján fiával és lányával, valamint a néhai Horváth Péter másik három vejével,[76] közös várnagy állításában, megakadályozandó, hogy kizárják egymást a várból.[77] Maga a megállapodás bizonyítja, hogy a társbirtokosok együttélése nem volt mentes a feszültségektől, és ez kétségtelenül kikövezte az utat egy olyan pályázó előtt, aki mindannyiuknál jobb esélyekkel rendelkezett. Erdődi Bakóc Tamás esztergomi érsek valamikor 1506 előtt, nyilván Horváth István utód nélküli halála után és annak okán kapta a királytól a csábrági uradalmat, és a következmények azt mutatják, hogy határozottan meg is akarta szerezni azt a családja számára.[78]

Már ennek lehetett következménye, hogy Fáncsi Orbán, más esztergomi egyházmegyébe tartozó társaival együtt, „tisztes és tekintélyes személyeknél" bevádolta Tamás érseket, és bíborosi méltóságában megsértette őt. Társai nyilván azok voltak, akik ugyancsak igényt tartottak a csábrági uradalomra, hiszen utóbbi az esztergomi egyházmegyében feküdt. Az ügyben intézkedő pápai oklevélben ugyanakkor Fáncsi Orbánt egy másik településről, Szöcsényről nevezik (*Urbanus Fanchy de Zewchen*).[79] A Somogy megyei Szöcsény a laki uradalomhoz tartozott, és így ekkortájt éppen Hédervári Ferenc birtokában volt.[80] Nemcsak Imre, hanem a fivére is szorosan kötődött tehát a szomszédos mágnáshoz, de hogy ő is adományként kapta-e Szöcsényt, mint Imre Igart, nem tudjuk.[81] A közeli kapcsolatra utal mindenesetre, hogy végrendelete szerint Ferenc úr négy ezüst csészét és egy aranyozott kupát vetett zálogba Fáncsi Orbánnak kilenc rókaprémes suba ára fejében.[82] Úgy látszik, Orbán 1511-re unta meg a bíboros vélhetően erős nyomását, ebben az évben ugyanis a fia, Gáspár nevében, akinek gyámjaként (*nomine tutorio*) tartott jogot a csábrági uradalomhoz, ezen jogot 1000 forint ellenében átadta Bakócnak és a rokonainak.[83]

Bár az Erdődiek befolyása megakadályozta, hogy Orbán megszilárdítsa helyét a várbirtokos előkelők között, az ekkor (az 1510-es évek körül) már következetesen vitézlőnek címezett két Fáncsi testvér (Ferenc 1511 előtt meghalt) társadalmi emelkedése vitán felül áll. Éppen ezért nem teljesen világos, miért volt szükségük arra, hogy 1511 szeptemberében Ulászló király ne csak címert adományozzon nekik, hanem ismét a királyság „igazi nemeseinek" sorába emelje őket és felsorolt családtagjaikat és rokonaikat. A királyi oklevél is hangsúlyozta, hogy a Fáncsiak „nem ismeretlen házból" (*non obscura domo*) származtak, és a szent királyoktól kapták nemességüket, mégis, főképpen Imre szolgálataira tekintettel, a „nemesség új ékével" (*novo nobilitatis stemmate*) kívánta kitüntetni őket.[84] Meglehet, maguk a Fáncsiak akarták egy ilyen jelképes aktussal kifejezésre juttatni „beérkezésüket", aminek leginkább lakóhelyük kisnemessége körében lehetett jelentősége. Érdemes megjegyezni, hogy a királyi kegy a Fáncsiakkal együtt kiterjedt Kürtösi Lászlóra, valamint a néhai Kürtösi János fiaira; márpedig Hédervári Ferenc jószágvesztése után Kürtösi Imre és Ferenc őket illetőnek állították a néhai Szöcsényi László részeit egyebek mellett abban a Szöcsényben, amelyről, mint láttuk, Fáncsi Orbán nevezte magát.[85]

1513 tavaszán Fáncsi Imre ismét Somi Gáspár környezetében tűnik fel, de már bizonyosan nem hagyományos familiárisi kapcsolatban. Tekintélyére abból következtethetünk,

70 HU-MNL-OL-DF 249389.
71 HU-MNL-OL-DL 46952.
72 HU-MNL-OL-DF 249399.
73 HU-MNL-OL-DF 249397.
74 HU-MNL-OL-DL 97649. Az oklevél kiadója ugyan névleg Szentgyörgyi Péter országbíró, de egyértelmű, hogy az ítélőmestere, Verbőci István mester volt Hatvanban.
75 HU-MNL-OL-DL 46858.
76 A rokoni kapcsolatokra lásd *Engel P.:* Genealógia, Horvát (csábrági, litvai)
77 HU-MNL-OL-DL 90257.
78 *Bakács István:* Hont vármegye Mohács előtt. Bp. 1971. 282., 286.
79 Veszprémi püspökség római oklevéltára IV. 164.
80 HU-MNL-OL-DL 39339., DL 48723.
81 Erre lásd még alább.
82 *Radvánszky B. – Závodszky L.:* Héderváry család oklevéltára i. m. II. 43.
83 HU-MNL-OL-DL 106083/34. fk. Ha nem tudná őket megvédeni az átengedett birtokokban, lefoglalhatják Orbán Fejér megyei Szentgyörgy, Ság, Balinka, Csór és Fáncs, továbbá a Veszprém megyei Esztergár birtokait.
84 HU-MNL-OL-DF 249398. A címereslevélre lásd *Mikó Árpád:* Fáncsi Imre armálisa (1511) és két Budán illuminált, kottás díszkódex. Ars Hungarica 39. (2). 163–173.
85 *Wenzel Gusztáv:* A Hedervári Ferencz jószágai fölötti per és ítélet 1523-ban. Magyar Történelmi Tár VI. 18.

hogy a mágnás Somi nemcsak úrként szólította meg, hanem egyenesen „legkedvesebb bátyámuramnak" (*domino et fratri nostro carissimo*) címezte, ami legalább egyenrangú helyzetet tükröz. Somi rendkívül fontos ügyben fordult távoli rokonához, kérve, hogy a következő szombaton keresse föl Csákváron. Itteni találkozásukat az indokolta, hogy Sominak, mint a megye ispánjának, királyi parancsra meg kellett jelennie Fejér megye ítélőszékén, márpedig a levél kelethelye, a Pilis megyei Horhi, és a megyei sedriának otthont adó Fehérvár között a Somi-birtok Csákvár kis jóakarattal éppen útba esett. Azt, hogy mi volt az a fontos ügy, amelyben Fáncsi közreműködésének elmaradásából Sominak nagy kára származott volna (*nobis magnum dampnum ex hoc sequitur*), nem tudjuk, de nagyon valószínű, hogy kapcsolatban állt a mágnás bonyolult zálogügyleteivel, amelyek ekkortájt sűrűn követték egymást, és szinte valamennyi birtokát érintették.[86] Ez mindenesetre azt sugallja, hogy Fáncsi olyasféle bizalmasa lehetett Gáspár úrnak, csak már egy magasabb szinten, mint korábban Hédervárinak.

Valamikor ezután Fáncsi Imrét Beriszló Péter dalmát–horvát–szlavón bán szolgálatában látjuk viszont. A dolog csak első látásra meglepő, hiszen tudjuk, hogy 1516-ig Beriszló kincstartó is volt, akárcsak korábban és később Batthyány Benedek. Ez megint csak arra utal, hogy Fáncsi valamiképpen kapcsolatban állt a pénzügyigazgatással. Beriszló szolgálata a jelek szerint tovább tágította a Fejér megyei nemes horizontját, mind földrajzilag, mind társadalmilag.[87] Kapcsolatba került például gyurkovci Csavlovics Pállal, akit Fáncsi Imrével együtt említenek a kincstartó-bán szolgálatában. Csavlovics korábban szlavón vicebán is volt, és nem mellesleg házassága révén részes a Fejér megyei Batthyány birtokokban, vagyis immár a Fáncsiak földije. A Batthyány–Csavlovics atyafiságnak alighanem szerepe volt abban, hogy 1517-ben Fáncsi Imre már mint szlavóniai adószedő tevékenykedett, éppen Batthyány Ferenccel együtt.[88] Ugyanebben az esztendőben a mágnás Bátori György lovászmester kérte Imrét, hogy barátságuk okán (*intuitu nostre amicitie*) speciális familiárisaival együtt vegyen részt a szlavóniai tartománygyűlésen, és képviselje ott az érdekeit.[89] A Somiak, Hédervári Ferenc és Batthyány Benedek után Bátori a következő főúr, akihez Fáncsi Imrét bizalmas kapcsolat fűzte – szolgálatait láthatóan mindenki nagyra értékelte, még ha nem is tudjuk, miben álltak azok pontosan.

A két fivér, Imre és Orbán együtt vett részt a Dózsa-féle keresztes lázadást követő országgyűlésen, amelynek során esztergári, valamint balinkai és mecséri részeiket elcserélték Marcaltői Demeter lepsényi és zerjebakonyai birtokaira.[90] Ezek után nem meglepő, hogy az 1518. évi tolnai országgyűlésen Fáncsi Imre immár biztosan Fejér megye egyik követeként vett részt, éppen Csavlovics Pál, valamint Menyődi Izajás társaságában,[91] és tagja lett annak a követségnek, amelyik a következő esztendőben Verbőci István vezetésével ment Rómába és Velencébe.[92] Érdemes megjegyezni, hogy 1515-ben Imre Menyődi Izajás és egy másik vezető Somi familiáris, kajászószentpéteri Porkoláb Márton társaságában vett részt egy fogott bíráskodásban a fehérvári káptalan és a helyi keresztesek között.[93] 1520-ban még kétszer találkozunk Imrével: egyszer királyi emberként Örs iktatásánál,[94] illetve Lepsény határjárásánál, amelyet éppen az ő kérésére végeztek,[95] ezután azonban eltűnik a szemünk elől. A legvalószínűbb, hogy meghalt.

Nem így a fivére, Orbán, aki éppen ekkoriban kezd igazán szerepelni a forrásainkban. 1517 márciusában mint szegedi sókamarással találkozunk vele,[96] és ugyanebben az évben Batthyány Ferenc pohárnokmester nevezte őt „különös barátjának" (*specialis amicus*).[97] A dolog érdekessége abban rejlik, hogy Batthyány Ferenc édesanyja, Nagylucsei Ilona, a néhai Orbán püspök unokahúga volt, Fáncsi Orbán második felesége pedig ugyanebből a családból származott. Szerencsére módunkban áll pontosan meghatározni a személyazonosságát. Bári Ilona, Fáncsi Orbán özvegye valamikor 1530 előtt, legvalószínűbben 1529-ben adta a Bajnai Bot fivéreknek, más birtokok mellett, a Zala megyei (Bagolya)szentgyörgy részeit.[98] Nos, 1506-ban Csapi András leányát, Annát,

86 *Szaszkó Elek:* Somi Gáspár. Az NKFI K 134690. számú projekt keretei között a késő középkori udvartartás tagjairól készülő életrajzi lexikon már elkészült szócikke (kézirat). A dolog nyilván apjának kapitányságával áll összefüggésben, amennyiben másokhoz hasonlóan őt sem tudta kifizetni a király.

87 HU-MNL-OL-DL 104635. Érdemes megjegyezni, hogy 1515-ben Csőszi János volt a jajcai gyalogosok kapitánya, nyilvánvalóan azon Csőszi Pál rokona, akivel, mint fentebb szó volt róla, 1507-ben Fáncsi Imre birtokcserére lépett.

88 HU-MNL-OL-DL 107946/39-41. fk.; *Thallóczy Lajos – Horváth Sándor:* Jajcza (Bánság, vár és város) története 1450–1527. Bp. 1915. 262.

89 HU-MNL-OL-DL 47208.

90 HU-MNL-OL-DF 286012.

91 *C. Tóth N. et al.:* Archontológia i. m. II. 520.

92 *Radvánszky B. – Závodszky L.:* Héderváry család oklevéltára i. m. I. 562.; *Fógel* József: II. Lajos udvartartása 1516–1526. Bp. 1917. 104–105.

93 HU-MNL-OL-DL 106744. Porkoláb Márton, minden bizonnyal Kajászószentpéteri Bornemissza Imre fia: Pál fia (HU-MNL-OL-DL 93526., DL 103101.), 1513-ban azokért a szolgálatokért, amelyeket már „huszonhárom vagy huszonnégy éven át" teljesített Somi Józsának és Gáspárnak, egész pontosan pedig elmaradt fizetése és egy visszafizetetlen kölcsön fejében, tíz Valkó megyei birtokot és pusztát kapott meg részben vagy egészben Gáspár úrtól (HU-MNL-OL-DL 106083/124. fk.). Ugyanekkor Somi egy további 1000 forintos kölcsön fejében a Kolozs megyei Kispetri birtokot is lekötötte familiárisának (uo. 125. fk.). Porkoláb Márton egy évvel korábban Esztergomi Ferenc deákkal együtt ugyancsak Somi Gáspár kölcsönügyében járt el (uo. 55. fk.). 1511-től ura fejéri alispánja volt: *C. Tóth N. et al.: Archontológia* i. m. II. 102.

94 HU-MNL-OL-DL 47344.

95 HU-MNL-OL-DF 249415.

96 *Thallóczy L. – Horváth S.:* Jajcza i. m. 261.

97 HU-MNL-OL-DL 104344.

98 HU-MNL-OL-DL 49376. Az átadott (rész)birtokok: a Zala megyei Szentgyörgy, Magyarád, Istvánd, Pórszombatja, Szentmiklós, Bagolya; a Somogy megyei Ormánhida, Lád, Zolna, Szentmihály, Denna, *Zylwath*, Szentmárton, Visnye, Dorog, Veresfalva, Deremenți (*Dewrewnthe*), Vadaj (*Wayda*), Sokoród, Falkos, Barcs (*Barchy*), Szentmihály, Börös (*Bewrews*), Sikota, Endrőc (*Enderewch*), Legenc (*Legenchy*), Orolya, Alexander, Ujfalu, Pelence, Fölse, Kárázd, a Körös megyei Szagyolca, Felső és Alsó Petro, *Lynyo*, *Patkocz*, *Zlobothyncz*, *Blyvanocz* és a Baranya megyei Páznán. Az oklevél, melynek dátumában több szakadás is van, 1523. június 29-i dátummal (ezt ceruzával valaki a lap bal felső sarkára írta) helyet kapott ugyan az Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményében, de minden jel szerint eltávolítandó onnan. Tekintettel arra, hogy Ilona asszony mint Fáncsi Orbán özvegye szerepel benne, utóbbi pedig 1525-ben még biztosan élt, az 1523-

Bári Benedek özvegyét iktatták Szentgyörgy részeibe, alapunk van tehát feltenni, hogy az ő leányuk volt Bári Ilona, Fáncsi Orbán második felesége.[99] Feltevésünket apai oldalról bizonyossággá erősíti egy 1534. évi királyi adomány.[100]

Házassága révén Orbán többszörös rokoni kapcsolatba került a Batthyányakkal, ami, tekintve, hogy Batthyány Ferenc együtt nevelkedett a gyermek II. Lajossal, hátrányt biztosan nem jelentett az udvarban. Nem Ferenc pohárnokmester volt azonban az egyetlen befolyásos udvari ember, akihez ezentúl szoros rokoni kapcsolat fűzte Fáncsi Orbánt: felesége révén sógorságba került nagylucsei Dóci Ferenccel is, aki Batthyányval egyidőben kezdte bárói karrierjét Anna hercegnő és Lajos királyfi közös udvarában.[101] Legalább ilyen fontos, hogy Orbán házasságával részt szerzett nemcsak számos Zala és Somogy megyei faluban, hanem a Körös megyei Szuhamlakában is. Igen jelentős birtokokat és rokonságot mondhatott tehát magáénak az 1520-as években.

Anyagi gyarapodásának bizonyítéka, hogy 1522-ben a Pest megyei Téténykés kerület tizednegyedét vette bérbe a veszprémi káptalantól.[102] Politikai tekintélyének növekedésére utal ugyanakkor, hogy 1525-ben az ún. „Kalandos szövetség" tagjainak listáján találkozunk nevével. Akár elfogadjuk Kubinyi András megállapítását, mely szerint „Kecskemét (vagyis a „kalandosok" mozgalma) a királyi udvarral szövetséges köznemesi politikusok akciója volt",[103] akár nem, az tény, hogy a névsor a köznemesség vezető rétegének politikailag legaktívabb tagjait tartalmazza.[104] Fáncsi Orbán birtokai, előkelő rokonsága, valamint az ő és fivére bárói kapcsolatai révén távolról sem tekinthető valami kakukktojásnak a listán, és lehetséges, hogy ennél még többet is tudhatunk. Egy több évtizeddel későbbi forrásból ugyanis arról értesülünk, hogy Fáncsi Orbán egy darabig budavári udvarbíró volt.[105] Hogy pontosan mikor, az nem derül ki, de figyelemre méltó, hogy a budai provizorátus archontológiájában 1521, vagyis Baracsi Mátyás (vránai) perjeli kinevezése és Bornemissza János első feltűnése között (1525) több évnyi hiátus van.[106] Jóllehet a budavári udvarbíró, amennyire tudni lehet, nem volt a budai várnagy alárendeltje, mindenképpen érdekes, hogy a kérdéses időszakban éppen Batthyány Benedek volt a várnagy. Nos, tekintettel a Fáncsiak és a Batthyányak közötti szoros kapcsolatra, nem volna meglepő, ha Orbán Batthyány Benedeknek köszönhetően kapta volna hivatalát. A feltételezést erősíti, hogy a várnagyi és udvarbírói tisztség egyesítése Bornemissza János kezében a jelek szerint Batthyány halála után következett be, vagyis, ha feltételezésünk megáll, Fáncsi Orbán is ekkor vesztette el hivatalát.

Mielőtt továbbmennénk, nem lesz haszontalan összefoglalni, amit a Fejér megyei birtokukról a Mohács előtti évtizedekben rohamosan felemelkedő Fáncsiakról eddig kiderítettünk. A meredek társadalmi emelkedés hátterében két olyan bárói família támogatását sikerült azonosítani, amelyek maguk is a Fáncsiak színre lépésével egyidőben törtek be a magyar arisztokrácia élvonalába: a Somiakét és a Batthyányakét. Míg a Somiak esetében a szoros kapcsolat közvetlen rokonsági köteléken és szomszédságon alapult, az alapi Batthyányak esetében a rokonság csak feltételezhető, de valószínű, a szomszédság pedig a lehető legszorosabb volt. Az ugyancsak szomszédos Hédervári család hosszú szolgálata tovább hízlalta a Fáncsiak társadalmi presztízsét, ami nemcsak birtokaik növekedésében mutatkozott meg, hanem korábban elképzelhetetlen házasságokban is. Ami bizonyos, hogy a rokon főurak szolgálata két évtizeden belül mérhetetlenül kitágította a Fejér megyei kisnemesek addig meglehetősen zárt politikai világát, a megyei, majd az országos, végül, kis túlzással, az európai politika színpadára repítve őket. Mindez egyre előkelőbb házasságokkal, magasra ívelő kapcsolatokkal, és több megyét is érintő jelentős birtokszerzeményekkel párosulva azt eredményezte, hogy közvetlenül Mohács előtt Fáncsi Orbán immár egyértelműen a tehetős köznemesség elitjéhez tartozott.

Orbán valamikor 1525 után halt meg, de a család története ezzel nem ért véget. Balszerencsénkre a két Fáncsi családra vonatkozó adatok éppen az elkövetkező eseménydús évtizedekben keverednek olyan zavaróan, hogy az a velük foglalkozó történészeket is megtévesztette. Mi több, úgy tűnik, hogy a két család szétválasztása már a kortársak számára is folyamatos nehézséget okozott, azután is – vagy talán még inkább azután – hogy a fáncsi Fáncsiak „saját jogon" is érdemessé váltak az utókor emlékezetére. Jellemző példa a korabeli „bulvármédia"

as dátum nyilvánvalóan nem jó. A vigesimo után következő szám ([…]o) a megmaradt nyomokból egyedül nono-ra egészíthető ki, így az oklevél szinte bizonyosan 1529-re tehető.

99 HU-MNL-OL-DF 233437 (1506): „generose domine Anne relicte quondam egregii Benedicti de Bar filie olim Andree filii dicti quondam Thome de dicta Chapy"; Pati Török Lászlóval együtt (Bagolya)szentgyörgy és tartozékai felébe iktatják, de az iktatásnak ellentmondanak, mégpedig Gorbonoki István és Lónyai Albert feleségei, ugyancsak Csapi András leányai, nevében.

100 HU-MNL-OL-A 57. (1. 258.) [Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár regisztratúrája, Libri regii]: Anno 1534 Vienne in festo beati Thome apostoli ad propriam subscripcionem regie maiestatis date sunt littere, quibus mediantibus sua maiestas totum et omne jus suum regium si quod in possessionibus Lad, Zolna, Zenthmihal, Denna, Zylvad, Zenthmarthon, Wysnye, Dorog, Weresfalw, Dewrethen, Barchy, Zenthmihal, Bewrews, Sykotha, Enderewch, Legenchy, Orolya, Leander, Wyfalw, Pelenche, Fysse et Karazd in Simigiensi, ac Pazman in Baranya comitatibus existentibus, que per nobilem dominam quondam Helenam filiam egregii quondam Benedicti de Baar, relictam olim egregii quondam Urbani Fanchy possesse sunt […] pro serviciis fidelibus magnifico Joanni Weyzpraher de Kabold comiti comitatus Soproniensis et egregio Georgio Both de Bayna ipsorumque heredibus et posteritatibus adományozta. Vö. *Radvánszky B. – Závodszky L.:* Héderváry család oklevéltára i. m. II. 97–98: János király Hédervári Istvánnak adományozza az utód nélkül elhunyt Bári Ilona, Fáncsi Orbán özvegye birtokait.

101 *C. Tóth N. et al.: Archontológia* i. m. I. 120–121., 163.

102 A veszprémi káptalan számadáskönyve 1495–1534. Krónika 1526-1558. Javadalmasok és javadalmak 1550, 1556. Közzéteszi Kredics László – Madarász Lajos – Solymosi László. Veszprém 1997. 238.

103 *Kubinyi András:* Az 1525 évi „Kalandos szövetség". In: Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. Szerk. Bertényi Iván. Bp. 1980. 149.

104 Itt kell megjegyezni, hogy a listán (HU-MNL-OL-DL 82712.) szereplő vránai perjel nem Tahi János, mint Kubinyi vélte (az előző jegyzetben i. h. 145.), hanem Baracsi Mátyás. Tahi sohasem volt perjel, csupán a perjelség kormányzója, de nem ekkor. Vö. *C. Tóth N. et al.: Archontológia* i. m. I. 59–60.

105 Moravský zemský archiv v Brně (a továbbiakban: MZA) G 152. (Rodinný archiv Milotické větve Seilernů) XIII-488/a. (1560): „egregii juvenis Georgii Fanchy filii olim Casparis Fanchy filii olim Urbani Fanchy provisoris Budensis".

106 *Kubinyi A.:* Budai vár udvarbírói hivatala i. m. 265.

híradása Szerémi György mester tollából. Nándorfehérvár elvesztése (1521) kapcsán, a rá jellemző zavaros módon ismertetve Török Bálint későbbi sorsát, imígyen fejezi be elbeszélését: „Azután János vajda (ti. Szapolyai János erdélyi vajda) hatalma alá menekült Erdélybe, s két év múlva kegyelmet eszközölt ki neki Mária királyné a királytól és az országlakosoktól, de el kellett vennie feleségül egy német udvarhölgyet. Bálint ezt megígérte, s a latornőt elvette, aki végül jó lutheránа lett. Urának, Bálintnak elfogatása után (1541) Debrecenben halt meg, s ott temették el a barátoknál. Társnője, Fánchy Orbán özvegye, a latornő kitartott mellette."[107]

A német udvarhölgy személye jól ismert: Pemfflinger Katalinról, Pemfflinger János budai bíró leányáról, Habsburg Mária királyné udvarhölgyéről van szó. „Társnője" (*socia sua*) azonban aligha volt „Fáncsi Orbán özvegye" (*Urbani Fanchi condam relicta*). Orbán halála után Bári Ilona egy tekintélyes Zala megyei nemeshez, pölöskei Ördög Lászlóhoz ment feleségül,[108] de láttuk, hogy 1534-ben már nem élt, és birtokait eladományozta I. Ferdinánd. Így nyilván nem is tarthatott ki Pemfflinger Katalin mellett 1541 után. Elképzelhető ezért, hogy Szerémi ehelyütt gordovai Fáncsi Jánost keverte fáncsi Fáncsi Orbánnal, aki – Török Bálint vezető familiárisaként – Pemfflinger Anna kezét nyerte el, így Katalin sógora lett, majd urának oszmán fogságba esése után elkisérte annak fiát, Török Jánost, immár Debrecen földesurát Erdélybe, s ott is maradt haláláig. Fáncsi János viszont, mint rögvest látni fogjuk, még élt Szerémi művének írása idején, így a történet őrá sem stimmel, ami nem is meglepő Szerémi számos nehezen hihető fabulájának ismeretében. Egyvalamit azonban kétségkívül bizonyít György mester titokzatos híradása: azt, hogy az 1540-es években Fáncsi Orbán neve még ismerősen csengett. Annál is inkább, mert az ő családja is sógorságba került a Pemfflingerekkel – meglehet, még Mohács előtt.

A probléma gyökere minden jel szerint abban keresendő, hogy 1526 után nemcsak a fáncsi Fáncsiaknak, hanem a gordovai Fáncsiaknak is volt János, György és Gáspár nevű tagja. Ráadásul mindkét családnak voltak birtokai Somogyban és Szlavóniában, Mohács után pedig sógorságba is kerültek a Pemfflingerek révén. Ezek után, a névazonosság fényében érthető, ha alkalmasint már a kortársak sem voltak biztosak benne, mikor, melyik Fáncsival van dolguk. A helyzet ennek ellenére nem reménytelen, és az egyes személyeket meglehetős bizonyossággal el tudjuk különíteni egymástól. Kutatómunkánk jutalmaként, nem mellesleg, a címben feltett kérdésre is választ kapunk.

A vizsgálatot érdemes a gordovai Fáncsiakkal kezdeni, mert az ő sorsuk ismerete már önmagában is kizár néhány azonosítási lehetőséget. A középkorban virágzó gordovai Fáncsi családot Mohács után, úgy látszik, egyedül Péter fiai, János, György, Imre, Gáspár és Péter vitték tovább.[109] 1549-ben már csak ketten voltak életben közülük, legalábbis a család Somogy megyei birtokain (Berény, Kéthely, Korpád, Mesztegnyő) csak Fáncsi Jánost és Györgyöt írták össze.[110] A fivérek közül János pályafutása ismert részletesebben: az enyingi Török család szolgálatába állva somogyi alispánként szolgált, majd 1541 után Török Jánossal együtt Erdélybe távozott, és ott is viszonylag jelentős hivatalokat viselt (dévai, hunyadi várnagy, hunyadi ispán).[111] 1557-ben Ferdinánd Fáncsi János hűtlensége miatt a Somogy megyei Kéthely és Körös megyei Gordova kastélyokban, valamint a Verőce megyei Kiralovc (Krajovc) nemesi udvarházban bírt részeit Batthyány Ferencnek, illetve Boldizsárnak és Gáspárnak adományozta; a szlavóniai birtokok ekkorra áldozatul estek az oszmán terjeszkedésnek.[112] A felsorolt birtokok mind a gordovai Fáncsiakat illették legkésőbb a 14. század óta.[113] János fivére, Fáncsi György Somogyvár védelmében volt elfoglalva, 1549-ben a közeli Kéthelyről, a család ősi birtokáról keltezte egy levelét.[114] Ugyanitt írta korábban a leveleit Fáncsi János somogyi alispán és adószedő is;[115] mindketten következetesen *gordovai* Fáncsinak nevezték magukat.

Valamikor 1571 előtt gordovai Fáncsi János felsorolt Somogy, Körös, Verőce és Pozsega megyei birtokait fele részben enyingi Török Ferencnek és fiának, Istvánnak, fele részben saját leányának, Katalinnak, ennek férjének, Zalasdi Jánosnak és fiainak, Miklósnak és Jánosnak adományozta.[116] Egyetlen utóda ezek szerint Fáncsi Katalin volt, akinek Erdélyben szerzett férjet. 1590-ben az is kiderül, hogy legkésőbb addigra az egész gordovai Fáncsi családnak magva szakadt fiágon. Ekkor ugyanis Zalasdi János özvegye, Katalin asszony mellett a néhai Fáncsi György leánya, Klára, németújvári Herant Péter özvegye, valamint a néhai Fáncsi Imre leánya, ugyancsak Katalin, Viszocsányi Ferenc felesége adott meghatalmazást Bodonyi Miklósnak, hogy a néhai Fáncsi János Somogy, Verőce és Pozsega megyei birtokait idegen kézből visszaszerezze.[117] Mindebből következik, hogy a 16. század végén és a 17. század első felében virágzó Fáncsiak nem tartozhattak a néhai László szlavón bántól leszármazott gordovai Fáncsiak közé. De akkor kik voltak ők? A válaszhoz térjünk vissza Diósgyőrbe.

Ismert, hogy a vár élén 1532-től 1536-ig Pemfflinger Sebestyén állt, akinek halálát követően a fivére, István kérte magának Ferdinánd királytól, és bár Mária királyné – Diósgyőr királynéi birtok volt Mohács előtt – másnak szánta, Pemfflinger István Diósgyőr birtokában halt meg 1537-ben. Halálával a vár özvegye, Fáncsy Borbála kezére került.[118] Férje halála után az özvegy, hivatkozással a néhai Pemfflinger Sebestyén és

107 *Szerémi György:* Magyarország romlásáról. Bp. 1979, 105-106.

108 *Bilkei Irén:* A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1527-1541. Zalai Gyűjtemény 47. Zalaegerszeg 1999. 66.

109 Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius V. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Győr 1873. 437. (1534)

110 *Maksay Ferenc:* Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I. Bp. 1990. 639., 644–645., 647., 649.

111 *Bessenyei J.:* Enyingi Török Bálint i. m. XXIX–XXX.

112 HU-MNL-OL-A 57. (3. 445, 447.)

113 *C. Tóth N.:* A Gordovai család i. m.

114 HU-MNL-OL-E 41-1549 - No. 58.

115 HU-MNL-OL-E 41-1538 - Nos. 4., 6.

116 HU-MNL-OL-A 57. (3. 978.)

117 Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599. Közzéteszi Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke. Kolozsvár 2006. 703. sz.

118 Miskolc története (az 1. jegyzetben i. m.) 58. Pemfflinger halálára lásd *Virovecz N.:* Híres-hírhedt i. m. 36.; *Radvánszky B. – Závodszky L.:* Hédervváry család oklevéltára II. 54. (1537. helyett hibásan 1532. év alatt)

István, illetve a maga hűségére, továbbá a vár megőrzésére fordított költségeikre, kérte Ferdinánd királyt, hogy Diósgyőrt élete hosszára hagyja a kezén, mégpedig 20.000 forint zálogösszeg fejében, amelyből 10.000 a kiváltás esetén Pemfflinger Sebestyén gyermekeit illesse, a másik 10.000-rel pedig Borbála végrendeletileg szabadon rendelkezhessék.[119] Egyszersmind kérte, hogy a király a bozóki prépostságot ruházza fivéreire (*duobus fratribus meis*), akik vele szolgálnak Diósgyőrben, Rajki Jánosra és Fáncsi Jánosra, illetve valamelyikük halála esetén Fáncsi Ágostonra. Borbála kérésének teljesítésére csak 1540-ben került sor, miután (1537-ben) ismét feleségül ment, ezúttal Balassa Zsigmondhoz.[120] Ekkor I. Ferdinánd, cserében azért, mert Zsigmond úr a hűségére tért, 20.000 forint értékben rá, a feleségére és utódaikra írta Diósgyőr várát és uradalmát, azzal a kikötéssel, hogy törvényes utód hiányában Balassa Zsigmond fivérei lesznek az *inscriptio* kedvezményezettjei.[121] Fáncsy Borbála ezután haláláig, 1563-ig meg is maradt a vár birtokában.

Fáncsy Borbála 1537. évi leveléből két *frater*ét, Rajki Jánost és Fáncsi Jánost ismertük meg. Borbála asszony 1560-ban, az egri káptalan kiküldöttjei előtt tett, fentebb már említett bevallásából további információkat tudunk meg rokonairól. Tekintettel azokra a szolgálatokra, amelyeket előbb néhai férjének, Balassa Zsigmondnak, majd ennek halála után neki tett, a vitézlő ifjúnak (*egregii iuvenis*), *germanus*ának, néhai Fáncsi Orbán budai udvarbíró unokájának, néhai Gáspár fiának, Fáncsi Györgynek adományozta a néhai férje váraiból és birtokaiból hitbér és jegyajándék címén őt illető részeket egészen addig, amíg azokat meg nem váltják; továbbá a Borsod megyei Nyárád birtokot, amelyet néhai férje a saját pénzén vásárolt, és még életében Györgynek adta; azzal a kikötéssel, hogy György utód nélküli halála esetén a birtokok a (kiskorú) Fáncsi másképp Dégi (*Fanchy alias Deghy*) Andrásra és Annára, valamint Rajki János fiára, ugyancsak Jánosra szálljanak. Végül a Borsod megyei Nyék birtokban lévő vásárolt részét a vitézlő Fáncsi másképp Dégi (*Fanchy alias Deghy*) Jánosnak adta örökjogon.[122] Fáncsi János nyilván azonos Borbála *frater*ével, és ekkor Fáncsi mellett Déginek is hívták, ahogyan Andrást és Annát is. Végül megtudjuk azt is, hogy Fáncsi György Borbála *germanus*a volt. Az említett személyek azonosítása azonban nem mentes a problémáktól.

Az 1511. évi címereslevél minden jel szerint hiánytalanul számba vette az abban az időben élő Fáncsi családtagokat. Ezek a következők voltak: Imre és a fia, Ágoston, valamint a leánya, Katalin; Orbán és a fia, Gáspár; a nagybátyjuk (*patruus*), Pál, ennek fia, Ambrus, és a leányai: Katalin, Orsolya, Erzsébet és Piroska; végül a néhai Ferenc leánya: Borbála. Kétség sem férhet hozzá, hogy ez utóbbiban kell látnunk Fáncsy Borbálát, Pemfflinger István, majd Balassa Zsigmond feleségét, Diósgyőr úrnőjét. A fentebb elősorolt adatok alapján Fáncsi Imre és Orbán a nagybátyjai voltak, *germanus*a, Fáncsi György valójában a másodunokaöccse; Fáncsi Ágoston pedig az unokatestvére. 1514-re Fáncsi Imrének született még egy fia, Gergely.[123] Nem látjuk ugyanakkor nyomát semmilyen Jánosnak. Megelőlegezve a továbbiakat, a Borbála bevallásában említett Fáncsi/Dégi András és Anna, akiket Fáncsi György örököseinek jelölt, valójában Fáncsi/Dégi János gyermekei voltak, amit Borbála bevallásában elmulasztott megemlíteni; utóbbi Jánost gyakorlatilag kizárta az örökségéből, helyesebben Jánosnak György gyermektelen halála esetén is csak Nyék egy részével kellett volna beérnie. Ennek okát rövidesen látni fogjuk.

Arról, hogy Borbála és János pontosan milyen rokoni kapcsolatban álltak egymással, a Borbála asszony utolsó végrendelete(i) kapcsán tartott vizsgálat révén értesülünk. Történt ugyanis, hogy a diósgyőri várúrnő czestochowai zarándoklatra készülődvén, rendben akarta hagyni dolgait arra az esetre, ha gyenge egészsége okán többé nem térne vissza. Amellett, hogy valamennyi servitorát ismét megeskettette a Ferdinánd király iránti hűségre, vagyona elosztása ügyében is intézkedett. Fáncsi Györgynek kétezer forintot és két aranyozott ezüstkupát adott, Fáncsi János gyermekeinek, Andrásnak és Annának ezer forintot, magának Jánosnak azonban semmit, arra hivatkozva, hogy adott neki már annyit a javaiból, amennyit akart.[124] Maradék ingó és ingatlan vagyonát teljes egészében a fenti Györgyre hagyta. Tekintve, hogy Balassa Zsigmondnak és Fáncsy Borbálának nem volt gyermeke, az 1540-es *inscriptio* értelmében Zsigmond fivérei voltak a diósgyőri uradalom várományosai, és Borbála nem is tett erőfeszítést annak érdekében, hogy Fáncsi Jánost és Györgyöt valamiképpen részeltetni próbálja abban. Arra viszont kérte összegyűlt embereit, hogy halála esetén egységes akarattal kérjék Ferdinándtól, hogy Fáncsi Györgyöt erősítse meg Bozók vár birtokában.

Borbála asszony testamentumából világosan kiderül, hogy valamiért kifejezetten előnyben részesítette Fáncsi Györgyöt Jánossal szemben. Így gondolta ezt maga János is, és amikor 1563-ban, immár a halál kapujában, Fáncsy Borbála még egyszer összehívta embereit a diósgyőri várban, János kérdőre vonta rokonát, hogy továbbra is fenntartja-e korábbi végakaratának rendelkezéseit. Borbála asszony a kérdésre

119 ÖStA HHStA Hung AA (49. Fasc. 88. c. 89-90. fol.) [Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten] Köszönöm Péterfi Bencének, hogy a dokumentum fényképmásolatát Bécsből megszerezte számomra; *Dr Szendrei János:* A diósgyőri vár története. Hadtörténelmi Közlemények 28. (1927) 304. Vö. Ferdinánd király 1537. október 3-i elismervényét, mely szerint „fidelis nobis sincere grata Barbara Fanchy, magnifici quondam Stephani Pemflinger consiliarii et prefecti camere nostre relicta, certas litteras negocia nostra et camere nostre prefate in se continentes, que scilicet in potestatem suam a morte dicti Stephani, mariti sui, devenissent, nobis et voluntate nostra manibus fidelium nostrorum consiliariorum camere nostre presentavit et assignavit" – MZA G 152. XI-431.

120 A házasság időpontjára lásd *Virovecz N.:* Híres-hírhedt i. m. 36.

121 *Bessenyei József:* Diósgyőr vára és uradalma a XVI. században – források. Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 2. Miskolc 1997. 16–18. Bozókra lásd *Rupp Jakab:* Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre. 1. Az Esztergami egyház-tartomány. Pest 1870. 129.; *Václav Mencl:* Premonštrátsky kláštor Bzovík s kostolom sv. Štefana. In Sborník Matice slovenskej XIII. (1935) 402-416.

122 MZA G 152. XIII-488/a.

123 HU-MNL-OL-DF 286012.

124 „annotato Georgio Fanchy duo milia florenos hungaricales, duas kwppas argenteas deauratas, Andree vero filio et Anne filie memorati Ioannis Fanchy mille florenos hungaricales legasset, dixissetque se de rebus suis tantum quantum voluisset Ioanni Fanchy jam dedisse" – MZA G 152. XIII-517.

igennel felelt, megerősítve, hogy minden ingó és ingatlan vagyonát Fáncsi Györgyre hagyja, azzal, hogy köteles rendezni a familiárisai és szervitorai felé fennálló adósságait.[125] A válaszszal János, érthető módon, továbbra sem volt kibékülve, és azt vetette ellene, hogy őt, mint Borbála *uterinus* testvérét, inkább megilletik a szerzett javak, mint Györgyöt.[126] Borbála asszony azzal vetett véget a vitának, hogy arra hagyja szerzett javait, akire akarja, mire János feldúltan távozni akart. Nővére ekkor a következő szavakkal: „Hová akarsz menni mint egy istentaszította,[127] János?", megnyugtatta, hogy halála után minden szerzett jószága ezen a világon marad, és mindketten (ti. György és János) annyit rabolnak belőle, amennyit akarnak.[128]

A Fáncsy Borbála öröksége körüli, nem túl épületes vitából annyi egyértelműen kiderül, hogy Fáncsi János legalább anyai oldalról testvére volt Borbálának, így közelebbi rokonságban állt vele, mint György – János az örökség elosztásánál éppen ezt sérelmezte. Tekintettel arra, hogy Fáncsi Ferencnek, Borbála édesapjának, biztosan nem volt János nevű fia – hiszen az 1511. évi címeradomány idején már nem élt, ekkor pedig csak Borbála leányát említették – ez esetben szó szerint kell értenünk az *uterinus* jelzőt: Borbála és János egy anyától született testvérek voltak. Mivel Fáncsy Borbála Rajki Jánost is a *frater*ének állította, kézenfekvő a feltételezés, hogy utóbbi Borbála édesanyjának egy másik házasságából született. Ez a házasság akár meg is előzhette azt, amelyet aztán az asszony Fáncsi Ferenccel kötött, és amelyből Borbála született. Fáncsi Ferenc 1509 és 1511 között bekövetkezett halála után aztán az özvegy harmadszor is férjhez ment, és ebből a házasságból született a másik János, aki később felvette a Fáncsi nevet. Hogy miért nevezte magát (és mások őt) Déginek (is), további kutatást igényel: feltehetően a Veszprém (ma Fejér) megyei Dégről nevezte magát, amely Sárbogárdtól nyugatra fekszik; ha így van, az apja lehetett Dégi.

Fáncsi Györgyöt Borbála még 1561-ben is ifjúnak nevezte. Apjáról, Gáspárról, Orbán udvarbíró fiáról semmit nem tudunk, de feltehetően igen fiatalon halt meg; meglehet, éppen ezért vette magához Györgyöt a nagynénje, akit aztán hosszú időn keresztül segített Diósgyőrött. Ugyanebben az esztendőben (1561) Ferdinánd Borbála asszony kérésére rokonainak (*consanguineorum suorum*), Fáncsi Györgynek és Jánosnak adományozta a diósgyőri várhoz tartozó, Borsod megyei Aranyos birtokot,[129] és György, ezúttal egyedül, Nádasdy Tamás nádortól új adomány címén megkapta az ugyancsak Borsod megyei Nyárád birtokot is.[130] Nádasdy adománylevelében fáncsi Fáncsi Györgyként szerepel (*Georgii Fanchy de eadem Fanch*), ami teljesen egyértelművé teszi, hogy nem a gordovai Fáncsi család tagjáról van szó. Ennek ellenére még ekkor is megesett, hogy a két Fáncsi családot keverték, mert II. Miksa egy oklevelében Fáncsi György ismét gordovaiként tűnik fel, nyilvánvaló tévesztés eredményeként.[131] György – Borbála asszony rendelkezésének megfelelően – megszerezte Bozókot,[132] amely egy évszázadon keresztül a családja birtokában maradt. Egy ideig korponai kapitány is volt.[133] (Legalább) háromszor nősült: első felesége Forgács Erzsébet volt (ennek anyja pedig, a változatosság kedvéért, Pemfflinger Erzsébet), a második Horváth (Karancsics) Magdolna, akitől Ferenc fia született, a harmadik pedig Révay Zsófia.[134] Utóbbitól születtek Ferenc öccsei, (II.) György és Gáspár. Mindhárman gyakran feltűnnek a forrásokban, György 1620-ban Konstantinápolyban is járt követként,[135] az 1637/38. évi pozsonyi országgyűlésen Hont megyét képviselte,[136] de ehelyütt nem célunk a család teljes történetének megírása.[137]

Jóval kacifántosabbnak tűnik Fáncsi János pályafutása. 1537-ben nővére, Borbála megbízásából Pozsonyban járt el annak érdekében, hogy Balassa Zsigmond megtarthassa Diósgyőrt és Bozókot.[138] Egy darabig talán Nádasdy Tamás szolgálatában állt,[139] akit 1545 decemberében arról tájékoztatott, hogy „Zsigmond uram akaratából újonnan érsek uram szolgája levék", aki a Sajó mellett adott neki „valami tisztet".[140] Zsigmond úr nyilván Balassa Zsigmond, Fáncsy Borbála új férje volt, és elég valószínű, hogy Balassa a felesége kérésére keresett állást Jánosnak. Fáncsi 1549 és 1553 között kétségtelenül Várdai Pál érsek sajópüspöki tiszttartója volt,[141] közben, és 1555-ben is, rozsnyóbányai officialisként is találkozunk

125 „que (ti. Borbála) respondisset quod omnia bona sua, tam mobilia, quam eciam immobilia aquisiticia Georgio Fanchy legaret, ita tamen, ut universos suos familiares, servitores et servitrices, quibus ipsa deberet, ex eis idem Georgius Fanchy bono modo contentaret" – uo.

126 „respondisset (ti. János), quod se tamquam fratrem uterinum eiusdem domine Barbare Fanchy magis quam Georgium Fanchy ipsa aquisiticia bona concernerent" – uo.

127 Együgyű, mamlasz. A magyar nyelv szótára. A Magyar Tudományos Akademia megbízásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János. Harmadik kötet. Pest 1865. 144.

128 „dixisset, quorsum ire vellet tanquam unus ystenthazytottha, Janos, nam post decessum suum omnia bona sua aquisiticia hic in mundo relinquerentur, et uterque eorum raperet id quod rapere posset" – MZA G 152. XIII-517

129 MZA G 152. XIII-502.

130 MZA G 152. XIII-498.

131 „Joannes Bwday pro egregio Georgio Fanchy de Ghordowa actore" – MZA G 152. XVI. 576. (1575.)

132 Štátny Archív v Levoči. Fond SŽ (kongregačné spisy 1549-1600). Sign. 370/1599 [108. doboz] 346/1590. (Fáncsi György levele Majtényi Lászlónak, Bozók, 1590. december 31: Budáról érkezett embere arról tájékoztatta, hogy a pasa személyesen indul „awagy Nitra fele, awagy az Banjak kozze rablast tenne, kyt eddigis meg probalt volna, ha ez mostani eros es havas idok nem lottek volna".)

133 HU-MNL-OL-A 57. (4. 702–703.); *Matunák Mihály:* Korpona várkapitányai. Korpona 1901. 26–28. (ugyancsak dennai és gordovai névvel).

134 *Bártfai Szabó László:* A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgács család története. Esztergom 1910. 300., 485.; HU-MNL-OL-A 57. (4. 702–703.).

135 Alsó sztregovai és rimai Rimay János államiratai és levelezése. Szerk. Ipolyi Arnold. Bp. 1887. 116., 232., 303., 307., 343–344., 360–361.

136 *Zsilinszky Mihály:* Az 1637/8-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. Bp. 1885.

137 1656-ban *dennai* Fáncsy Pált III. Ferdinánd bárói rangra emelte: előnevét, mint láttuk, a Bári birtokok egyikéről vette.

138 *Virovecz N.:* Híres-hírhedt i. m. 37. és 90. jz. (János azonban, mint az eddigiekből kiderült, nem azonos Török Bálint familiárisával, gordovai Fáncsi Jánossal.)

139 *Mályusz Elemér:* Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei (III. közlemény). Levéltári Közlemények 2. (1924) 61.

140 *Mályusz Elemér:* Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei (IV. közlemény). Levéltári Közlemények 3. (1925) 82.

141 HU-MNL-OL-E 41-1549-No. 48.; HU - MNL - OL - E 41 - 1552 - No. 58.; HU-MNL-OL-E 41-1553-No. 65. (Joannes Fanczy officialis possessionum Pispeky et Vekenie).

vele; felesége (ekkor) Jakusith Ilona volt.[142] 1560-ban mint dégi Fáncsi János (*Joannes Fanchy de Deg*) hatalmaskodott Csetneki László birtokán; az alkalommal a Borsod megyei Kisbala birtokon lévő nemesi udvarházát említik.[143] Az 1560-as évek elején viszont, mint arról szó esett, már ismét nővére oldalán volt Diósgyőrben.[144] 1570-ben már az árváit említik.[145] András fia, akit Fáncsi Borbála említett, aligha lehet azonos azzal a Fáncsi Andrással, aki 1534-ben Fáncsi Ágostonnal együtt Vitány vár iktatásánál tűnik fel mint királyi ember; későbbi sorsa (egyelőre) ismeretlen.[146] Tudjuk viszont, hogy Anna lánya előbb Derencsényi Istvánhoz ment feleségül, majd csimori Kövér Ferenchez.[147]

Nem esett még szó a Fáncsi-rokonság említett tagjai közül Fáncsi Imre és Hédervári Brigitta fiáról, Ágostonról, aki Rajki János és Fáncsi János halála esetén került volna a bozóki prépostság birtokába. Sokat sajnos nem tudunk róla, de felettébb érdekes, amit Hédervári György – Brigitta unokaöccse, Ágoston unokatestvére – írt már idézett levelében az apjának. Meghalt Pemfflinger István, és „asszonyom" hívja magához; „Fáncsi Ágoston is ott van most".[148] „Asszonyom" egyértelműen Fáncsy Borbála, és eszerint 1537-ben már Fáncsi Ágoston is Borbála udvarába került. További sorsa ismeretlen, ahogyan az sem világos, ki volt az a Fáncsi Ilona, serkei Lorántfi János felesége, akit Fáncsy Borbála *soror*jának mondanak; meglehet, éppen Ágoston leánya, de lehetett János gyermeke is.[149] A kérdés további kutatással feltehetőleg megválaszolható, ehelyütt azonban nincs különösebb jelentősége. Az jól látható, hogy Fáncsy Borbála 1537 után igyekezett maga köré gyűjteni rokonait Diósgyőrött, és ezzel egyszer s mindenkorra eltávolította őket szülőföldjükről.

Mielőtt elköszönnénk az újonnan „felfedezett" Fáncsi családtól, térjünk vissza egy gondolat erejéig Fáncsy Borbála első házasságához. Joggal merül fel ugyanis a kérdés, mikor, és főleg miképpen lett Fáncsy Borbála Pemfflinger István felesége. A külföldi származású, budai polgár Pemfflingerek már a Mohács előtti években igen fontos politikai szerepet játszottak Magyarországon. Pemfflinger Márk, a Diósgyőrt megszerző Sebestyén és István nagybátyja, Beriszló Péter alkincstartója volt, nagyjából ugyanabban az időben, amikor Fáncsi Imre is a kincstartó-bán szolgálatában állt, de az 1520-as években is volt köze a pénzügyigazgatáshoz, amikor vélhetően Fáncsi Orbán viselte a budavári udvarbíróságot.[150] A két család tehát ismerhette egymást, ráadásul a budavári udvarbíró unokahúga, mások mellett Batthyány és Somi rokonságával, kifejezetten ígéretes partnernek tűnhetett. Ebből az is következik, hogy magam Pemfflinger István és Fáncsy Borbála házasságát 1526 elé helyezem. A sors furcsa fintora, hogy Mohács után gordovai Fáncsi János is a Pemfflinger családból nősült, de ő házasságát nem udvari kapcsolatainak, hanem sokkal inkább urának, enyingi Török Bálintnak köszönhette, aki maga is Pemfflinger lányt vett feleségül. Így jött létre az a rokoni kapcsolat, amely a két Fáncsi családot, tudomásunk szerint először, egymáshoz fűzte.

Fáncsy Borbála „elei" nem voltak tehát „nagyhírű kapitányok", mint Takáts Sándor vélte. Fáncsi György és az ő leszármazottai sokkal inkább, de az ő történetük még megírásra vár. Mégsem volt talán hiábavaló fáradozás kiemelni az ismeretlenség homályából Borbála asszony igazi őseit, akiknek Mohács előtti felemelkedése, ha példátlannak nem is volna nevezhető, azért számos tanulsággal szolgál. A töbörzsöki besenyők, évszázadok láthatatlansága után, néhány évtized alatt jutottak el szülőfalujukból Diósgyőrbe, majd Bozókra, és Fáncsy Borbálának köszönhetően közismert és maradandó nyomot hagytak a történelmi emlékezetben. Fáncsi Imre és Orbán példája azt mutatja ugyanakkor, hogy még a késő középkori Magyarország viszonylag jól ismert története is szolgál számos meglepetéssel.

142 HU-MNL-OL-E 148-a.-Fasc. 1569. - No. 33.; vö. HU-MNL-OL-E 21-1550.10.04/1., Simándi Péter diák folyamodványa: "census vero alterius anni, quia ego in curia et aliis negociis aliquando in legacionibus ipsius domini reverendissimi (*ti. az esztergomi érsek*) occupatus fuerim, curam quidem civium ac colonorum predicti oppidi et duarum villarum sub eodem officio existencium cuidam egregio Joanni Fanchy de Degh commiserat, intereaque cum ego in diversis dicti domini reverendissimi negociis et legacionibus occuparer, omnes proventus illius anni, in quo ipse dominus reverendissimus morte obiit, idem Fanchy percepit" (1550)

143 HU-MNL-OL-E 148-a.-Fasc. 1570.-No. 22/1. Vö. HU-MNL-OL-E 148-a.-Fasc. 947. - No. 12.: Rajki György eladja a szőlőjét "Fancsi Janosnak ki mas newen Degy" (1564)

144 HU-MNL-OL-E 21-1563. ápr. 23.: I. Ferdinánd Borbála kérésére hagyja meg testvérét, Fáncsi Jánost Diósgyőr élén és a bevételek kezelőjeként ("benigna habita racione commendacionis demerite vidue Barbare Fanchy, fratris scilicet Ioannis Fanchy nomine interposite et declarate sue pietatis, satius esse duximus ipsi Fanchy hoc tempore prefate arcis custodiam et proventuum administracionem credere quam alium capitaneum petere")

145 Borsod vármegye közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvei I. 1569–1578. Közreadja Tóth Péter. Miskolc 2008. 90.

146 *Radvánszky B – Závodszky L.*: Héderváry család oklevéltára i. m. II. 79.

147 *Bártfai Szabó L.*: Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgács i. m. 301.; *Kenyeres István:* A kiátkozott egri udvarbíró: Csimori Kövér Ferenc. In: Memoria rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére. Szerk. Oborni Teréz és Á. Varga László. Eger 2008. 232–233.

148 *Radvánszky B. – Závodszky L.*: Héderváry család oklevéltára i. m. II. 54.

149 HU-MNL-OL-P 423-1.-(16. sz.-No. 13/1.)

150 A Pemfflingerekre lásd *Kubinyi A.*: A Pemfflingerek Bécsben és Budán i. m. 743–756.

Bácsatyai Dániel

IV. Béla halicsi követe, Lodomér fia Aladár

Az Ákos nemzetség Somogyban

Lodomér's son Aladár, King Béla IV's envoy in Galicia–Volhynia. The Ákos kindred in Somogy county
In this study, I present and publish a previously unknown royal charter of Béla IV. The source, dated 1260, is a 13/14th century forgery, but it deserves attention for multiple reasons. 1) Its *narratio* mentions the conflict between Béla IV and his son, Stephen the Young King, and indicates that its reason was that the prince, who had not yet reached the legal age, rebelled against his father. 2) The recipient of the donation, Aladár, son of Lodomér of the Ákos kindred, served Béla IV as an envoy in the court of the Hungarian monarch's son-in-law, Lev I, King of Galicia-Volhynia. 3) The document also commemorates the Somogy branch of the Ákos kindred about which we otherwise have only sporadic information. 4) Finally, the charter provides information about the servants living in Bő, who were obliged to perform *chuetara* (shield-making) services. This is important for two reasons: firstly, this is the only case where this occupation name does not appear as a toponym in the source material relating to medieval Hungary, and secondly, the data fits nicely into the picture formed by archaeological and written evidence relating to early medieval metalworking in the region.

A Pálffy család Pozsonyban őrzött levéltárában találhatók az Ákos nemzetség Somogy megyei birtoklásának egyedülálló tanúi. A kérdéses Árpád- és Anjou-kori oklevelek között a legkorábbi egy IV. Béla nevében kelt adománylevél, amelynek idáig közöletlen és a történeti kutatás számára gyakorlatilag ismeretlen szövege értékes információkat rejt, s távolról sem csak az Árpád-kori követjárások történetére vonatkozóan, amelyre az alábbi rövid írás címében utaltam.[1] Az oklevél főszereplői Ákos nembeli Lodomér fia Aladár *comes* és három fia, Rezuga, Miklós és Imre, akik a királytól nyert birtokadomány ellenére meglehetősen ellentmondásos viszonyban álltak IV. Bélával. Az oklevél*narratió*ban ugyanis az uralkodó elbeszéli, hogy „abban az időben, amikor elsőszülöttünk, István ifjabb király, erdélyi herceg és a kunok ura, még nem töltvén be a tökéletes kort, egyes bárói rábeszélésére felségünk ellen támadt",[2] Aladár és fiai a trónörökös oldalára álltak, amivel súlyosan megsértették az öreg királyt. IV. Béla a hűtleneket megpróbálta visszatéríteni saját táborába, ezért elvette tőlük Bő nevű öröklött Somogy megyei birtokukat, amely a Bő nemzetség birtokainak szomszédságában feküdt, s az ott élőket hercegi jog alá vetve sajátos szolgáltatásra rendelte. A király számítása bevált: Aladár – fiaival együtt – ismét IV. Béla hívéül szegődött, mire az uralkodó nem csak Bő visszaadásáról döntött, hanem a somogyi vár Berence nevű, három várnépbeli család által lakott földjét is nekik ajándékozta. Aladár ugyanis következtében is tanúbizonyságot tett szolgálatkészségéről: az elbeszélés szerint orosz földön, Lev halicsi fejedelemnél – IV. Béla vejénél – képviselte az uralkodó érdekeit.

A nem mindennapi oklevél több történeti kérdéshez is fontos adalékot nyújt; egyetlen szépséghibája, hogy jelen formában bizonyosan nem hiteles, mivel dátumformulája feloldhatatlan ellentmondásokat hordoz. Az 1260-as évszám és a 25. uralkodási év még összhangot mutat, ám a dokumentum bizonyosan nem kelhetett Farkas alkancellár, választott

1 HU-MNL-OL-DF 266170. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.) Említésével a szakirodalomban egyedül Tímár Péter hatalmas adattárában találkoztam. *Tímár Péter*: Magyarország középkori településeinek és egyházainak topográfiai adattára. I–VI. Szeged 2019. I. 317. (Berencs 6.) Az itt olvasható középkori adatok azonban óvatosan kezelendők: nem bizonyítja semmi, hogy az oklevelünkben szereplő Berence azonos az 1347-ben említett *Berench* (HU-MNL-OL-DL 87200 (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár), ugyanez Berencs 5.-nél is) és az 1514-ben feltűnő *Berencze* településsel (HU-MNL-OL-DL 49363), amelyek akár a Somogytúr keleti határához tartozó Berencsnek (ma Berencspuszta l. Somogy megye földrajzi nevei. Bp. 1974. 78.), vagy a Szigetvártól egykor északnyugatra fekvő Berencsnek is megfelelhetnek (*Csánki Dezső:* Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. II. 591., Baranya megye földrajzi nevei I. Pécs 1982. 435.). Az ugyanitt található 1523. évi adat félreolvasás (*Bewrewnche* helyesen *Dewrewnthe*) eredménye. HU-MNL-OL-DL 49376.

2 „eo tempore, quando St(ephanus) iunior rex Hungarie, dux Transsilvanus et dominus Comanorum noster primogenitus nondum in etate perfecta constitutus ad persuasionem quorundam baronum suorum contra nostram incederet maiestatem" – HU-MNL-OL-DF 266170

fehérvári prépost kezéből. Farkas ugyanis 1262 és 1268 között állt IV. Béla oklevéladó szervének élén,[3] s IV. Kelemen pápa csak 1266. július 4-én adott engedélyt az esztergomi érseknek és a zágrábi püspöknek, hogy prépositi méltóságában megerősítsék.[4] A dátum ugyancsak ellentmondásban áll a trónörökös István hercegnek a dokumentumban megjelölt címeivel, amelyeket ugyancsak 1262 és 1270 között viselt.[5]

További kérdés, hogy a *narratió*ban emlegetett történeti körülmények vajon ugyancsak hamisításra utalnak-e. Ezek közül az első mindjárt az az értesülés, amely szerint az idősebb és az ifjabb király konfliktusa akkor tört ki, amikor az 1239-ben született[6] István herceg még nem érte el a *perfecta etas*t, azaz a nagykorúságot, mindezzel azt is sejtetve, hogy az ellentét kirobbanásának egyik oka éppen az volt, hogy a követelődző trónörökös – IV. Béla szerint – idő előtt részt akart kapni az ország kormányzatából. A kérdés csak az, hogy vajon megbízhatunk hamis oklevelünk híradásában?

A nagykorúság számítására több lehetőség is adódott. A kánoni előírás szerint a fiúk 14 éves kortól köthettek házasságot, ám ez nem jelentette azt, hogy alkalmasnak tekintették őket arra, hogy hatalmi jogosítványaik teljességével éljenek.[7] IV. László király nagykorúságát 15. születésnapján, 1277 késő tavaszán kiáltották ki,[8] amelyet messzemenően indokolt a király gyermeksége idején anarchiába süllyedő ország állapota. IV. Béla kisebbik fia, Béla 20 éves kora táján,[9] 1268-ban vette át Szlavónia kormányzatát,[10] a herceg egy 1268/1269-ben kelt kiadványa[11] azonban arra utal, hogy még ekkor sem tekintették teljesen nagykorúnak. Az ifjabb Bélának ugyanis – egy római eredetű jogszokásra hivatkozva – lehetősége lett volna visszavonni az oklevélbe foglalt csereszerződés érvényét, mivel még nem töltötte be 25. életévét, azaz még nem lépte át a nagykorúság római jog által előírt felső határát. A másik szerződő félnek, a templomos lovagoknak éppen ezért meg kellett ígértetniük Béla herceggel, hogy nem él majd az említett joggal és tartja magát a megállapodáshoz.[12] Ákos nembeli Aladár adománylevele ugyancsak e 25 év körüli korlátra utal, mivel az oklevélben olvasható *perfecta etas* kifejezés a római jogforrásokban egyértelműen ezt az életkort jelöli, míg a magyar gyakorlatban a 24. életév betöltését jelenti.[13] Meglehet, hogy a konfliktus kezdeteire utólag visszapillantó IV. Béla – abban az esetben, ha a hamis oklevél *narratió*ja az uralkodó valós szándékait tükrözi – tudatosan keltette azt a benyomást – elhallgatva a valódi, minden bizonnyal összetettebb okokat –, hogy az ellentét eredete a trónörökös türelmetlensége volt, aki már 1262-ben, mindössze 23 esztendősen kikényszerítette apjától az ifjabb királyi címet és az ország teljes Dunától keletre fekvő területe fölötti uralmat.[14] Az öreg király nevében megfogalmazott érvelés erejét gyengíti, hogy efféle fenntartásokról nem hallunk, amikor IV. Béla 1257-ben a 18 éves Istvánra bízta Erdély, majd két évvel később Stájerország kormányzatát.[15]

Az oklevélben feltűnő második történeti körülmény a Lev halicsi fejedelemhez küldött követség. Danyiil fejedelem 1264-ben hunyt el, s fia, a magyar király veje – Árpád-házi Konstancia férje – ekkor vált Halics urává. A dinasztikus kapcsolat ellenére a Magyar Királyság és a Halicsi Fejedelemség közötti összeköttetés meglazult; e kapcsolatok fő forrása, az eseményeket 1290-ig nyomon követő *Halics-Volhíniai Krónika* – az 1285. évi második tatárjárást leszámítva – nem említi többé Magyarországot.[16] Oklevelünk híradása tehát jó ideig az utolsó, amely az Árpádok és a Rurikidák kapcsolataira vonatkozik; nem lehetetlen, hogy az Ákos nembeli Aladár által vezetett diplomáciai misszió az 1263 nyarán megújuló mongol fenyegetéssel állt összefüggésben,[17] amely ismét arra kényszerítette IV. Bélát, hogy elgondolkozzon a tatárok házassági ajánlatán.[18] Lehetséges, hogy a Batu udvarából hazatért Danyiil fejedelem udvarában vendégeskedő Szügyi Miklós 1246. évi missziójához[19] hasonlóan Aladár feladata is az volt, hogy híreket szerezzen az Arany Horda szándékairól.

Mint láthattuk, Ákos nembeli Aladár és fiainak adománylevele bizonyosan hamisítvány, elbeszélő részének tartalmi elemei azonban mégsem utasíthatók el hiteltelenként. A dokumentum külalakjával, írásával szemben nem emelhetünk kifogást, ezért a hamisítást a 13. század utolsó évtizedeire tehetjük, amikor az Árpád-házon belüli dinasztikus konfliktus és a Lev fejedelemhez küldött követségek még elevenen éltek az emlékezetben. Nem zárhatjuk ki azt sem, hogy oklevelünket egy hiteles adománylevél felhasználásával készítették el. A hamisítás okaira nehéz fényt deríteni, mivel az oklevélben

3 *Zsoldos Attila:* Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp. 2001. 111.

4 1266. júl. 4.: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I–II. Ed. Augustinus Theiner. Romae 1859–1860. (a továbbiakban VMHH) I. 286–287.

5 *Szentpétery Imre:* V. István ifjabb királysága. Századok 55. (1921–1922) 77–87. A *dominus Cumanorum* címet az ifjabb király 1267 folyamán nem viselte. Továbbra is hajlok arra, hogy mindez a kunok István herceg elleni, általam 1267 elejére keltezett lázadásával állhat összefüggésben, noha megfontolandó az az ellenvetés, amely szerint az önkéntes lemondás a titulusról nem lett volna természetes lépés az ifjabb királytól. Vö. *Zsoldos Attila:* Néhány kritikai megjegyzés az 1264–1265. évi belháború újrakeltezésének kísérletéhez. Századok 154. (2020) 1342–1343., *Bácsatyai Dániel:* Válasz Zsoldos Attila kritikai észrevételeire. Századok 154. (2020) 1351. 25. j.

6 Chronica Albrici monachi Trium Fontium a monacho Novi Monasterii Hoiensis interpolata. Ed. Paulus Scheffer-Boichorst. In: MGH SS XXIII. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hannoverae 1874. 947. (CFH I. 33.).

7 *Holub József:* Az életkor szerepe középkori jogunkban és az „időlátott levelek" I–II. Századok 55. (1921–1922) 40.

8 Arról, hogy IV. László születése nem 1262 őszére, hanem tavaszára helyezendő l. *Bácsatyai Dániel:* A 13. századi uralkodói nagy- és kettőspecsétek kronológiája. Turul 94. (2021) 19.

9 Születési idejére l. *Bácsatyai Dániel:* Az Árpád-kor történeti kronológiája (997–1301). Bp. 2022. 188.

10 Pontosabban március 13. után, l. *Bácsatyai D.:* Kronológia i. m. 215.

11 (1268. március 14. és 1269. június 10. között): VMHH I. 311–314. Keltére l. *Bácsatyai D.:* Kronológia i. m. 188.

12 VMHH I. 314. Értelmezésére és a *revocatio* római eredetű jogszokásának magyarországi gyakorlatára l. *Holub J.:* Életkor i. m. 50–52.

13 *Holub J.:* Életkor i. m. 45–46.

14 Az 1262. évi eseményekre és előzményeikre l. *Zsoldos Attila:* Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. Bp. 2007. 11–26.

15 *Zsoldos A.:* Családi ügy i. m. 13.

16 *Font Márta:* Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Érdekek találkozása és ütközése. Bp. 2022. 197.

17 1263. okt. 14.: VMHH I. 250. A tatár betörés időpontjához l. *Zsoldos A.:* Családi ügy i. m. 36.

18 1264. jan. 28.: VMHH I. 264–265.

19 +1244. ápr. 22.: HO IV. 28–30. (RA I/2. 763. sz.)

szereplő Somogy megyei birtokok hosszú ideig nem kerülnek a szemünk elé. Bő ősi birtokosai az azonos nevű nemzetség tagjai voltak, akik családi monostorukat is itt építették fel.[20] Rejtély, hogy miként települtek közéjük a kelet-magyarországi[21] Ákos nemzetség tagjai. A IV. Béla által Aladárnak adományozott Berence további sorsára vonatkozó adatokra egyelőre nem akadtam rá középkori forrásokban, a birtokot azonban később is ezen a néven ismerték, hiszen a ma Bodrog faluhoz tartozó Bő-pusztától északkeletre, Osztopán délnyugati határában ma is létezik egy Berencse nevű puszta.[22] Egyébiránt Bodrog maga is a Bő nemzetség birtoka volt, amely a Bővel szintén szomszédos Szentmártonnal együtt, leánynegyed címén került egy bizonyos Bay-i Aladár fia Bertalan kezére, ez utóbbi ugyanis Bő nembeli leányt, a Hód-tavi csatában (1282) elhunyt János testvérét vette feleségül.[23] A házasságról hírt adó 1313. évi oklevél szerint az utód nélkül elhalt Aladár fia Bertalan egy Bay nevű birtok után nevezte meg magát; lehetséges, hogy az 1523. évi tartalmi kivonatban fennmaradt birtoknév eredetileg ugyancsak Bő volt. Ebben az esetben Bertalan apját Lodomér fia Aladárral azonosíthatnánk.

A Pálffy család levéltárában még két Bőt érintő oklevelet találunk,[24] ezek azonban nem az Ákos nembeliekre vonatkoznak, hanem egy olyan birtokos családra (Mikó fiai, Miklós és Kozma utódaira), amely nagy valószínűséggel a Bő nemzetségből eredt;[25] Ákos nembeli Lodomér fia Aladárhoz fűződő esetleges családi kapcsolatuk csak vélelmezhető. E família tagja volt egy Miklós nevű vitéz, aki Nagy Lajos uralkodása idején Itáliában szolgált zsoldosként,[26] és az ő oldalági rokonaként tűnik fel Erzsébet anyakirályné jegyzője,[27] Bői Fodor Jakab mester, akinek özvegye és László nevű fia örökölte a más ágakon kihaló család birtokait.[28]

Ugyancsak a Pálffy család levéltárában maradtak fenn az Ákos nemzetségből eredő Somogy megyei Egresiekre vonatkozó oklevelek szövegei. A mai Rácegressel azonosítható földet 1290-ben nyerte el Izabella királynétól Ákos nembeli Kustan fia István udvari ifjú – arról nincs szó, hogy korábban már rendelkeztek volna birtokokkal a környéken –,[29] majd 1364-ig folyamatosan az ő utódai: István fiai, Karul és Aladár, majd Aladár gyermekei, János és Sebestyén kezén találjuk.[30] Az Ákos nembeliek egresi birtoklására vonatkozó okleveleket 1405-ben Kont Miklós nádor unokái, László és Imre íratták át a somogyi konventtel, miután a dokumentumokat a hiteleshely előtt Szerdahelyi Mihály özvegye és fiai, László és Imre bemutatták.[31] Valószínű, hogy mindkét család leányági öröklés címén tartott igényt Rácegresre, későbbi birtokosai Szerdahelyi Imre utódai, az Imrefiek voltak.[32]

Oklevelünk még egy érdekességet tartogat számunkra. Az Ákos nembeliektől elvett Bő birtok lakóit IV. Béla különös szolgálatra rendelte, amelyet a herceg, azaz ifjabb fia, Béla szlavón herceg részére voltak kötelesek elvégezni. A speciális szolgáltatást az adománylevél a *chuetara* szóval jelöli. Vajon mit jelent ez a kifejezés? Véleményem szerint a *chuetara* a 'pajzskészítő' értelmű, szláv eredetű *csitár* vagy – magyaros hangrendű változatban – *csatár* foglalkozásnevet rejti, amelynek középkori létezésére és használatára a Magyar Királyságban szerte megtalálható *Csitár* és *Csatár* településnevekből következtethetünk.[33] Az adatnak – ha a *chuetara* szó valóban a *csitár*okkal/*csatár*okkal áll összefüggésben – két szempontból van jelentősége. Egyrészt ez lenne az egyetlen példa a szó köznévi használatára a nyelvújítás előtti évszázadokból.[34] (A *csatár*t a 19. században ruházták fel ma is közkeletű új jelentésével.)[35] Más szempontból az biztosítana kiemelkedő jelentőséget a bői *csitár*oknak, hogy jelenlétük szépen

20 *Karácsonyi János:* A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. Bp. 1900. I. 275–283.

21 Uo. 100–120.

22 Somogy megye földrajzi nevei i. m. 357. Meglehet, hogy a 18. században a Tóti Lengyel család által birtokolt Somogy megyei Berencsről van szó, ám további vizsgálatot igényel, hogy a kérdéses birtok az Osztopán vagy a Somogytúr határában fekvő Berenccsel azonos-e; a harmadik, Szigetvár melletti Berencset a Tóti Lengyelek birtokaitól való távolsága miatt talán kizárhatjuk. Lásd fent, 1. jegyzet és *Tímár Péter:* A Győr nembeli Szerdahelyi család története, birtokai és okmánytára. Szeged 2016. 728. (2044. sz.), 729. (2053. sz.), 732. (2076. sz.)

23 *Wenzel Gusztáv:* A Hédervári Ferenc jószágai fölötti per és ítélet 1523-ban. Magyar Történelmi Tár 6. (1859) 43.

24 1365. nov. 12.: HU-MNL-OL-DF 266173. (Anjou-kori oklevéltár. I–XV., XVII–XXXVIII., XL., XLII–XLIV., XLVI–LII. Szerk. Kristó Gyula et al. Szeged–Budapest 1990–2023. [a továbbiakban Anjou Oklt.] XLIX. 554. sz.); 1376. dec. 19.: HU-MNL-OL-DF 254713. (*Borsa Iván:* A somogyi konvent oklevelei az országos levéltárban. Ötödik közlemény, 1371–1380. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 30. Kaposvár 1999. 392. sz.)

25 Mikó unokája, Kozma fia Mihály fiúörökös nélkül halt meg, az apjától örökölt, Kozmafalva nevű bői részbirtok sógorára, Zoltán fia Lászlóra szállt. A Bő nemzetség Túz ágából származó Trepk fiai azonban a rokonság miatt (*ratione linee generationis*) tiltakoztak László örökösödése ellen. 1329. jún. 29.: Anjoukori Okmánytár. I–VII. Eds. Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula. Bp. 1878–1920. [a továbbiakban AO] II. 414–416.) Vö. *Karácsonyi J.:* Nemzetségek I. 276.

26 1365. nov. 12.: HU-MNL-OL-DF 266173. (Anjou Oklt. XLIX. 554. sz.), 1376. dec. 19.: HU-MNL-OL-DF 254713. (*Borsa I.:* A somogyi konvent oklevelei. Ötödik közlemény i. m. 392. sz.), 1383. aug. 22.: HU-MNL-OL-DF 42720. (*Borsa Iván:* A somogyi konvent oklevelei az országos levéltárban. Hatodik közlemény, 1381–1400. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 31. Kaposvár 2000. 459. sz.)

27 1353. máj. 26.: AO VI. 80–82.

28 1365. nov. 12.: HU-MNL-OL-DF 266173. (Anjou Oklt. XLIX. 554. sz.), 1376. dec. 19.: HU-MNL-OL-DF 254713. (*Borsa I.:* A somogyi konvent oklevelei. Ötödik közlemény i. m. 392. sz.), 1381. aug. 12., 1381. okt. 6., 1383. aug. 22., 1384. júl. 11.: HU-MNL-OL-DL 42720. (*Borsa I.:* A somogyi konvent oklevelei. Hatodik közlemény i. m. 448. sz., 450. sz., 459. sz., 464. sz.).

29 Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Zsoldos Attila. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai II. Forráskiadványok 45. Budapest 2008. 243. sz.

30 1351. aug. 6., 1351. szept. 3., 1358. máj. 21., 1364. márc. 6.: HU-MNL-OL-DF 254714. (*Borsa Iván:* A somogyi konvent oklevelei az országos levéltárban. Hetedik közlemény, 1401–1420. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 32. Kaposvár 2001. 607–610. sz.)

31 1405. aug. 15.: DF 254714. (*Borsa I.:* A somogyi konvent oklevelei. Hatodik közlemény i. m. 611. sz.)

32 *Tímár Péter:* Szerdahelyi család i. m. 246–247.

33 *Heckenast Gusztáv:* Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. Bp. 1970. 27–30., 94–97., *Györffy György:* Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez. Történelmi Szemle 15 (1972) 287–288.

34 *Kiss Lajos:* Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp. 1980. 157.

35 'csata': Új magyar etimológiai szótár – online kiadás. Szerk. Gerstner Károly. https://uesz.nytud.hu/index.html?uuid=af192e0d-7c44-1014-a8d2-ae24c20aeb7e

illeszkedne abba a gazdag ismeretanyagba, ami a régió vasművességéről tudható. Éppen itt, a Bő nemzetség monostorának közelében, a mai Bodrog-Alsóbű-pusztán tárták fel azt a 10. századi kohót, amely mellől egyedülálló lelet, egy rovásfeliratos agyagfúvóka került elő. A bőrből készült fújtatók efféle tölcséres fúvókákon keresztül hevítették fel a vasolvasztásra használt agyagkohókat.[36] Hasonló, 10. századra datált kohók kerültek elő a közeli Somogyfajszról és Somogyvámosról is, míg az ugyancsak nem túlságosan távoli (Puszta)Kovácsi és az Öreglak határában fekvő egykori Vasad helynevek, valamint a Somogyvártól keletre, Vityán kimutatható Árpád-kori királyi kovácsok mind arról tanúskodnak, hogy ezen a vidéken a fémművesség a komoly hagyománnyal rendelkezett – a 11. századtól már nyilvánvalóan a somogyvári ispánsági székhellyel összefüggésben, amelynek fegyverekkel való ellátása elképzelhetetlen lett volna e telepek nélkül.[37] Az Ákos nembeli Aladár adománylevelében szereplő bői népek hercegi *chuetara* szolgálatra rendelése talán nem független e hagyományoktól.

Függelék

+1260

IV. Béla király a Lev halicsi fejedelemhez vezetett követségben szerzett érdemei miatt visszaadja Ákos nembeli Lodomér fia Aladárnak és fiainak a korábban hűtlenségük miatt elvett és hercegi chuetara *szolgálatra rendelt* Bew *nevű Somogy megyei öröklött birtokukat, és ezen felül nekik adományozza a somogyi vár* Berench földjét.

Hártyán, nagy kezdő B iniciáléval, függőpecsétje elveszett. A hátlapon alul középkori kézírással: *Bw,* felette koraújkori kézírással: *donatio Bele super Bew*, majd újabb kézzel: *comiti Aladario et filiis*, továbbá levéltári jelzet (*No. 1592.*) és pecsét. Alatta Czobor József gróf saját kezű feljegyzése: *Revisum per me Josephum Czobor Pestinii 1º Octobr. 1769.* Modern hátlapi feljegyzés középen: *1193/943* és a jobb szélen: *Imrich Reznika, Bratislava, Mestská sporiteľňa.*

Orig. Slovenský národný archív, Rod Pálfi – pezinská vetva, Com. Somog. 1592. sz.

Photocop. HU-MNL-OL-DF 266170.

Bela Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Gallitie, Lodomerie Comanieque rex universis Christi fidelibus tam presentibus, quam futuris presens scriptum inspecturis salutem in omnium salvatore. Ad universorum notitam harum serie volumus pervenire, quod cum comes Aladarius filius Lodomerii de genere Akus una cum Rez(er)uga, Nicolao et Emirico filiis suis eo tempore, quando St(ephanus) iunior rex Hungarie, dux Transsilvanus et dominus Comanorum noster primogenitus nundum in etate perfecta constitutus ad persuasionem quorundam baronum suorum contra nostram incederet maiestatem, iungendo se servitiis ipsius regis St(ephani) nos graviter offendissent, nos volentes ipsum comitem Aladarium et suos prenotatos filios[a] ab eodem rege St(ephano) alienare et regali nostre gratie aplicare, quandam possessionem eorum hereditariam Bew vocatam iuxta fluvium Hedus in comitatu Simigiensi existentem nobilibus de genere Bew vicinantem abstuleramus ab eisdem et in ius ducatus videlicet ad officium condicionariorum chuetara nuncupatorum ordinavimus servituram. Demum dictus Aladarius et sui filii predicti recognoscentes se in facto possessionis ipsorum Bew vocate per nos sic ab ipsis ablate, ut prehabitum est, defraudari, ad nostre celsitudinis gratiam redire curaverunt exponentes se nostre maiestati fideliter servituros rogantes nos humiliter nobis supplicando, ut possessionem eorum hereditariam Bew nuncupatam de solita regia pietate ipsis reddere dignaremur. Nos itaque de fidelitate iam dicti comitis Aladarii certificari cupientes, prout negotii qualitas exposcebat illa vice, ipsum comitem Aladarium in legationibus nostris ad Leonem ducem Rutenorum duximus transmittendum, qui quidem comes Aladarius sicut libenter in ipsa legatione nostra festinanter proficiscendi viam arripuit, sic laudabiliter et fideliter est aggressus, et postmodum ad nos feliciter rediit voluntati nostre satisfaciendo in hac parte, signa sue fidelitatis nostre celsitudini clare et pure ostendendo. Nos igitur, qui ex suscepto officio regiminis metiri debemus merita singulorum et unicuique iuxta meritum respondere, considerata fidelitate sepedicti comitis Aladarii et eo maxime inspecto, quod filii ipsius prenotati cursu temporum nostro lateri adherendo nobis et regno nostro gratos exhibere poterant famulatus, memoratam possessionem eorum hereditariam Bew vocatam a iurisdictione ducatus ab officio videlicet conditionariorum chuetara[b] nuncupatorum penitus removendo illa et eadem plenitudine seu integritate reddidimus et restituimus eisdem possidendam, tenendam et habendam prout primitus iure hereditario dinoscuntur tenuisse, habuisse et pariter possedisse. Ad hec, quod idem comes Aladarius et sui filii magis ac magis culmini nostre maiestatis frequentius insidentes et in curia nostra continue commorantes nobis et regno nostro, ut fideliter sic devote possint, valeant et debeant temporibus oportunis famulari, quandam terram castri nostri Simigiensis Berench vocatam <int>er quam tres mansiones castrensium resident, prout per litteras conventus Simigiensis nobis patuit manifeste, prefate possessioni ipsorum hereditarie Bew vocate adiacentem, sub eisdem metis et terminis, quibus castris <…>do, eisdem iure hereditario conferandam duximus et donandam, a iurisdictione memorati castri Simigiensis penitus et per omnia eximendo. In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem presen<tes concessimus> litteras dupplici sigilli nostri munimine roborando. Datum per manus magistri Farcasii Albensis ecclesie electi, aule nostre vicecancellarii dilecti et fidelis nostri, anno Domini M° ducentesimo sexagesimo, regni autem nostri vicesimo quinto.

[a] tollban maradt [b] az *u* betű a szó fölé beszúrva

36 *Magyar Kálmán:* A Bodrog-alsó-bűi nemzetségi központ régészeti kutatása (1979–1999). (Összegzés. Különös tekintettel a rovásírásos fúvókaletre) Somogyi Múzeumok Közleményei 14. (2000) 115–162.

37 *Magyar Kálmán:* A somogyi középkori vasművesség (kovácsművesség) emlékei. In: A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében. Szerk. Nagy Zoltán – Szulovszky János. Szombathely 2009. 119–148.

Kálmán Dániel

A király kamarásai. A Zapata de Herrera-fivérek II. Lajos szolgálatában.

Hat (nagyrészt) ismeretlen középkori oklevél

The Chamberlains of the King. The Zapata de Herrera brothers in the service of Louis II of Hungary. Six (mostly) unknown charters
Sometimes our knowledge, based primarily on sources preserved in public archives and collections, can be extended by documents in the possession of collectors, when such documents come to the "surface" at auctions, rising from the unlit depths of private collections. The six documents published here (four sold at auctions, two kept in public archives), together with sources discovered by Spanish scholarship, shed some light on the origins of Luis Álvarez Zapata de Herrera and his career in the Kingdom of Hungary. Coming from an influential family from Toledo, with connections to the Papal Court and Toledo Cathedral, Luis arrived in Hungary in the entourage of the papal legate in 1523, soon to be a member of Louis II King of Hungary as a chamberlain, later serving the queen consort, Mary of Austria as well. The favour of the royal couple is reflected in those letters which were sent to Mary's brother, Emperor Charles V and his chamberlain to make Luis Zapata de Herrera the knight of the prestigious Order of Santiago.

Noha a 19. század végén, 20. század elején népszerű levéltári kalászatok, vagyis egy adott szempont alapján összeállított, hosszabb-rövidebb forrásközlések felett eljárt az idő, az „árverési kalászatoknak" még ma is lehet létjogosultságuk. Az aukciókon előforduló oklevelek, iratok, vagy más, történeti értékkel bíró dokumentumok gyakran – a közgyűjtemények minden igyekezete ellenére – magángyűjteményekből vándorolnak magángyűjteményekbe és csak rövid időre bukkannak felszínre, hogy aztán kalapács alá kerülve újból eltűnjenek a kutatók szeme elől.[1]

Az alább közölt hat oklevél közül két, korábban ismeretlen, II. Lajos nevében kelt irat (1. és 3. sz.) kivételesen nem így járt; azokra nemrégiben Neumann Tibor – velem párhuzamosan, de tőlem függetlenül – felfigyelt és adataikat felhasználta, illetve idézett belőlük legutóbbi, a késő középkori magyar királyi udvari címekről és szolgálattevőkről szóló tanulmányában.[2] A 3. sz. alatt közölt oklevél Szörény vár visszavételére indítandó hadjáratra vonatkozó részét pedig C. Tóth Norbert is idézte.[3] Tartalmuk tehát szerencsés módon nem sokkal felbukkanásukat követően beépült a kutatásba. Ezzel együtt is úgy gondolom, hogy magángyűjteménybe kerülésük – a késő középkori oklevéladás volumene ellenére is – indokolja teljes szövegű közlésüket, különösen annak fényében, hogy adataikat ki tudjuk egészíteni négy másik, tudomásom szerint mindezidáig szintén ismeretlen oklevéllel. Ezek közül kettőt spanyol közgyűjtemény (az Archivio General de Simancas, azaz a Simancasi Általános Levéltár) őriz (4. és 5. sz.), egyik magyar közgyűjteménybe került – Mária királyné Nassaui III. Henrikhez írt levele (6. sz.) – a másik viszont – V. Károly császár II. Lajoshoz írt levele – magángyűjteménybe (2. sz.).[4]

A hat dokumentumot összeköti egy magyar királyi kamarás, a spanyol származású Luis Zapata de Herrera személye. Az alábbiakban alapvetően a közölt oklevelekben olvasható információkra szorítkozom, kiegészítve néhány, általam ismert adattal, azonban a teljesség igénye nélkül. Annál is inkább, mivel egyáltalán nem lehetetlen, hogy a közeljövőben előkerülhetnek még a kamaráshoz köthető oklevelek, amelyek újabb adatokkal szolgálhatnak a királyi szolgálattevő életrajzához. Legalábbis erre utal mindaz, amit a hatból négy dokumentum (1., 2., 3. és 6. sz.) provenienciájáról tudunk. Ezek tudomásom szerint elsőként a barcelonai Soler y Llach aukciós ház árverésein bukkantak fel néhány éven belül: az V. Károly-levél 2020-ban, míg a másik három 2023 júliusában

1 Az elkészült tanulmányhoz Lakatos Bálint lektorként és Rácz György szerkesztőként számos értékes észrevételt és megjegyzést fűzött, míg Csákó Judit a francia levelek átírását helyesbítette több ponton is; segítségüket ezúton is köszönöm.

2 *Neumann Tibor:* Udvari címek és szolgálat a középkor végi Magyarországon. In: „Királyi házunk népe". Királyi és királynéi udvartartás a középkor végén. Szerk. Uő. Bp. 2024. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 93–94.

3 *C. Tóth Norbert:* Két király szolgálatában. Kiskállói Vitéz János (1548) pályaképe. Bp. 2024. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 18.) 54.

4 A 2024 decemberében árverésre került Mária-levelet a Magyar Nemzeti Múzeum vásárolta meg.

– előbbi kivételével ezt követően kerültek (közelebbről nem ismert úton-módon) a hazai aukciós piacra. Az oklevelek közlése szempontjából fontos körülmény, hogy a hat oklevél közül négyet én is csupán a dokumentumot árverező aukciós házak online katalógusaiból, illetve a spanyol elektronikus levéltári adatbázisból ismerek, így leírásuknál alapvetően az ottani közlésekre támaszkodhattam. II. Lajosnak a pápához, illetve Mária királynénak Nassaui III. Henriknek címzett levelét azonban lehetőségem volt személyesen is megtekinteni.[5]

* * *

Az oklevelek közül Luis Zapata de Herrera személyéről II. Lajosnak VII. Kelemen pápához írt levele szolgál a legtöbb információval. Eszerint Zapata egy évvel korábban (stilisztikai többesszámmal: annis superioribus), vagyis 1523-ban, még VI. Adorján pápa idején érkezett Magyarországra Tommaso Carvajal de Vio bíboros, pápai legátus kíséretének tagjaként. Az uralkodó megkedvelte az ifjút és kamarásként udvarába fogadta, miután a pápai legátus visszatért Rómába. A pápának írt levél apropója, hogy ezúttal a kamarás maga kérte menesztését, hogy nagybátyja, Juan pápai abbreviator[6] elhunytával családi ügyeit elintézhesse. A király marasztalta, azzal az indokkal utasítva el Zapata kérését, hogy szüksége van rá Szörény várának közelgő visszafoglalásánál – ezért II. Lajos arra kérte a pápát, hogy járjon el kamarása ügyében.

Zapata 1523. szeptember közepén már Budán volt,[7] az 1. sz. oklevél tanúsága alapján pedig novemberben már az uralkodó szolgálatában állt. Ez utóbbiból értesülünk arról, hogy Luis aranysarkantyús lovag (miles auratus) és hogy Juan nevű testvérét II. Lajos szintén szolgálatába kívánta fogadni, meghatározott (tíz lóra elegendő) fizetéssel.[8] Bár a szolgálattevők közé való felvételről az oklevél jelen időben szól (adoptamus, annuimus), az udvarba való megérkezésre és a fizetésre vonatkozó megfogalmazásából kitűnik, hogy valójában jövőbeli, még meg nem történt eseményről van szó (appulerit, statuemus). A testvérpár származására toledói források vetnek némi fényt: eszerint apja Juan Álvarez Zapata, anyja pedig Catalina de Herrera volt – a régi aragón nemességhez tartozó, kiterjedt Zapata-klánhoz tehát úgy tűnik, végső soron leányágon és csak távolról kötődtek. Apai ágon ugyanakkor jelentős, kikeresztelkedett zsidó (*converso*) származású famíliáról van szó.[9] A kamarás testvérpár apai nagyapjának egyik testvére, Fernán Álvarez de Toledo a Katolikus Királyok (Ferdinánd és Izabella) titkára, míg a másik testvér, Francisco Álvarez de Toledo Zapata toledói kanonok, mindkét jog doktora és IV. Sixtus pápa közeli munkatársa volt. Már Sixtus utóda, VIII. Ince engedélyezte számára egy felsőfokú iskola alapítását 1485-ben – ez lett a toledói káptalan neves intézménye, az 1522-ben egyetemi rangot nyert Colegio de Santa Catalina, amelynek első vezetője (*maestrescuela*) természetesen maga Francisco volt.[10] A családból később is több *maestrescuela* került ki (többek között Luis Zapata fia, Bernardino de Sandoval[11]) és a káptalanhoz is több szállal kötődtek: Luis és Juan mellett a harmadik testvér, Bernardino toledói kanonok és *capiscol* (praecentor, előénekes) volt.[12] A fentiek fényében kizárható, hogy a szóban forgó Luis azonos lenne azzal a Luis de Zapata spanyol királyi tanácsossal, aki 1523-ban hunyt el, vagy szintén Luis nevű fiával, aki 1504-ben a spanyol királyi udvar tagja volt (és akinek a testvérét ugyancsak Juannak hívták).[13]

5 Köszönettel tartozom Márffy Györgynek (Központi Antikvárium), hogy közreműködésével megtekinthettem az okleveleket. Az 5. sz. dokumentumot eredetiben 2018 tavaszán Lakatos Bálint tanulmányozta Simancasban.

6 Juan de Herrera 1514-ben toledói *capiscol* (praecentor, előénekes): *Ángel Fernández Collado:* La catedral de Toledo en el siglo XVI. Vida, arte y personas. Toledo 1999. 78. Három ével később, 1517-ben a pápai kúrián *scriptor archivii*, 1522-ben pedig már *abbreviator maius*, ld. *Thomas Frenz:* Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance (1471–1527). Tübingen 1986. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 63.) 376., 1274. sz., valamint újabban: Repertorium Officiorum Romanae Curiae (RORC). Ed. Uő. (https://www.geku.uni-passau.de/histhw/forschung/rorc) „Iohannes De Herrera" címszó (letöltés: 2024. okt. 30.) 1524 augusztusában még hivatalban volt: Repertorium pontificiorum documentorum in Regnis Sacrae Coronae Hungariae existentium (1417–1526). Összeáll. Nemes Gábor. Bp.–Róma 2022. (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis II, tom. 10.) 285. A működéséhez köthető konkrét oklevelekre ld. pl. *Lakatos Bálint:* Elveszett pápai bullák nyomában. Girolamo Balbi pozsonyi prépost gurki püspöki kinevezése (1522–1523). In: Magyarország és a római Szentszék. III. Szerk. Tusor Péter – Kanász Viktor. Bp.–Róma 2022. (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I, vol. 21.) 180., 182., 187.

7 Jelenlétét Juan de Herrera említi 1523. szeptember 13-án Gabriel Salamanca főhercegi kincstartóhoz írott levelében: Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv, Große Korrespondenz 25b-11, fol. 51. Az adat ismeretét Lakatos Bálintnak köszönöm.

8 Ennek értelmezéséhez ld. *Neumann T.:* Udvari címek és szolgálat i. m. 91–94.

9 Az ismert családfát ld. *María del Carmen Vaquero Serrano:* El libro de los maestrescuelas. Cancelarios y patronos de la Universidad de Toledo en el siglo XVI. Toledo 2006. 455. (A kötet ismeretét Péterfi Bencének köszönöm.) Ez alapján Luis és Juan apai dédnagyanyja (szintén Catalina) volt Zapata-lány. A mai napig használt spanyol névadási szokás szerint a vezetéknév két részből áll: első fele az apa, a második pedig az anya (szintén kéttagú) vezetéknevének első feléből tevődik össze, de annak sincsen akadálya, hogy a szülők vezetéknevének egyik vagy másik (vagy akár mindkét) fele ugyancsak összetett név legyen. Ennek megfelelően tehát Lajos kamarásának teljes neve Luis Álvarez (de) Herrera, vagy Luis Álvarez Zapata (de) Herrera lenne. Az, hogy az egykor az anyai ágból eredő (tehát egy-két generáció után potenciálisan eltűnő) Zapata a rokonság számos tagjánál huzamosabban használatban maradt (adott esetben egy generáció kihagyással újra felbukkant, ld. az idézett családfát), talán a név patinájának és az Álvarezek *converso* származásának is köszönhető.

10 Francisco életrajzára és röviden a család származására, illetve a Colegio megalapítására ld. *Fernández Collado, Á.:* La catedral de Toledo i. m. 62–63., a *maestrescuela* tisztségre uo. 42–43. A kollégium neve (és védőszentje) kapcsán nehéz elvonatkoztatni attól, hogy Francisco anyja az előző jegyzetben már említett Catalina Zapata volt.

11 *Fernández Collado, Á.:* La catedral de Toledo i. m. 98.; *Vaquero Serrano, M. del C.:* El libro de los maestrescuelas i. m. 175–183.

12 *Fernández Collado, Á.:* La catedral de Toledo i. m. 103.; *Vaquero Serrano, M. del C.*: El libro de los maestrescuelas i. m. 193–202. *Alfonso Ceballos-Escalera y Gila:* Los Señores y Condes de Cedillo en Toledo durante los siglos XV al XVII. In: Toletum. Boletín de la Real Academia de Bellas Artes y Ciencias Históricas de Toledo 58. (2011) 180. A *capiscol* tisztségre a toledói káptalan vonatkozásában ld. *Fernández Collado, Á.:* La catedral de Toledo i. m. 41.

13 Ld. Luis de Zapata tanácsos életrajzát a spanyol Királyi Történeti Akadémia „Historia hispánica" adatbázisában: *Diego Pacheco Landero:* Zapata, Luis de. In: Historia hispánica (https://historia-hispanica.rah.es/biografias/49820-luis-de-zapata, letöltés: 2024. okt. 25.)Az ifjabbik Luis de Zapata által viselt tisztséghez (*mozo de capilla*) ld. *José Eloy Hortal Muñoz, Dries Raeymaekers, René Vermeir:* Quo vadis: present and potential approaches

A másik négy oklevél egyetlen konkrét ügy, Luis Zapatának a Santiago-rendbe való felvétele körül csoportosul. Időrendben a legelső V. Károly 1524. március 26-án II. Lajosnak írott levele. Ebből kiderül, hogy II. Lajos közbenjárt Zapata érdekében és az ajánlás mellett kérte a császárt, hogy vegye fel kamarását a Santiago-rendbe, hogy „a kereszt jelével megerősítve" (crucis signo munitis) indulhasson hadjáratba az oszmánok ellen. Válaszában Károly hárítja sógora kérését, mondván, hogy erről nem ő, hanem a rendi generális káptalan dönt, mindazonáltal szívesen tolmácsolja a kérvényt a következő gyűlésen, amelynek eredményéről tájékoztatni fogja a magyar királyt.

Úgy tűnik azonban, hogy az ígért válasz nem érkezett meg egyhamar, ugyanis október 18-án – ugyanazon a napon, amikor a pápának is írt Zapata családi ügyeit illetően – II. Lajos kérte V. Károlyt, tájékoztassa a fejleményekről: sor került-e már a káptalanra, vagy elhalasztották az ülést, tárgyalták-e Zapata ügyét vagy sem. Egyúttal megismételte korábbi kérését, kiemelve, hogy Zapata igencsak szeretné, ha a küszöbön álló háborúban a Santiago-rend keresztjével felvértezve vehetne részt és ez neki és Máriának is különösen örömére szolgálna.

Noha Lajos felesége nevében is írt, talán mintegy nyomatékosítandó a kérést, Mária maga két nappal később, október 20-án külön levélben fordult bátyjához. Ebben Károly korábbi, Lajosnak küldött levelére hivatkozva – amit elmondása szerint Mária maga is látott – kérte, hogy teljesítse ígéretét, különös tekintettel Zapata kifogástalan erkölcseire (car il est homme de bien et tresque gentilhomme). Ha a generális káptalan nem venné kellően hamar napirendre az ügyet, írja, akkor Károly járjon el saját hatáskörében, a káptalan jóváhagyása nélkül. Végül ő is kiemeli, nagy örömére szolgálna, ha Zapata a török elleni hadjáratba már a rend tagjaként indulhatna – a levél végén mintegy mellesleg utalva a császár által ígért segítségre is.[14] Egy korábbi félmondatból kiderül továbbá az is, hogy korábban nem csak Lajos, hanem Mária is írt ajánlólevelet a császárnak a kamarás érdekében.

A jelenleg ismert utolsó, e tárgyban írt levél közel fél évvel később, 1525. április 15-én kelt, vagyis nagyjából egy évvel azután, hogy II. Lajos (és talán Mária) legelső ajánlóleveleikkel felkeresték a császárt. Mária ezúttal III. Henrikhez, Nassau grófjához és Cenete márkijához, Károly főkamarásához és bizalmi emberéhez[15] fordult, kérve, hogy járjon közben bátyjánál Luis Zapata érdekében, aki a császár ígéretei ellenére még mindig nem kapta meg a Santiago-rend keresztjét, noha – véli Mária – Károlynak nem okozna nehézséget teljesíteni a kérést.

Nem csupán a rokoni kapcsolatnak és a befolyásnak köszönhető, hogy V. Károlyhoz fordultak. A Lovagrendek Tanácsa (Consejo de las Ordenes) révén ugyan a három kasztíliai lovagrend, a Calatrava, a Santiago és az Alcántara már 1495-től lényegében a spanyol király kezelésében volt, 1523-tól kezdve azonban, VI. Adorján pápa *Dum intra nostrae* bullájának értelmében a mindenkori uralkodó örökös felügyelete alá kerültek.[16] Mária tehát feltehetőleg ennek tudatában írta bátyjának: hogyha másképp nem megy, a generális káptalan nélkül hagyja jóvá Zapata felvételét. Hogy a magyar királyi pár kitartó – és némileg kétségbeesettnek tűnő – közbenjárása végül sikerrel járt-e, egyelőre nem tudjuk biztosan. A számadáskönyvek Zapatát 1525. április 15-én – amikor a 6. sz. levél is kelt – királynéi kamarásként említik.[17] Tizenhét évvel később, 1542. december 20-án, Diego de Castro toledói közjegyző előtt tett végrendelete és annak kiegészítése (*codicilo*) szerint korábban a magyar uralkodópár, II. Lajos és Mária szolgálatában állt és a király a Szent István-rend lovagjává ütötte.[18] Hét év múltán, 1549. szeptember 25-én hunyt el.[19]

to the relations between the courts and households of the Habsburg dynasty in the Early Modern period. In: A Constellation of Courts: The Courts and Households of Habsburg Europe, 1555–1665. Ed. Uők. Leuven 2021. (Avisos de Flandes 15.) 372.

14 Érthető módon a segítségkérés visszatérő motívum kettejük levelezésében. Magyarországra érkezése után nem sokkal, 1521 augusztus 11-én (tehát Belgrád ostromakor, de még annak eleste előtt) Mária így írt Károlynak: „J'aye pryé vostre maiesté qu'il vieulsisse donner secours et ayde le plus tost et la plus grande que se poura faire a l'exstreme necessité de cestuy royaulme qui est le bollevaert de toute la chrestieneté" – Correspondance de Marie de Hongrie avec Charles Quint et Nicolas de Granvelle. Éd. Laetitia Gorter-van Royen, Jean-Paul Hoyois. Tome I. Turnhout 2009. 1., 2. sz. Nehéz nem arra gondolni, hogy a királyság valóban szorult helyzetén túlmenően Mária annak tudatában is hangsúlyozta az egész kereszténység védelmét, hogy az Károly birodalmi törekvéseinek fontos eleme volt, vö. *Salvador Esteban, Emilia:* La nueva Monarquía de los Habsburgos. Carlos I (1516–1556). In: Historia de España en la Edad Moderna. Coord. Alfredo Floristán. Barcelona 2011. 171.

15 Életére ld. *Ilse Guenther:* Henry III of Nassau. In: Contemporaries of Erasmus. A Biographical Register of the Renaissance and Reformation. Ed. Peter G. Bietenholz, Thomas B. Deutscher. Vol. 1–3. Toronto 1985–1987. Vol. 3. 5. A Cenete márkija titulust felesége, Mencia de Mendoza révén bírta: *Ilse Guenther:* Mencia de Mendoza. In: Contemporaries of Erasmus i. m. Vol. 2. 432–433.

16 *Francisco Fernández Izquierdo:* Los caballeros cruzados en el ejército de la Monarquía Hispánica durante los siglos XVI y XVII: ¿anhelo o realidad? In: Revista de Historia Moderna 22. (2004) 18–19.; *Carlos de Ayala Martínez:* Las órdenes militares hispánicas en la Edad Media (siglos XII–XV). Madrid 2003. 757.

17 A „Ludovicus Hispanus" alighanem őt takarja; a pápához küldött királyi levelekkel kapcsolatos költségekre fizettek neki 100 forintot: II. Lajos magyar király számadáskönyvei (1525, 1526) és Mária királyné rövid számadása (1524–1527). Közreadja: C. Tóth Norbert. Bp. 2025. 104., 1013. sz.

18 *Vaquero Serrano, M. del C.*: El libro de los maestrescuelas i. m. 176., 432. A jelzett helyen hivatkozott dokumentumot (Archivo Histórico de la Nobleza, Toledo, Archivo del Conde de Cedillo, leg. 22/67.) nem volt alkalmam kutatni, így nem tudom megítélni, hogy a María del Carmen Vaquero Serrano által említett Szent István-rend („orden de San Esteban") mennyire helytálló, netán félreértésen, vagy az írnok tévesztésén alapul. Ilyen nevű rendet a korszakból nem ismerek, a magyar alapítású stefaniták ismereteink szerint az 1440-es években megszűntek (*Boroviczény Károly-György:* Cruciferi Sancti Stefani Regis. Tanulmány a stefaniták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről. Orvostörténeti közlemények 133–140. [1991] 38.), az I. István pápáról elnevezett lovagrendet pedig csak 1561-ben alapította I. Cosimo de' Medici: *D'Arcy Jonathan Dacre Boulton:* The Knights of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in Late Medieval Europe 1325–1520. New York 1987. 448., 1. jegyz.

19 Uo. Halálának időpontja kizárja, hogy azonos lenne azzal az ismeretlen keresztnevű Zapatával, aki Bernardo de Aldana katonájaként 1551-ben Arszlán hatvani bég fogságába esett, és akit a foglyok legidősebbikeként az oszmánok a váltságdíj feltételeivel Aldanához visszaküldtek: Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata. Közreadja: Szakály Ferenc, ford. Scholz László. Bp. 1986. 129–130.; *Korpás Zoltán:* V. Károly és Magyarország (1526–1538). Bp. 2008. 295. (A többi itt szereplő Zapata vezetéknevű katona sem helyezhető el az ismert családfán.)

Függelék

Az oklevélközléseknél a latin nyelvű oklevelek esetében a Fons 2000/1. számában (Tringli István, Szovák Kornél, illetve Kubinyi András által) megfogalmazott ajánlásokat vettem alapul, néhány kisebb módosítással (például „Johannes" helyett a „Ioannes" alakot használtam). Nem tartottam meg a tiszteleti címek nagy kezdőbetűs írásmódját (Serenitas/Sanctitas Vestra, Maiestatis Vestre Cesaree), ezeket egységesen kis kezdőbetűvel írtam át. Nagyobb kivételt a latin „ae" esetében tettem: ezt alapvetően a középkori írásmódnak megfelelően, „e"-vel jelöltem, azonban meghagytam az „e caudata" („ę") alakot és tekintettel voltam egy-egy rendhagyó esetre is, például II. Lajos V. Károlyhoz írott levelében, ahol a „caesarea" szót és ragozott alakjait az írnok egy kivétellel mindenütt következetesen „ae"-vel írta, minden más esetben azonban sima „e"-t használt. A két francia levél esetében a Habsburg Mária-levelek legutóbbi kiadásának közlési gyakorlatát[20] tartottam szem előtt; ennek megfelelően az egyes szavak átírásánál a korban használatos mellékjeleket elhagytam („marẏ" helyett „mary"), illetve a modern francia helyett a régies alakokat használtam (tehát „frère" helyett „frere", illetve „très" helyett „trés"). Lehetőség szerint mindenütt törekedtem azonban a közérthetőség megőrzésére.

1.
Buda, 1523. november 3. – II. Lajos oklevele, amelyben Juan Zapatát szolgálatába fogadja[21]

Eredeti, magángyűjteményben. Szerepelt a barcelonai Soler y Llach 2023. július 13-i, sorszám nélküli árverésén (461. sz.),[22] majd a Hereditas Antikvárium 2023. december 1-én rendezett 9. aukcióján (109. sz.). Fényképe közgyűjteményben is állományba lett véve, mert az eredeti iratanyag tulajdonosa (Hereditas Antikvárium Kft.) a digitális képek adatainak és a képanyagnak online közléséhez, valamint a kutatási célú sokszorosításhoz hozzájárult. Jelzete: HU-MNL-OL-DF 296109. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény][23]
Papír, restaurált, latin nyelven. Humanistica cursiva.[24] II. Lajos saját kezű aláírásával, szöveg alá nyomott királyi titkospecsét nyomával. Hátlapján kora újkori, spanyol nyelvű feljegyzés: „Carta del serenißima Rey Luis de Ungría".[25]

Ludovicus Dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc., commendamus per presentes, quibus expedit, universis, quod nos habita ratione clarissimi generis et familie fideliumque et multiplicium servitiorum magnifici Ludovici Zapati de Herrera militis aurati, cubicularii nostri, quibus semper et ubique pro locorum et temporum varietate, quibus in curia nostra agi gratum se exhibere[a] studuit, maxime autem eius animi et promptitudinis[b] erga nos et regna nostra certissima documenta percepimus, in expeditionibus adversus Turcos, hostes nostros factis et in aliis nonnullis servitiis ab ipso acceptis, ob hec itaque et similia eius cumulata merita volentes gratia regia ipsi gratificari, quo exemplo eius alii quoque ferventius nobis inservire nitantur, fratrem eius, magnificum Ioannem Zapatam de Herrera inter servitores nostros adoptamus et, ut cubicularii instar fratris sui officio et muniis fungatur, annuimus eique a tempore, quo in curiam nostram appulerit, ad decem equos salarium statuemus. Ut igitur de servitiis suis et premii modo securior sit, has nostras litteras eidem dandas duximus. Datum Bude, die tertio mensis Novembris, anno Domini MDXXIII°, regnorum vero nostrorum predictorum nono.

Ludovicus rex manu propria

[a] exhibere] exibere [b] promptitudinis] promtitudinis

2.
Burgos, 1524. április 26. – V. Károly levele II. Lajoshoz

Eredeti, magángyűjteményben. A barcelonai Soler y Llach aukciós ház 2020. június 4-i, sorszám nélküli árverésén szerepelt (444. sz.).[26]
Papír, latin nyelven. Humanistica cursiva, kiemelt C kezdőbetűvel, V. Károly császár aláírásával és Alexander Schweiß birodalmi titkár[27] ellenjegyzésével. A külzetről nincsen információm, a forma és az előlapon látható folt alapján zárópecséttel volt megerősítve.

Carolus divina favente clementia electus Romanorum imperator, semper augustus ac Germanię, Hispaniarum, utriusque

20 Correspondance de Marie de Hongrie... i. m. XIX–XX.

21 A Soler y Llach közlése szerint az oklevél címzettje V. Károly császár, a szöveg alapján azonban egyszerű adománylevélről van szó, semmi nem utal a címzett kilétére. A hátoldalról egyik aukciós ház sem közölt fényképet, Lakatos Bálint szíves közlése szerint a külzeten csak az itt feltüntetett későbbi feljegyzés szerepelt.

22 Fényképe és leírása az Invaluable aukciós gyűjtőszájton: https://www.invaluable.com/auction-lot/1523-manuscrito-firma-real-ludovico-ii-sobres...-461-c-bdc4c5b83a (Letöltés ideje: 2025. dec. 30.) Az árverésnek sorszáma nem volt, nyomtatott katalógus tudomásom szerint nem készült.

23 Fényképét és adatlapját ld. az antikvárium honlapján: https://www.hereditas-antikvarium.hu/product-page/109-jagelló-ii-lajos-1506-1526-magyar-király (Letöltés: 2024. okt. 10.) valamint a nyomtatott katalógusban: A Hereditas Antikvárium 9. aukciója. Bp. 2023. 54.

24 A Hereditas Antikvárium megállapítása szerint (amelyet ugyan „a Magyar Nemzeti Levéltár szíves közlése nyomán", de az adatközlő megnevezése nélkül fogalmazott meg) az oklevelet a római naptár szerinti keltezés és a szokatlan oklevélformulák alapján „bizonyíthatóan nem a kancellárián írták", a szöveget valószínűleg Luis Zapata íratta meg egy alkalmi írnokkal (A Hereditas Antikvárium i. m. 54.). Magam ennek kis valószínűségét látom, de pusztán a fenti két ismérv alapján a kérdést nem tartom teljes bizonyossággal eldönthetőnek. Az viszont valóban elmondható, hogy az oklevél írásképe nem éppen a humanista stílusban leginkább járatos írnokra vall, ebből azonban természetesen még nem következik, hogy az oklevelet biztosan a kancellárián kívül írták volna.

25 A hátlapi feljegyzésre vonatkozó információ Lakatos Bálint szíves közlése.

26 Fényképe és adatlapja az Invaluable aukciós gyűjtőszájton: https://www.invaluable.com/auction-lot/1524-manuscrito-firma-real-autografa-documento-fi-444-c-fab4ea1a13 (Letöltés: 2024. okt. 13.) Az aukciónak sorszáma nem volt, nyomtatott katalógus tudtommal nem készült.

27 Életére ld. *Albrecht Luttenberger:* Alexander Schweiss. In: Contemporaries of Erasmus i. m. Vol. 3. 1987. 235–236.

Sicilię, Hierusalem, Hungarię, Dalmatię, Croatię etc. rex, archidux Austrię, dux Burgundię, Brabantię etc., comes Habspurgi, Flandrię, Tirolis etc. Serenissimo principi, domino Ludovico regi Hungarię ac Bohemię etc., fratri et sororio nostro charissimo salutem ac fraterni amoris continuum incrementum. Serenissime princeps, frater et sororię charissime! Accepimus litteras serenitatis vestrę in commendationem sui familiaris Ludovici Capate de Herrera, et quod nos iis rogat, eum in militem ordinis divi Iacobi adoptare dignemur, ut crucis signo munitis maiore animo ac fiducia adversus hostes fidei nostrę in vestrę serenitatis expeditione, quam nunc in Turcas moliatur, pugnare possit. Nobis displicet profecto, quod vestrę serenitati ex sua petitione in hoc gratificari non possumus; quod sit ob causam, quod huiusmodi adoptiones ex constituto fratrum ordinis in generali conventu tractari fierique oporteant. Quo certe obstaculo non existente, vestrę serenitatis precibus quam lubentissime annueremus; sed quo tamen serenitas vestra propensam voluntatem nostram vestrę serenitati in eo satisfaciendi cognoscat, dictę vestrę serenitatis commendationis[a] intuitu eiusdem Ludovici familiaris serenitatis vestrę in proximo futuro conventu ordinis clementem rationem libenter habebimus, de quo serenitatem vestram pro fraterno nostro erga eam amore rursus admonere voluimus, quam ipsam successibus prosperis foelicissime vivere cupimus. Datum in civitate nostra Burgensi, die mensis Aprilis XXVI, anno MDXXIIII, regnorum nostrorum Romani quinto, aliorum vero omnium nono.

Vester bonus frater,
Carolus

Alexander Schweiß

[a] A szó eleje valószínűleg „nominationis”-ról javítva.

3.
Buda, 1524. október 18. – II. Lajos levele VII. Kelemen pápához

Eredeti, magángyűjteményben. Előbb a barcelonai Soler y Llach aukciós ház árverezte 2023. július 13-án (463. sz.),[28] majd 2024 január-február folyamán a Központi Antikváriumba jutott (árverésen nem szerepelt), ahonnan magángyűjteménybe került.
Pergamen, latin nyelven. Humanistica cursiva. A szöveg alatt jobbra II. Lajos saját kezű aláírásával, külzetén a papírfelzetes záró titkospecsét lenyomata és címzés: „Sanctissimo in Christo patri et domino, domino Clementi septimo divina providentia Sanctissime Romanę ac universalis Ecclesię summo pontifici, domino meo clementissimo”, más korabeli vagy későbbi rájegyzés nélkül.

Beatissime pater et domine, domine clementissime! Post oscula pedum sanctitatis vestrę beatorum et mei in gratiam eiusdem commendationem. Venerat annis superioribus huc, in regnum meum cum reverendissimo domino cardinale Sancti Sixti tunc legato Sedis Apostolice nobilis Hispanus Ludovicus Herrea(!), nepos Ioannis de Herrera abbreviatoris de maiori presidentia, qui et ipse erat in comitatu domini legati missus ab sanctissimo domino Adriano pontifice, vestre sanctitatis predecessore, cuius quidem Ludovici Herrera humano ingenio, moribus integerrimis et singulari erga me devotione atque observantia delectatus, ipsum apud me in meis obsequiis in[t]er cubicularios meos intimos, domino legato in Urbe<m> redeunte, retinueram, immo postea quoque eum et matre vidua et patruo eius, prefato Ioanne Herrera et aliis quoque propinquis ac necessariis revocantibus non sum a me discedere passus. Contigit autem interim, dum is apud me servitutem mihi gratissimam servit, ut Ioannes patruus eius prefatus in Urbe decesserit et officiis urbanis, ut assolet, et beneficiis etiam quibusdam Hispanicis honestatus, qui officia, que habebat, magna ex parte auxilio et pecuniis matris eiusdem paraverat. Nunc igitur rebus ipsius in hunc statum deductis, cum rursus apud me instaret, ut eum a me dimitterem, considerans ego inter cetera meam quoque hanc presentem expeditionem, quam ob recuperandam arcem Severini ob munienda servandaque loca illi arci propinqua quamprimum sum facturus, eum a me dimittere non potui, quippe quem mecum sim in castra ducturus. Rogo igitur vestram sanctitatem, ut consideratis hiis omnibus et maxime, quod officia illa, que patruus ipsius possedit, fuerant ex magna parte pecuniis matris eiusdem parata, quam eidem hac de causa supra tria millia ducatorum mutuasse intelligimus, dignetur vestra sanctitas hanc rem ita pro sua summa benignitate metiri, ut tam in officiorum, quam beneficiorum eiuscemodi distributione talis dicti servitoris mei ratio habeatur, ne hec eius ab Urbe absentia et apud me servitus aliquod ei incommodum attulisse videatur, quod ego omni mea in vestram sanctitatem observantia omnibus obsequiis promereri conabor; super quo plura aget apud sanctitatem vestram nomine meo orator meus Franciscus Marsupinus[29], quam valere cupio felicissimam. Budę, XVIII Octobris, anno Domini MDXXIIII, regnorum meorum anno VIIII.

Eiusdem sanctitatis vestrę devotus filius
Ludovicus rex Hungarie et Bohemie etc. manu propria[a]

[a] Csak ez saját kezű.

28 Tévesen 1529-re keltezve és egy helyütt II. Lipótnak nevezve a levélírót. Fényképe és leírása az Invaluable aukciós gyűjtőszájt honlapján: https://www.invaluable.com/auction-lot/1529-manuscrito-firma-real-ludovico-ii-carta-...-463-c-881404eb0b (Letöltés: 2025. dec. 30.) Az árverésnek sorszáma nem volt, nyomtatott katalógus tudomásom szerint nem készült.

29 A firenzei Marsupini kereskedőből előbb Bakóc titkára lett, majd a magyar király állandó római követe volt II. Lajos, illetve I. János alatt. Működésére részletesen ld. *Teke Zsuzsa:* A firenzei Francesco Marsupini magyarországi pályafutása (1489–1539). In: Válság – kereskedelem. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv. Szerk. Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka. Bp. 2016. 359–369.

4.
Buda, 1524. október 18. – II. Lajos levele V. Károlyhoz

Eredeti: Archivo General de Simancas, Fondos de Instituciones del Antigue Régimen, Consejo de Estado, Corona de Castilla, Correspondencia, legajo 12., fol. 240.[30]
Papír, restaurált, latin nyelvű. Humanistica cursiva, kiemelt és díszített szókezdő S betűvel. A szöveg alatt jobbra II. Lajos saját kezű aláírásával, a titkospecsét töredékes papírfelzetes záró lenyomatával. A külzeten címzés: „Serenissimo et excellentissimo principi, domino Carolo, divina favente clementia electus Romanorum imperatori, Hyspaniarum, utriusque Siciliae ac Hierusalem regi catholico, archiduci Austriae, duci Burgundiae etc., fratri et sororio nostro charissimo"; valamint korabeli spanyol nyelvű feljegyzés: „A su Magestad del rey de Ungría a favor de Luys d'Herrera 1524".

Serenissimo et excellentissimo principi, domino[a] Carolo[b], divina favente clementia electo Romanorum imperatori, Hyspaniarum, utriusque Sicilie ac Hierusalem regi catholico, archiduci Austrie, duci Burgundie etc., fratri et sororio nostro carissimo Ludovicus Dei[c] gratia rex Hungarie et Bohemie etc. Reddite sunt nobis littere maiestatis vestre cesaree, per quas intelleximus maiestatem vestram in conventu, quem cum militibus Santi Iacobi habebit, ubi solet milites maiestas vestra creare, se esse creaturam militem Sancti Iacobi (quod dicunt) Ludovicum de Herrera alias Zapacta(!), cubicularium nostrum, pro quo intercesseramus apud maiestatem vestram caesaream. Gratias agimus maiestati vestre caesaree, quod petitionibus nostris annuerit, nec dubitamus, quin memorie maiestatis vestre caesaree fuerit in illo conventu eum eligere et promovere, sed si vel conventus ille fuerit dilatus, vel res Ludovici aliquo modo sub silentio transacta, iterum rogamus enixe maiestatem vestram, ut quod semel per litteras suas nobis pollicita est, id exequtioni[d] mandare non gravetur. Desiderat summopere dictus Ludovicus hoc ordine aut militia insignitus huic bello, quod Deo dante primo tempore suscepturi sumus, nobis esse presto et nos ita fore polliciti sumus freti benignitate maiestatis vestre caesaree, et sub hac spe ipsum ad bellum premisimus et ea fide, ea integritate apud nos versatus est, ut iudicaverimus dignum esse, cui gratia nostra debeatur; insuper cum nobis inserviat absens a rebus et a bonis suis omnibus, quibus presens adesse non potest, ob maximum locorum intercapedinem, est etiam a nobis habenda ratio et suorum omnium. Quapropter etiam maiestatem vestram caesaream rogamus, quod intuitu huius nostrę petitionis velit mandare, quod prefato Ludovico ac officiis et rebus suis nullum preiudicium aut damnum inferatur pretextu ipsius absentie, quam, cum nobis inserviat, existimari debet, quod maiestati vestre caesaree servit, que si maiestas vestra fecerit, erit tum nobis valde gratum, tum serenissime regine, coniugi nostre carissime iocundum, et quod maiestas vestra caesarea perficiat et nos et regina coniunx nostra carissima maximo opere maiestatem vestram caesaream iterum atque iterum rogamus. Datum Bude, XVIII die Octobris MDXXIIII.

Ludovicus rex manu propria

[a] domino] dommino [b] Carolo] Carulo [c] Dei] Dey [d] exequtioni] exequutioni

5.
Buda, 1524. október 20. – Habsburg Mária levele V. Károlyhoz

Eredeti: Archivo General de Simancas, Fondos de Instituciones del Antigue Régimen, Consejo de Estado, Corona de Castilla, Correspondencia, legajo 12., fol. 274.[31]
Papír, restaurált, francia nyelven. Gotica cursiva. A szöveg alatt Mária királyné saját kezű aláírásával, vörös viaszba nyomott zárópecsét nyomával. A külzeten címzés: „A mon trés redoubté seigneur et frere l'empereur", valamint korabeli feljegyzés: „año 1524", illetve: „A su Magestad de la reyna de Ungría a favor de Luys Capada de Herrera"; ugyanitt más kéz írásával későbbi feljegyzés.

Mon trés redoubté seigneur et frere, tant et de si bon cueur comme je puis a vostre bonne grace me recommande. J'ay veu les lectres, que vous a pleu rescripre au roy, mon trés cher seigneur et mary en faveur de Loys Zappeta(!) de Herrere(!), son chambellan et comment a la priere du dit seigneur vostre bon plaisir est vouloir creer le dit Loys chivalier de l'ordre Saint Jacques a l'assemblée, que se fera des chivaliers du dit ordre, ce que me a bien pleu et vous en remercie grandement pour ce que par mes autres lectres le vous avoyé avoyé (?) singulierement recommandé, en vous priant que pour l'amour de moy veueillez avoir convenance de luy et de le creer du dit ordre car il est homme de bien et tresque vertueux gentilhomme. Et si d'avanture l'assemblée des dits chivaliers ne se faisoit si tost, je vous prie que nonobstant icelle luy veueillez octroyer ce qu'il desire, car ainsi qu'on ma donne a entendre le pouvez bonnement faire sans ladite assemblée. Aussi vous prie monsieur, que cependant qu'il sera pardeca au servir du roy et au myen que vostre bon plaisir soit ainsi le favorizer et avoir recommande es offices et biens qu'il a par dela comme s'il estoit continuellement en voustre(!) service et avec la confiance que j'ay que luy donnerez l'enseigne du dit ordre en ceste guerre que se fait contre le Turc ou il est allé, il porte ladite enseigne, en ce faisant me ferez grand et singulier plaisir, que mettre peyne en l'advenir vous rendre a l'ayde moenseigneur, au quel je prie. Mon trés redoubté seigneur et frere, vous donner bonne vie et longue. Escript a Bude, le vingtiesme jour d'Octobre, l'an mil cinq cens vingt et quatre.

Vostre trés humble et obeissante seur Marie

30 Fényképe és adatlapja a Portal de Archivos Españoles nyilvántartásában: https://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/description/ 13004078 (Letöltés: 2024. okt. 14.)

31 Fényképe és adatlapja a Portal de Archivos Españoles nyilvántartásában (év nélkülinek tartva és október 26-ra keltezve az oklevelet): https://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/description/13004791 (Letöltés: 2024. október 14.)

6.
Buda, 1525. április 15. – Habsburg Mária magyar királyné levele (III.) Henrikhez, Nassau grófjához és Cenete márkijához

Eredeti, először a barcelonai Soler y Llach aukciós ház 2023. július 13-i, sorszám nélküli árverésén (462. sz.),[32] majd a Központi Antikvárium 2024. december 5-i, 169. aukcióján bukkant fel (54. sz.). A Magyar Nemzeti Múzeum vásárolta meg (Gy/10549, 2025:1.1.). Vízjeles papír, francia nyelven (vízjel: dupla körben kétkaros mérleg félkör alakú serpenyőkkel, a körök a mérleg szárát metszik, a mérleg nyolcast formázó csúcsán madár alakja[33]). Gotica cursiva. A királyné aláírásával, külzetén rányomott viaszpecsét töredéke[34] és címzés: „A monsieur le marquis de Cenete, conte de Nasso".

Monsieur le marquis, nous nous recommandons a vous. Par cy davant par noz aultres lectres vous avons escript et pryé en faveur de Loys Sapatta de Herrere, chambellain du roy, nostre trés cher seigneur et mary; pour luy obtenir de notre trés redoubté seigneur et frere l'empereur la croix Saint Jacques, et jacoit ce que ne doubtons, que laurez en pour recommandé et fait pour luy envers nostre dit seigneur et frere. Ce neantmoins vous avons encores voulu prier par cestes noz lectres, que si le dit Loys Sapatta n'auroit encores esté pourveu de ladite croix que pour l'amour de nous veueillez solliciter et avoir pour recommandé sondite affere envers moendit seigneur et frere qu'il puisse obtenir ladite croix. Il nous semble, que ladit seigneur n'y fera difficulte, veu que pieca a escrist au roy, nostre trés cher seigneur et mary, ce vouloir faire. En ce faisant nous ferez bien plaisir que vous voulons rendre si en aucuns vostres afferes nous vouldrez employer. A tant, prions nostre Seigneur, vous avoir en sa saincte garde. De Bude, ce XVme ferie d'apuril, l'an mil cinq cens vingt cinq.

Marie reine etc.

32 Fényképe és adatlapja az Invaluable aukciós gyűjtőszájt honlapján: https://www.invaluable.com/auction-lot/1525-manuscrito-firma-real-maria-de-hungria-c...-462-c-2c94ff8a37 (Letöltés: 2025. dec. 30.) Az aukciónak sorszáma nem volt, nyomtatott katalógus tudtommal nem készült.

33 Méretadatait sajnos nem ismerem, az ábra megegyezik a Wasserzeichen-Informationssystem adatbázisban DE4620-PO-117445. számon nyilvántartott, itáliai eredetű vízjellel, amelyet az ott közölt felhasználási adatok (Buda, 1525) is megerősítenek: https://www.wasserzeichen-online.de/?ref=DE4620-PO-117445 (Letöltés: 2025. dec. 29.) Bár a WZIS adata elvileg a Piccard gyűjtéséből származik, ugyanez a vízjel a Piccard Print Online adatbázisban 5-7-367. számon, de (feltehetőleg tévesen) 1424/1425-re keltezve szerepel: https://wzma.at/loadRepWmark.php?rep=PPO&refnr=5-7-367 (Letöltés: 2025. dec. 29.)

34 A pecsétből csupán a körirat eleje: „+ [...] MARI[A]", valamint a szó utáni díszítőmotívum maradt meg. Ez alapján nem az 1522 júliusából adatolható kisebb pecsétről (HU-MNL-OL-DL 84645. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár]), hanem egy nagyobbik pecsétről van szó, amely a lenyomat mérete alapján feltehetőleg már ugyanezen év szeptemberében használatban volt (HU-MNL-OL-DL 25664.), de 1523 májusától biztosan adatolható. Az általam ismert, többé-kevésbé ép példányok: 1523. máj. 20.: HU-MNL-OL-DL 47506. 1524. máj. 10.: HU-MNL-OL-DL 82651. 1525. szept. 29.: HU-MNL-OL-DL 24196. Ez utóbbi példány leírása: *Bándi Zsuzsanna:* A Magyar Országos Levéltár Jagelló-kori pecsétkiállításának katalógusa, 1991. szeptember 20.–1992. június 30. Levéltári Közlemények 64. (1993) 1–2. 114.

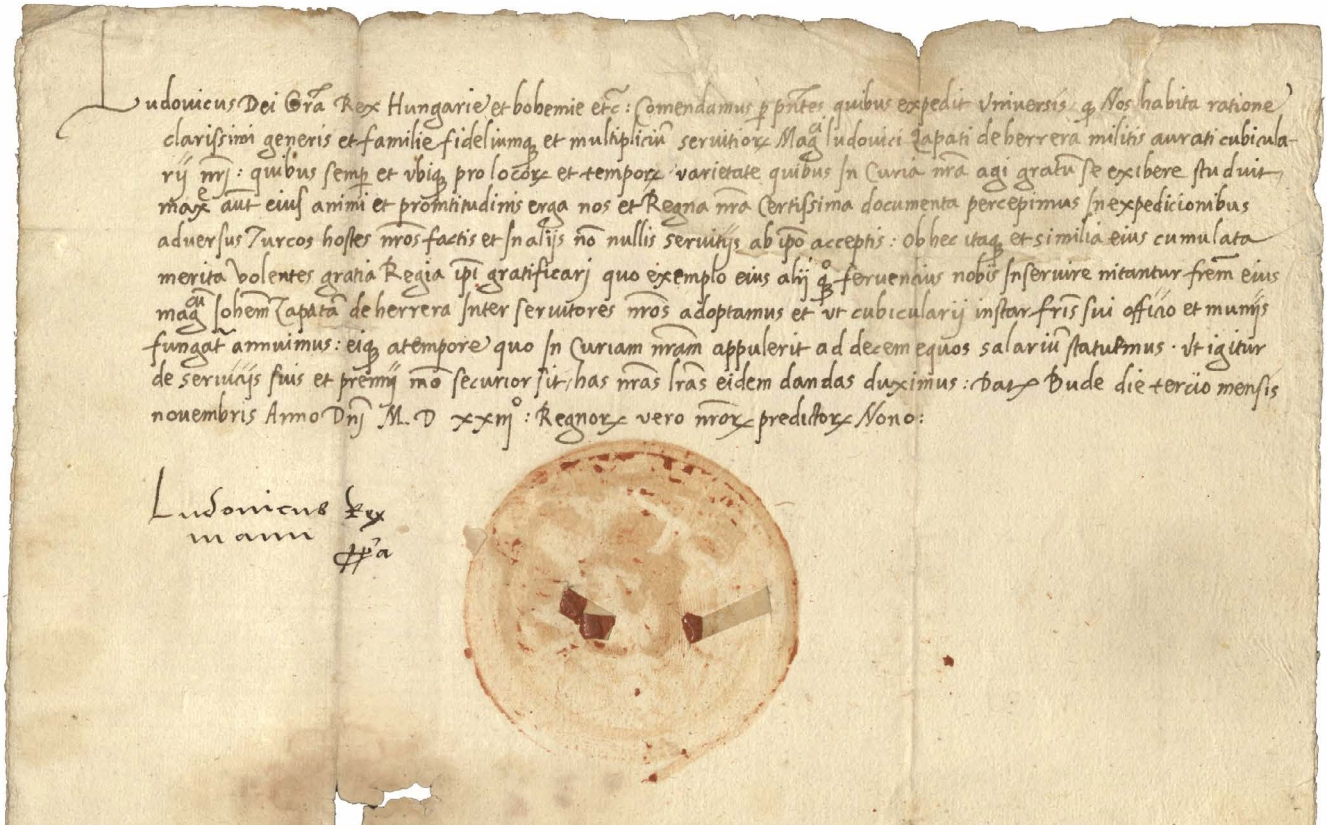

1. kép – Az 1. sz. oklevél előlapja (DF 296109.)

2. kép – Az 1. sz. oklevél hátlapja (DF 296109.)

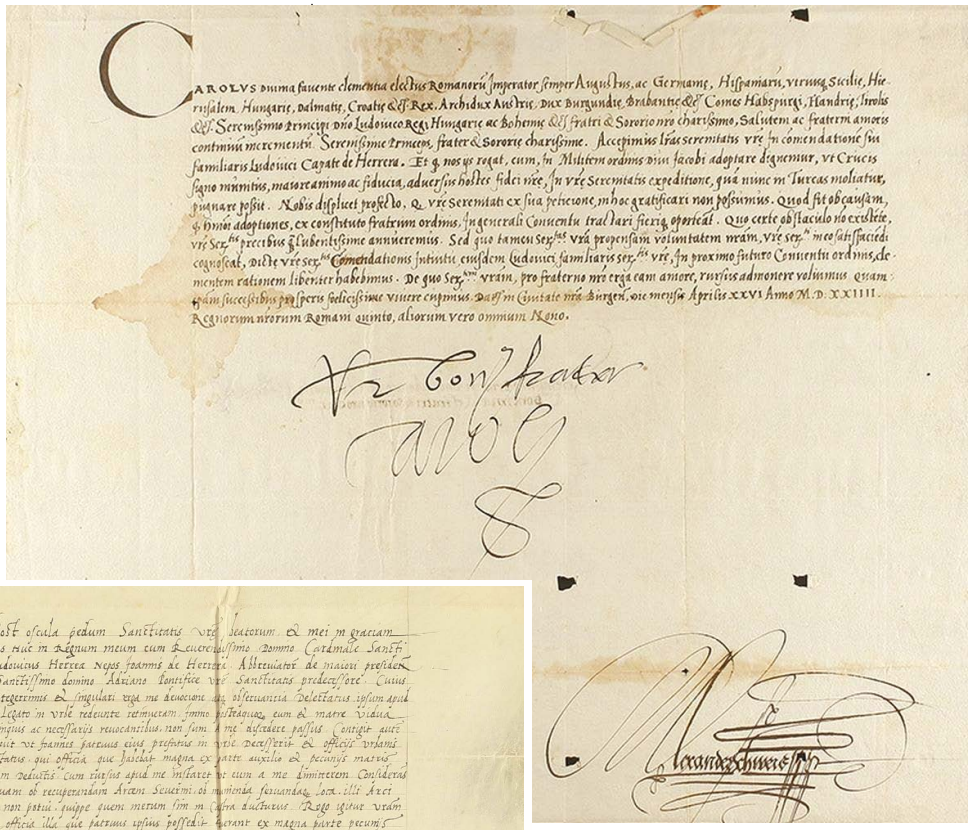

3. kép – A 2. sz. oklevél előlapja

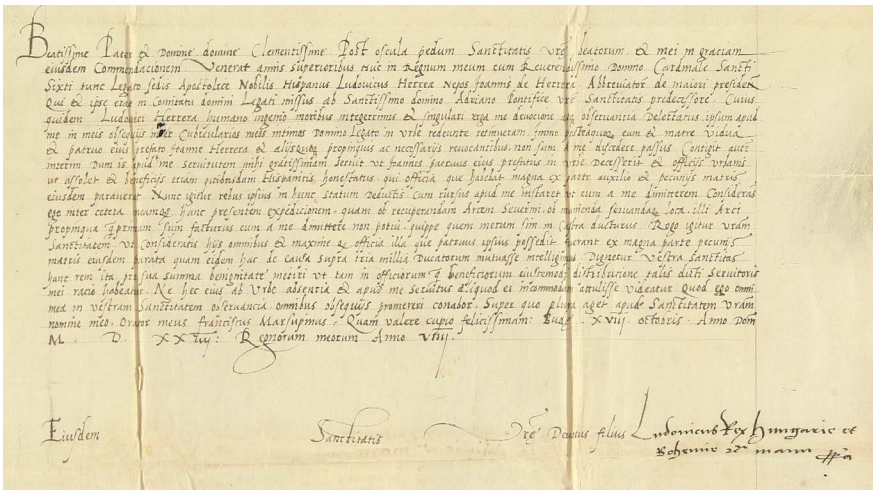

4. kép – A 3. sz. oklevél előlapja

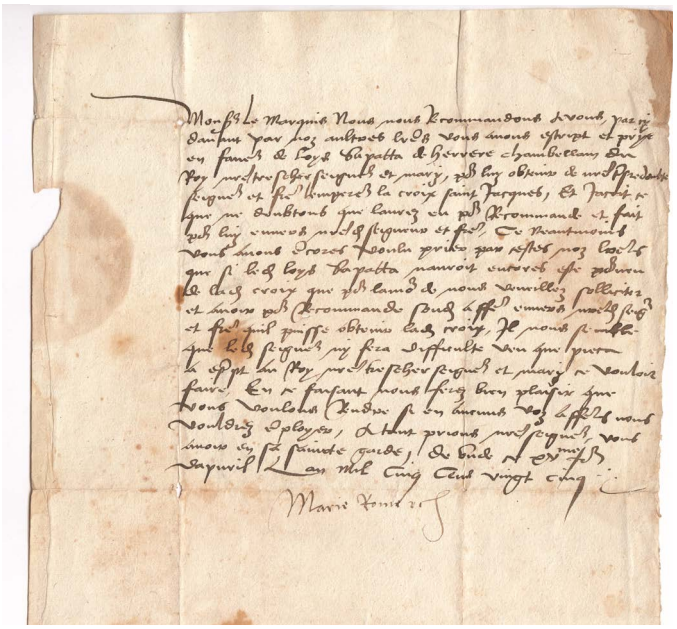

5. kép – A 6. sz. oklevél előlapja

6. kép – A 6. sz. oklevél hátlapja

E számunk szerzői

Bácsatyai Dániel PhD, tudományos munkatárs (ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja,Történettudományi Intézet, Bp.)
Kálmán Dániel PhD-hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)
Körmendi Tamás PhD, habilitált egyetemi docens, intézetigazgató-helyettes (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)
Kupovics Renáta levéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár, Bp.)
Pálosfalvi Tamás PhD, tudományos főmunkatárs (ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja, Történettudományi Intézet, Bp.)

TÁJÉKOZTATJUK KEDVES OLVASÓINKAT,

hogy a Turul kiadói jogait 2023-tól a folyóiratot alapító *Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság* (MHGT) vette át. A továbbiakban a Turul terjesztését is az MHGT szervezi. Az átadás-átvétellel, valamint a meglévő előfizetések további fenntartásával kapcsolatos információk megtalálhatók **a Turul folyóirat új honlapján: https://turul.mhgt.hu/**

Az új honlapon (a *Lapszámok* menüpontban) elérhetők a folyóirat megjelent számai, letölthető PDF formátumban. (Az 1883–2009 közötti lapszámok évenként egy fájlban, míg a 2010 utániak füzetenként külön-külön tölthetők le.) Ugyanitt található a folyóirat további Internetes elérhetőségeit tartalmazó linkgyűjtemény is.

Felhívjuk Kedves Előfizetőink figyelmét, hogy a kiadó-váltás eredményeként,
a folyóirat előfizetési bankszámlaszáma is megváltozott!

Kérjük szépen, hogy előfizetési díjaikat, a továbbiakban a következő bankszámlára utalják:

Bankszámlaszám: 16200223-10176344
Számlatulajdonos neve: Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
(Szükség esetén rövidítve is írható, pl.: „Magyar Heraldikai és Gen. Társ." vagy „MHGT")
Számlavezető bank neve: MagNet Magyar Közösségi Bank Zrt.

Nemzetközi átutaláshoz szükséges, kiegészítő adatok:
IBAN (nemzetközi bankszámlaszám): HU84 1620 0223 1017 6344 0000 0000
Számlavezető bank BIC (SWIFT) kódja: HBWEHUHB

Felhívjuk Kedves Előfizetőink figyelmét, hogy folyóiratunk előfizetési díja a 2025. évtől megemelkedett!
Belföldi előfizetőink részére:
5000 forint/évfolyam (= 4 × 1250 forint/füzet).
Külföldi előfizetőink részére:
európai szállítási cím esetén: 50 EUR/évf.; tengerentúli szállítási cím esetén: 65 USD/évf.

TISZTELT SZERZŐINK, LEENDŐ SZERZŐINK!

A Turul 2020-tól megváltoztatta közlési szabályzatát. A szakirodalmi hivatkozásoknál a Századok folyóirat közlési szabályzatát alkalmazzuk. Kérjük, tanulmánya benyújtása előtt feltétlenül tájékozódjon a lap közléssel kapcsolatos elvárásairól, és a szabályzatban foglaltakat követve készítse el munkáját! A részletekről honlapunkon (**https://turul.mhgt.hu/**), a *Szerzőinknek* menüpontban olvashat. Ugyanitt található a levéltári hivatkozások szabályzata is.

E folyóiratszámunk megjelenését az NKTK Nemzeti Kulturális Alap
504101/4415 azonosító szám alatt nyilvántartásba vett pályázati célként támogatta..

Nemzeti
Kulturális
Alap